

1986

8

ЁШМУЖ

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ ВА
ЎЗБЕКИСТОН ССР
ЁЗУВЧИЛАР
СОЮЗИНИНГ
ОРГАНИ

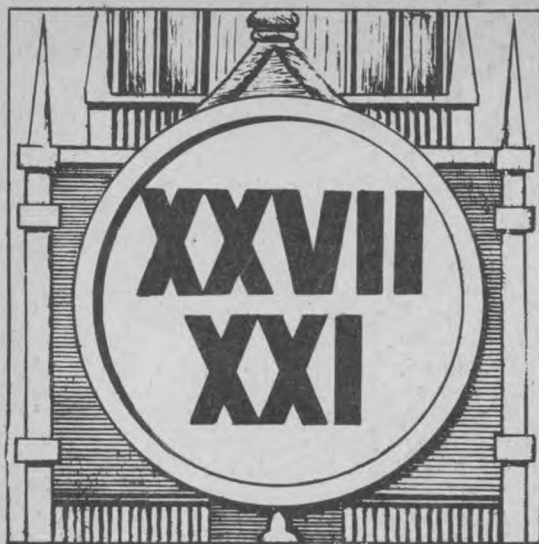
**(56)
АВГУСТ**

Ойлик
адабий-
бадий,
ижтимоий-
сиёсий
журнал

Бош редактор:
Омон МАТЖОН

Редацион коллегия:
Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Баходир ЖАЛОЛОВ,
Гулчеҳра ЖУРАЕВА,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Улуғбек МУСАЕВ,
Фарҳод МУСАЖОНОВ,
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул секретарь),
Уриё ЭДЕМОВА,
Абдуқодир ЭРҒАШЕВ,
Ғаффор ҲОТАМОВ

ТОШКЕНТ
«Ёш гвардия» нашриёти

Оммавий ахборот воситалари орқали ёш муаллифлар ва ижрочиларнинг ижодини кенг пропаганда қилиш, махсус теле ва кинофильмлар яратишни йўлга қўйиш, адабиёт ва санъатнинг таниқли арбоблари ёшларга устозлик қилишини ҳар томонлама ривожлантириш ва рағбатлантириш керак...

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг «КПСС XXVII съезди қарорлари асосида республикада ижодкор ёшлар билан ишлашни янада такомиллаштириш тадбирлари тўғрисида»ги қароридан.

МУНДАРИЖА

ҚАЛДИРҒОЧ

ҲАЛИМА АҲМЕДОВА. Шеърлар . . .	3
МУТАЛЛИБ СОДИҚОВ. Мона Лиза. Новелла . . .	4
ФАҲРИЕР. Шеърлар	8
СОБИР ҲАНАРОВ. Орзуга тўла қишлоқ. Ҳикоялар	9
ТУРСУНМУРОД ЭРМАТОВ. Ҳимоят. Ҳикоя	15
АМИРҚУЛ КАРИМОВ. Шеърлар	26
МАЖИД АБДУРАИМОВ. Юлдузларда одам бор... Кичик қисса	30
СОЛИҲА НАЗАРОВА. Сочмалар	46
ҲУЖАБЕК ТУРСУНОВ. Кенгашли тўй тарқамас. Нақл	48
ҲОШИМЖОН МИРЗААҲМЕДОВ. Шеърлар	55

НАСР

НЕЪМАТ АРСЛОНОВ. Бир даста бинафша. Ҳикоялар	17
АСАД ДИЛМУРОДОВ. Ларза. Ҳикоя	50

НАЗМ

УСМОН АЗИМОВ	27
ҚАДАМ САИДМУРОДОВ	28

ПУБЛИЦИСТИКА

Халқ топширган омонат...	41
СОДИҚЖОН ЙИГИТАЛИЕВ. Адолат принциплари қарор топади	58
ИСО ЖАББОРОВ. Икки диннинг бир шайтони	67

САНЪАТ

«Ёшлик» соврини — Туркия киносига	56
---	----

ГУЛЧАМБАР

АШУРАЛИ ЖУРАЕВ. Қўшиқ умри барҳаёт. Эссе	62
--	----

МУТОЛАА

ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ. Адибнинг кутубхонасида	70
---	----

МУҲАБАТНОМА

УМАР ХАИЕМ	42
----------------------	----

«Ёшлик» ПОЧТАСИ

«Ҳақиқатнинг ўткир кўзлари»	60
---------------------------------------	----

ЕЛПИҒИЧ

АБДУҚАЮМ ИУЛДОШЕВ. Туғилган кун	78
ОДИЛ ШОКИРОВ. Ҳажвий шеърлар	79
ТОМОШАБОФ	79

Мона Лиза

Новелла

Муталлиб
Содиқов

Унинг кўзларига тик боқиб бўлмайди. Аввалига мен ҳам ботинолмадим. Кейин қандайдир иштиёқми, ҳайратми устун келиб, бу кўзларга тикилдим, тикилганда ҳам узоқ, қадалиб тикилдим. Кўзлар бесаранжом бўлиб, жияклари гоҳ қисилиб, гоҳ ёзила бошлади. Қабоқларига суртилган сурма уни тим қора қилиб кўрсатар; у бағрида бир сирни яшириб тургандек туюлар, бироқ нима ўша — уқиб бўлмасди.

Ниҳоят унинг кўзлари деворнинг силлиқ бетига сирғалганча бориб ўнг бурчакка тақаб қўйилган Леонардо да Винчининг «Мона Лиза» портретига тўхтаб қолди. Энди қорачиқлар кенгайиб, бесаранжомлик ўрнини мунгли ифода эгаллади. Қора бахмалдек майин товланаётган кўзларни жимирлаб турган юпка парда қоплади, улар хира ва қалин ойна ортидан боқиб турганга ўхшаб кетди. Ойна... Жияклари гўё бу ойнани йўқотмоқчи бўлиб очилиб-юмилди. Шунда ойна ҳар заكاتга келиб, юмалоқ шаклга кирди-да, узун ва эгик киприкларда бир нафас қалқиб турганча йириклашди ва юзига томди. Худди узум иккала бармоқ орасида эзилиб, тиниқ суви битта-битта томгандай...

Кўзлардан ғубор ариди, тиниқлашиб қолди. Энди улар қатъият ва хотиржамлик билан боқарди.

Очиқ деразадан оппоқ гулга бурканган ўрикнинг шохлари мўралаб тургандай. Чамамда, қиз ўша томонга бурилиб ўтиришни истарди. Унда ҳозирги ҳолат ўзгаради, ҳамма ҳаракат бекорга кетади. Деразага у ён томони билан туриб, ўнг бурчакка қараб ўтирсагина бизга қулай. Акс ҳолда...

Кўзлар яна безовта бўлди-ю, аммо дарров тинчиб, Мона Лизага тикилди. Шунда мен бир нарсани — у портретгагина эмас, менга ҳам тикилаётганини сезиб қолдим. Бир қарашда буни пайқаш маҳол эди, бироқ у мени бетиним кузатарди. Нега? Жимгина тикилиб ўтирганим учунми? Балки... Чунки бошқалар дам унга дам қоғозга боқиб, ўз ишлари билан банд. Мен эса гўё қотириб қўйилгандек унинг кўзларига қадалиб ўтирдим.

Қизнинг кўзларида ҳорғинлик аломатлари кўринди. Юзида, бўйнида майда-майда тер томчилари пайдо бўлди. Қомати таранглашиб қимирлаб қўйди. Кўз қорачиғи кенгайиб, қора марваридга ўхшаб нур соча бошлади. Калаванинг учини топдим, шекилли, деб ўйладим, у ҳар соатига тўланадиган арзимас пул учун бу ерга келмаган. Эл қатори ишлаб топиши ҳам мумкин-ку пулни! Бу ерда соатлаб ҳайкалдек қотиб туришининг, ўзига ғалати назар билан қаровчи ўнлаб нигоҳлар захрига чидашининг сабаби бошқа. Нега портретга кўзи тушса, ўзгариб кетади у? Нега? Нега суратини чизаётганларга умид ва илинж билан қараб қўяди?!

Бир пайт ўқитувчининг «Бўлди, тугатинглар», деган зардали овози эшитилди. Қиз шуни кутиб тургандек шошилиб жойидан кўзгалди. Қатор оралаб ҳамманинг олдидан юриб ўтаркан, мольбертдаги эскизларни йиғиб олди, шунчаки икки-уч чизик тортилган менинг қоғозимни ҳам уларга қўшди. Сўнг кўзларида нафратга ўхшаш бир нима алангалади. Эскизларни икки буклаб йиртди ва уларни яна буклаб қийма-қийма қилиб ташлади. Ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади. Бориб қўлидан ушламади ҳам. У бир даста қийқим қоғозларни бояги ўтирган жойига итқитди.

— Эсиз! Орангиздан лоқал биронта Леонардо да Винчи чиқадиған кўринмайди, эсиз... Мен бўлсам... — дедию шартта бурилиб чиқиб кетди.

Тун бўйи уни ўйладим. Хаёлимга турли фикрлар келар, уларнинг ичидан ҳақиқатни саралаб топиш мушкул эди.

Мени бир нарса ҳайратга солдими, тагига етмагунча тинчимайман. Уйлайвериб, бошим тарс ёрилиб кетай деди. Кўрпага ўраниб ўзимни қанчалик чалғитмай, бари бир хаёллар тарк этмасди.

Бундан уч-тўрт кун олдин устахонага келганида қиз тамомила бошқача эди. У аввалига тортингандай қизариб-бўзариб турди, сўнг атрофдагиларга парво қилмай қўйди, Мона Лизага нигоҳи тушганда эса жилмайиб кўз қисди. Балки у билан ўзича баҳслашиб: «Қани, кўрамиз кимнинг сурати чиройли бўларкин», деб ҳазиллашгандир. Эҳтимол, у маликаю биз Леонардо да Винчи бўлиб кўриндикми. Кейин эса бирдан кайфияти бузилиб, ўйга толди, узоқ ўйлади. Сўнг феъли айнади. Уйланганида қошлари ўртасида пайдо бўлган тугун юзи тундлашган сайин йўқола борди. Кейин портретга қарамай қўйди. Нуқул у ерга тикиларди. Гўё Мона Лиза олдида гуноҳкордек. Шунда, сендан унинг нимаси ортиқ, нега ўзингни қийнайсан, а, дегинг келарди. Ростини айтсам, бу қиз менинг кўзларимга Мона Лизадан ҳам чиройлироқ кўринарди. Аслида ҳам шундай. Шу туришида у билмасдан гуноҳ иш қилиб қўйган соддадил аёлга ўхшаб кетарди. Аёл кишининг эса хоҳ билдиб, хоҳ билмай гуноҳ қилиши, табиийки, қатъиян тақиқланган. У беихтиёр бурчакка қарадию Мона Лизага кўзи тушиб, сесканиб кетди. Кўзларидан ёш чиқиб, лабини қаттиқ қимтиди. Уқитувчимизга тезгина қараб қўйди. Утган олти соат мобайнида ўқитувчимизга фақат бир мартагина қаради.

Бугун эса... яна у келиши керак. Қани келмай қўя қолса! Унинг қаршисида туриш азоб. Яхшиси, машғулота бормайман. Уралиб ётавераман. Тун бўйи ухлаганим йўқ, ахир. Энди ухлайман, жимгина, мириқиб ухлайман. Дераза қалин парда билан тўсилган. Хонага ёруғлик тушмайди. Нур деворни, пардани тешиб толмайди-ку. Қанийди, хаёл ҳам шундай бўлса — девор атрофида айланиб юрaversаю ичкарига киролмаса. Маза қилиб, тинчгина ухласанг, бошинг лўқиллаб оғримаса. Қани эди...

Эшик очилди-да, у қуёшнинг илк ёғдуларига қўшилиб хонага кириб келди. Эгнида оппоқ, узун қўйлақ, кўкраклари бўртиб турибди. Индамай бориб стулга ўтирди, тирсақларини столга тираб, юзини кафлари орасига олди. Бошини бир қимирлатиб қўйдию жимгина тикилиб ўтираверди. Уша кўзлар!.. Очиқ қолган эшикда яна кимдир кўринди. Мона Лиза! У оҳиста кириб келди-да, қизнинг ёнига ўтирди. Сўнг иккови бир-бирига сингиб ягона вужудга — оқ қўйлакли қизга айланди. Бир оз вақтдан кейин у жойидан туриб, қандай қилиб келган бўлса, шундай чиқди-кетди. Эшик ёпилиб, ҳамма ёқ қоп-қоронғи бўлиб қолди.

Кечқурун Мохириани кўргани касалхонага бордим. У тунги навбатчи эди. Касалхона ҳовлисида анча вақт кутиб турдим. Чиқди. Сўрашдик.

— Кеча нега келмадингиз? — деди у хафа бўлиб.

— Ишладим.

— Меникиними?

— Йўқ. Бошқа бировники...

— Туни билан рангингиз ўчиб бошқаларникини ишлайсиз-у, менга қолганда...

— Қўйинг, шунгаям хафа бўласизми. Узингизга қараб туриб ишласам-ку, аллақачон битиб қоларди-я...

— Ҳа, у кунгидек қилибми?

— Бир бўлди-да.

— Бошқалар билан ҳам шундай... ишлайсизми? Пешонангизни ғурра қилишиб, бўёқларингизни юзингизга чапласар.

— Сиз шундай қилмадингиз-ку?

— Аядим-да, бўлмаса... Вой, мани вақтим бўлипти. Кетдим. Айтгандек, китобингизни ўқиб бўлдим. Юринг, берай...

Узун йўлакнинг икки томонида эшиклар — бири ёпиқ, бири очик, яна бири қия очик. Биринчи қаватга аёллар, иккинчи қаватга эркаклар жойлашган. Навбатчиларнинг хонаси йўлакнинг охирида экан. Китобни олиб изимга қайтаётганимда хоналардан биридаги таниш чехрага беихтиёр кўзим тушиб, ғалати бўлиб кетдим, бироқ Мохира кузатиб тургани учун сир бой бермадим. Ҳовлига чиқаётганимда ортимга бурилиб қарадим. Мохира қўлини силкиб қўйди. Кўзимга иссиқ кўринган бу қиз ким бўлдикин? Қайдадир кўрганман. У сим кароватнинг бош томонига қат-қат ёстиқ қўйиб, суяниб ётар, кўзлари... э-э... кечаги қиз эмасми? Худди ўзида. Балки янглишаётгандирман. Йўқ, худди ўша! Демак, бугун институтга бормабди. Нима бўлдикин, бетобмикан? Мени танидимикан? Қайдам?..

Орадан икки кун ўтгач, яна касалхонага бордим. Дўхтирлар кўриб қолиб уришмаслиги учун елкамга оқ халат ташлаб, навбатчилар хонасида Мохира билан анча вақт гаплашиб ўтирдик. Унинг кайфияти яхши эди. Лекин ўша қиз ҳақида қандай гап очишни билмасдим. Мохира мени тўғри тушунармикан ё унга билдирмай қўя қолганим маъқулми? Бир пайт Мохириани қақириб кетишди. Унинг олдига кирсам-чи? Нима деб кирасан, хомкалла! Йўлакдан оёқ товуши эшитилди. Утирган жойимдан қандай туриб кетганимни билмайман. Қаршимда — ўша қиз! Мени врач деб ўйладими, Мохириани сўради. Чиқиб кетаётиб, ўгирилиб қаради. Таниди. Оғиз жуфтлаганимни пайқаб, кўздан ғойиб бўлди.

У қиз ётган палатага қандай кириб бордим, билмайман. Ранги оқариб кетди. «Керак эмас, кетинг», деди у титраганча. Сўнг юзини буриб олди. Унинг гап оҳанги, ҳамхонасининг «оҳ-воҳ»лаб ётиши менга ёмон таъсир қилди. Индамай чиқиб кетдим.

Бугунги машғулота ҳам аслида кимгадир қараб туриб чизишимиз керак эди. Бироқ ўқитувчимиз: «Ўзинглар бирор нима чизинглар», деб чиқиб кетди. Орадан кўп вақт ўтмай ўша қизни бошлаб кирди. Топшириқ ўзгарди. Қиз кўк мато қоқиб, тахта ўрнатиб қўйилган жойга бориб тик турди. Уқитувчимиз унга хиёл бошнини эгиб, сал бурилиб туриши лозимлигини айтди. Қиз талаб қилинган ҳолатга кириб бунга узоқ чидаш учун орқа ва ён томони билан ингичка симларга суяниб туриб олди. Симларнинг бир учи шифтга, иккинчиси полга тақаб маҳкамланган эди. Бу гал у ёқаси тўғри туширилган, энги калта оқ қўйлақ кийган, кийими нозик қадди-қоматига ёпишиб турарди.

У жойлашиб олгач, бир оз вақт ўтди, ниҳоят, кўзларимиз тўқнашди — бир-бирига чўчиб, қизиқсиниб тикилишдию, ажралиб кетишди. Мен жойимни ўзгартириб, орқароққа ўтиб ўтирдим. Чамамда, кузатишга шу ер қулайроқ эди. Негаки, қиз бу гал «Мона Лиза» портретига тескари туриб қолганди. Нигоҳлари ташқаридаги ўрикка қадаланган. Урикдан сал нарироқда қандайдир бинонинг оппоқ девори бор. Бошқа нарса кўринмайди. Урик баҳорда қийғос гуллаган бўлса-да, шохида меваси йўқ. Ғўралигидаёқ талабалар тинчтишган. Фақат кўм-кўк япроқлари эрталабки шабадада майин шитирлайди. Тепароқ шохда биттагина ўрик сарғайиб, қотиб қолган. Урикнинг қуоқ шох-шаббалари оралаб ўтган қуёш нури полга санчилган найзанинг ўзгинаси. Шу аснода мўйқаламларнинг шитирлаши эшитила бошлади. Мен ҳамон нимадан бошлашимни билмай бир қоғозга, бир унга қарайман. Нимадан

бошласам экан? Узимча унинг кўйлагигадаги учта қизил тугмачани танлайман. Бу ҳам ёқмайди. Унинг кўзларига қараб яна ўтган галгидай хаёлга бериламан. Бунақанги кўзлар фақат ҳуснига ишонган қизлардагина бўлиб, доимо ёниб туради, улар атрофга ўктам боқишади. Э... яна бошландию, бундан кўра жимгина чизганим яхши эмасми? Ахир унга қарамасдан қандақ чизиш мумкин? Йўқса, бу ерда ўтиришнинг фойдаси йўқ. Чиқиб кетиш керак. Балки шунда менга ҳам, унга ҳам осон бўлар. Охирги марта кўзларига бир қарайману чиқиб кетаман, деб ўзимга сўз бердим. Юрагим дук-дук ура бошлади. Шу пайт ўқитувчимиз уни огоҳлантирди. Чунки бояги ҳолати ўзгарган эди. Унинг кўзларига боқиб, нимадандир таъсирланганини билиш мумкин эди. Нимадан? Ташқарида эътиборни тортадиган ҳеч вақо йўқ. Фақат дераза ойнасига бурчакдаги Мона Лизанинг тасвири тушган-у, у... Бу мен ўтирган жойдангина кўзга ташланар эди. Бориб атай дераза тавақаларини ланг очиб юбордим. Чизувчилар бунга эътибор беришмади, бироқ қизнинг ранги ўчиб қовоқларининг ости қизариб кетди. Лаблари титраб, киприклари пирпирай бошлади. Жўрттага ўзимни билмасликка олиб мум тишлаб ўтиравердим. Аммо у шундай қилганимни сезди. Ўқитувчимиз деразани ёпиб қўйгач, бир оз тинчиди. Барибир олдинги ҳолатга қайтолмади. Кўзларида мунг пайдо бўлди, шу мунг ундаги бутун гўзаллиқни, латофатни ютиб юборгандай туюлди. Хаёлидан қандайдир ёқимсиз нарса кечдим, ҳар қалай, лаблари, бурнининг учи оқариб кетди.

Агар бир нарсага қизиқиб қолсангиз, ҳар қанча тикилманг жонингизга тегмайди. Аксинча, чўкаётган кемани денгиз қаърига тортгандек, у ҳам хаёлингизни банд этаверади. Денгиз тубига тушсангиз, юзадагиларга нисбатан кўпроқ нарсани кўрасиз, албатта. Баданингизга тегиб турган сув ўтларининг қуруқликдагидан фарқ қилишни, ажабтовур ҳиди борлигини пайқайсиз. Фалати балиқлар атрофингизда ғужгон. Буларга ҳам кўникиб қоласиз. Негаки бу ғаройиботлар оламнинг бутун сирасорини ўзингиз кашф этасиз. Энди уларга ажабланиб эмас, суқланиб боқасиз. Чунки мавҳумлик йўқолади.

Мен ҳам шундай ҳолатни бошдан кечиришни — унинг кўзлари тубига чўкишни истардим. Уларда денгиз тубидаги маржонлардан кўра кўпроқ ва бебаҳорқ инжулар бордек эди назаримда.

У толиқиб қолди. Миқ этмасдан қимирламай туравериб қийин-да, симлар ҳам баданига ботиб кетгандир. Яхшиямки, танаффус бўлди.

Буфетга кириб ширин ичимлик сўрадим. Олиб, энди пулини тўлаётган эдим, у кириб келди.

— Сизгаям олайми? — дедим.

— Раҳмат, ўзим, — деди у ва сотувчидан ширинлик сўради, сўнг олиб чиқиб кетди. Сотувчи жилмайиб:

— Кўзига тик қараб бўлмайди-я. Сеҳри борми дейман. Ким бу ўзи? Анақалардан эмасми? Бошқаларининг кўзига қараб кимлигини дарров билардим. Буни... билиш қийин экан, — деди.

— Анақалардан эмас, — дедим энсам қотиб. Бу билан жаҳлим босилмагач, қўшиб қўйдим: — Сеҳргар бу, сеҳргар!

Ҳақиқатан ҳам унинг кўзларида нимадир бор эди. У — нима? Наҳотки тушуниб, англаб бўлмасам?

Мен ўзимга ёққан ё қизиқтирган нарсага узоқ тикилишни яхши кўраман. Шунда унинг бутун икир-чикиригача билиб олиш мумкин-да. Қош қорайиб, чўпон қўй-эчкиларни қишлоққа ҳайдаганда уч-тўрт ўсмир унга пешвоз чиқиб, ўзимизникини ажратиб олардик-да, бошқатдан тоғ этагига отланардик. Йўл-йўлакай ўтин териб, майсазорда гулхан ёқардик. Қуруқ ўтин, хас-чўп

аввал тутаб туриб, сўнг чирсиллаб, ловуллаб ёнади. Гулхан атрофида давра қуриб, тўнларимизни думалоқ ёстиқ қилиб, ёнбошлаб ётардик. Қўйлар ҳам оловдан узоқлаб кетишмасди. Кўм-кўк майсаларни қиртишлаб ўтлаб юришади. Даврамизда бегона йўқ — тўрт ўрток. Сирларимиз ҳам ўртада. Гоҳ пича қўшиб, гоҳ озроқ «юлиб» ўртага ташлаймиз. Мен дам баландлаб, дам пасайиб ёнаётган оловга битта-битта ўтин ташлаб унга завқланиб тикиламан. Қўлимдаги ўтинни оловга ташласам, олдин қорайиб туради-да, кейин ловуллаб ёна бошлайди. Йўғонроқлари текис, ингичкалари буралиб-буралиб ёнади ва қип-қизил чўққа айланиб қолади. Негадир ўша чўғни ушлаб олгим келаверади. Шундай қиламан деб қўлимни куйдириб ҳам олганман. Паста қизил, ўртаси қизғишроқ, липиллаб турган учи сарғиш нарса ҳавасимни кўзгаб, хаёлимни ўзига тортди-да.

Олов мени ҳайратга солади, тилчалари билан нимадир дейдию, мен барибир тушунмайман. Термилиб турганимни кўриб, аччиғи чиқади, буралиб-буралиб ўчиб қолади. Чўғнинг усти дарров қораяди ва юпқагина кул пардаси ҳосил бўлади. Чўнтақларимиздаги картошқаларни чўққа кўмамыз. Бора-бора ўтинги тафти пасайиб, устини қалин кул қоплайди. Куйган картошқанинг хиди димоққа уради. Бир-биримизни итариб, талашиб-тортишиб картошқаларни бўлиб олиб, куй-куфлаб, қўлимизни, оғзимизни куйдириб еймиз. Кейин тарқаламиз. Уйга қоғазга қайрилиб қарайман. Кул орасида қизариб турган чўғлар аста сўняпти. Аслида ҳозир айни баҳор, олов ёқмасам ҳам бўлади. Шуни билатуриб, ёқаверамиз. Фақат картошқа кўмиб пишириш учун эмас, суҳбатни қизитиш учунми, ким билади, дейсиз. Одам олов ёқиб ўтирса дадилроқ бўлади, ўзига ишончи ортади, қолаверса, қурт-қумурсқа қочади — гулхан атрофи беҳавотир жой. Лекин унинг англаб етиш қийин бўлган яна бир сир бор. Негадир у кишини ўзига тортаверади, тортаверади. Парвона янглиб атрофида айланасан, кўзларингни узолмайсан. Унда қандайдир жоду бор. Уша қизнинг кўзидаги жоду ва олов. Улар бир-бирига нимаси биландир ўхшаш. О, унинг кўзлари! Мени гоҳ денгиз бўлиб тубига тортияпти, гоҳ олов бўлиб ёндириб кул қилмоқчи! Уларни оппоқ ва жонсиз қоғозда тасвирлаб бўларканми? Қоғозни куйдириб кул қилиб ташламайдими у?! Мен уларни чўчитиб қўйишдан қўрқаман. Ахир булоқ сувига тош отсанг, лойқаланади, сокинлиги бузилади-ку!

Танаффус тугаб, яна юзма-юз ўтирибмиз. Ушанда қизнинг эскизларни йиртиб ташлаб, ҳорғин бир алфозда чиқиб кетаётгани эсимга тушади. Ушанда, энди у бу даргоҳга қайтиб қадам босмасам керак, деб ўйлагандим. Шунчаликка борганидан кейин тагин нега келди у? Ўқитувчимизнинг бурчакдан жимгина кузатиб туришига қараганда, у қиз ҳақида кўп нарса билади. Билгани учун ҳам, менинг синчковлигимдан норозидек ўкрай қўяди. Шубҳасиз, уларнинг қандайдир яқинлиги бор. Қиз ундан кўзларини олиб қочаяпти, ўқитувчимиз бўлса ўзини бепарво кўрсатишга уринаяпти. Нима бўлганда ҳам қизнинг бу ерга яна келиши бежиз эмас.

Қўлим ҳеч ишга бормаи турган эди, негадир, қизнинг бирор ҳолатини чизгим келиб қолди. Унинг маъносига боқиб туриши далда бўлди, шекилли. Ишга киришдим...

Ўқитувчи вақт тугаганини айтди. Қиз чиқиб кетди. Негадир, бу гал эскизлар билан қизиқмади ҳам. Бир оғиз сўз ҳам айтмай хонани тарк этди.

Моҳира билан ваъдалашган жойда учрашиб Санъат музейига борадиган бўлдик. Анча вақтдан бери икковимиз шу ерга келмоқчи бўлиб, ҳеч фурсат тополмай юрган эдик.

Музейда ўзингни сирли дунёга кириб қолгандек ҳис

қиласан киши. Мана бу тошдаги тасвир бундан неча аср муқаддам яратилган. Фаройиб! Анови картина юз йил олдин чизилган. Бироқ баайни кеча ишланган-дек. Фақат унга яқинроқ борилса, бўёқларининг дарз кетганини кўрасиз. Узоқроқдан тикилиб турсангиз, қудуқдан икки челақ сув олиб келаётган қизнинг оғир-оғир нафас олиб ҳансирашини, оёғи остидаги қорнинг ғичирлашини эшитгандек бўласиз... Шу аснода «Чўмилаётган қиз» картинасига термулиб турган қизга, ҳа, ҳа, ўша қизга беҳосдан кўзим тушдию тикилиб қолдим.

— Нимага келгансиз ўзи? — деди Моҳира норози оҳангда.

— Танимадингизми? — деб сўрадим ҳаяжонимни зўрға босиб.

— Касалхонада ҳам орқасидан эргашиб юргангизни кўрувдим.

— Расмини чизяпман-да!

— Ҳали расминиям чизяпман денг. Тушунарли...

— Нега жаҳлингиз чиқади? У жуда бошқача қиз.

— Бир вақтлар менга ҳам, жуда бошқачасиз, ҳеч кимга ўхшамайсиз, дегансиз!

— Бу гапни унга айтганим йўқ ҳали!

— Айтинг, тикилавергунча. Кўзи учиб тургандир.

— Қўйинг энди. Бугун кайфиятни бузмайлик.

— Бузилиб бўлди-ку!

— Ҳаммасини кейин тушунтириб бераман. Расм битсин.

— Очиқ айтаверинг, тўйдан кейин, деб. Шунақами? Қўрқманг, бўйнингизга осилиб олмайман.

— Э-э... нималар деяпсиз! Айтдим-ку, кейин...

— Боринг, ўшанингиз билан томоша қилинг.

У аразлаб кетиб қолди.

Бутун ҳафта давомида ўша қизнинг хаёли билан банд бўлдим. Мўйқалам қўлимдан тушмади. Унинг дастлабки кундаги ҳолатига яқин кўринишни чиздим. Шунда енгил ортармиканман, озроқ ором олармиканман, балки широк нарса яралиб қолар, деб ўйлаган эдим. Аксинча, суратни чизиб бўлгач, қизиқишим сўниш ўрнига яна кучайди. Аввал уни ҳар замонда эсласам, энди тасвири кўз олдимда бўлгани учунми хаёлимни тарк этмасди. Тўғри, у бағоят гўзал, чизаётган асарим — унинг тасвири ҳозирга қадар чизганларим ичида энг яхшиси. Шу ишга ўзиям ипсиз боғланиб қолдим. Гўё ота ишдан қайтиб фарзандини эркалаб қўлига олгандек, мен ҳам уни қўлимга оламан, авайлаб артиб қўяман. Шуни чизаман деб Моҳиранинг портретини ишлашни кечиктириб юбордим. Чунки хаёлинг банд бўлса, бошқа нарса ҳақида ўйлай олмайсан.

Суратда унинг Мона Лизага тикилиб турган пайтдаги ҳолати тасвирланган. Токчадаги шам икковини ҳам хира ёритиб турибди. Лекин синчков томошабин шамнинг ёруғи фақат қизга, асосан унинг кўзларига тушаётганини айтмайди. Мона Лизага эса ёруғлик қизнинг кўзларидан тарқалапти. Тагин диққат билан кузатсангиз бир нарсани сезасиз... Мона Лизанинг юзларидан нур ёғиб турибди. Бу табиий бўлиб, бир-бирига шундай боғланиб, уйғунлашиб кетганки, натижада кишини мафтун этувчи, ларзага солувчи гўзал манзара вужудга келган. Агар «Мона Лиза» картинасини тополсангиз, уни хонангизнинг ўнг томонига, албатта ўнг томонига осиб қўйинг! Кейин томоша қилинг. Аминманки, кўз узолмай қоласиз. Ҳатто бемалол овоз чиқариб у билан гаплашасиз. Ишонмангиз, синаб кўринг. Унинг яна бир қанча сирлари бор. Агар буни билмоқчи бўлсангиз, кузатишни сочини икки томонга ажратиб турган фарқдан бошланг, сўнг секин пешонасига, қошларига қаранг, кейин бир зум тўхтаб қаншарига ўтинг, шунда у бошини қимирлатиб қўйганини пайқайсиз, бундан асло чўчиманг, аммо ҳайратга

тушишингиз шубҳасиз. Энг охирида кўзларига тикилинг!..

Мен ўз иқтидоримни синаб кўриш мақсадида Мона Лизани у билан биргаликда чизган эдим. Тўғри, бу аслидек бўлмаслиги мумкин. Лекин уни картинадагидек қилиб тасвирлашнинг ўзи анча меҳнат, кунт талаб қилади. Икковини бир картинада ёнма-ён тасвирлаш мен учун мароқли эди. Қолаверса, бу ҳолатнинг аниқ чиқиши ва томошабиннинг тўла тасаввур олишига ёрдам берарди. Фикрни бўлмаслик учун икковига бирваракайига қарамасдан, бир четдан томоша қилган маъқул. Табиат тасвирларини қуйи қисмидан, одамларни эса бош томонидан томоша қила бошласангиз кўпроқ тасаввурга эга бўласиз. Чунки, бошдан оёғигача тикилиб қолдим, деган ибора бежиз айтилмаган.

Леонардо да Винчи Мона Лизани чизаётганида нималарни ўйлаган экан? Наҳотки, менингдек азоб чеккан бўлса? Мона Лизага тикилиб туриб, унинг суратини чизиш унга ҳам осон бўлмагандир. Нега тунларни бедор ўтказгандир. Ишлаётганида қизнинг ҳам, ўзининг ҳам шу асар туфайли машҳур бўлиб кетишини билганмикан у? Мона Лиза ким бўлди? Рассомнинг уни шунчалик маҳорат билан чизишига сабаб нима? Қизми ё истеъдодми? Барибир у қиз ҳақида кўп ўйлаган, азоб чеккан. Қанийди, Мона Лиза тилга кирсаю ҳаммасини айтиб берса. Шу ният билан унга қарайман. У «йўқ», дегандек бошини қимирлатиб қўяди...

Қизнинг бошқа ҳолатларини чизмоқчи бўлиб кўп уриндим. Тузукроқ нарса чиқмади. Уша расмни чизганим яхши бўлган экан, ҳар қалай, таскин беради, менга. Ҳар гал унинг суратига қараганимда юрагидагини ҳис қилгандай бўламан. Айниқса, боқишлари... Дарёга чўп ташласангиз, оқиб кетиб, гирдобда бир-икки айланиб, сўнг сув тубига шўнғиб ғойиб бўлади. Унинг кўзларига тик боқсангиз шундай ҳол юз беради. Ниҳоҳларида фарқ бўласиз гўё. Бу шунчалик тез ва беихтиёр рўй берадики, ўзингизни қўтқаришга ҳам улгуролмайсиз, унга чап бериб ўтиб кетолмайсиз. Чунки бу кўзлар сиз билган кўзларга сира ўхшамайди. Уларни умрбод эслаб қолиш ниятида узоқ тикиласиз ва ташналаб уйга жўнайсиз. Аммо йўлда кетаётиб, аттанг дейсиз, аттанг!.. Қизнинг бутун ҳолати намоеён бўлади-ю, бироқ кўзлари... Таажжуб!.. Кечқурун дам олаётиб ёки чой ичаётиб бирдан уни эслаб қоласиз. Йўқ, хотинингизнинг кўзлари уникига сира ўхшамайди! Ўз-ўзидан яна у рўпарангизда намоеён бўлади. Худди тикилиб тургандек уни аниқ кўрасиз!.. Энди бу кўзларни унутиб бўпсиз. Азоб чекиб уни қўмсайсиз. Буни айниқса, хотинингиз билан пичирлаб суҳбатлашаётганингизда ҳис қилиб қайналасиз. Шуниси ёмон. Хотин эса буни сезадию ишонқирамай, зимдан кузатади, синайди. Тахмини тўғри чиқса: «уҳ» тортиб қўяди. Лекин индамайди. Бир ёғи у сизга ишонади. Сиз эса хаёлингизда нималар кечаётганини сиртингизга чиқаролмай хўрсиниб қўясиз. Мендан норози бўлгандай тўнғиллаб кўрпага бурканасиз. Негаки, чизган расмини кўрсатдим, тагин қандай томоша қилишни ўргатдим. Буни мақтаниш учун қилди, деб ўйламанг. Асло! Дардинг ичингга сизга маса начора? Ҳар кунни унинг кўзларига боқиш менга осонми? Бургут ўзи макон тутган чўлни кунда бир айланмаса тинчимайди. Мен ҳам бу расмни кунда бир кўрмасам ҳаловатим йўқолади. Толиққан, аммо хотиржам бургут бошини қанотлари остига олиб оҳиста ухлайди. Тушида бепоён чўлни, ўткир тирноқли панжаларида типирчилаб жон бераётган қўшоёқни кўради. Менинг тушимга у қиради. Эгнида — оқ қўйлак. Ёнимга шарпасиз жимгина юриб келади-да, аста ўтиради. Нозик бармоқларини хушби-

чим иягига тираб менга узоқ тикилади. Худди бетоб чақалоғи тепасида ўтирган онадек тун бўйи мижжа қоқмайди. Тонг ёриша бошлагач, у қандай келган бўлса, шундай чиқиб кетади. Гапирмоқчи бўламану унинг қайтиб келмай қўйишидан чўчийман...

Моҳира ўзининг расмини кўриб тоза хурсанд бўлди. Портретдан кўнглим тўлмаган бўлса ҳам ишни қотириб қўйган одамдек гердайиб, жилмайиб турардим. Моҳира бўёқлари аллақачон қотиб улгурган расмини силаб кўраб, меҳр билан қайта-қайта тикилар эди. «Шуни чизганнинг қўли дард кўрмасин. Умри узоқ бўлсин», деди у уялинқираб, сўнг уйни йиғиштиришга тушди.

Хонада ўша расм турганини, устига бирор нарса ёпиб қўймаганлигини унга Моҳиранинг кўзи тушиб, тикилиб қолганида билдим. Индамай чиқиб кетдим. Пол ювиш учун сув олиб келгунимча устини ёпиб қўйибди.

Моҳира кетаётиб, «Зерикиб қолманглар. Энди сизларга халақит бермайман» деб кулдию портретнинг устига ёпилган нарсани олиб қўйди. Синамоқчи, шекилли. Кейинги сафар келганида албатта, менга сездирмай портретга диққат билан қарайди. Қани, кўрайлик-чи, чанг босганми-йўқми? Мени синаб кўрмоқчи! Чамамда, портретдаги қизнинг гўзаллиги Моҳирани бир оз чўчитиб қўйган эди. Аёлларнинг кўпчилиги эрларига минг ишонса ҳам баъзида уларни синаб кўриш зиён қилмайди, деб ўйлайдилар. Эҳ, соддадил меҳрибонгинам, наҳотки, мени синаш бефойда эканлигини билмасанг, хавотир олсанг!

Орадан бир неча кун ўтгач, Моҳира яна келди. Бу гал кўзимга негадир ғамгин кўринди. Деярли гапирмади. Ўзи ёрилиб қолар деган умидда индамадим. Сабабини оз-моз билишим ҳам мумкин. Аҳволи оғир беморга қараса, унга ич-ичидан ачиниб эзилади, худди яқин одамидек куйиб-пишади, то у тузалгунга қадар ҳардам-хаёл бўлиб юради.

Ниҳоят гап очди:

— Бугун бир қизни олиб келишди, — деди у ғамгин бир тарзда, — дарди шундай оғир... кўзларида эса томчи ёш йўқ. Биласизми у — ким? Мана шу қиз!..

Чанг босган портретга тикилиб жимиб қолди.

Тилим сўзга айланмади. Бир неча дақиқа гарангсиз турдим. Сўнг беихтиёр эшикка йўналдим. Моҳира мени тўхтади:

— Барибир ҳозир олдига қўйишмайди, — деди. — Миясини шамоллатиб олдин ҳам ётиб чиққан экан. Қайталабди... Эртага операция қилишади...

Врачлар бирров кириб чиқишга рухсат беришди. Моҳира ичкарига бошлади.

У шифтга тикилиб ётар, боши дока билан ўраб ташланган эди. Фақат юзи, кўзлари кўриниб турибди. Қиз нимадир демоқчи бўлдию лаблари қимирлади, холос. Кўзларига тикилдим. Ажабо! Нурсиз, ҳорғин кўзларида нафратга ўхшаш бир нарса тош қотган. Гўё қаршисида ғаними тургандек. Кўзларидаги нур эса тобора сўниб боряпти. Шундагина ниманидир тушунгандай, тагига етгандай бўлдим. Леонардо да Винчи тирик бўлганида борми, шубҳасиз Мона Лизадан ҳам буюкроқ асар яратган бўларди. Эҳ, биз қанчалик ношуд-нотавон!..

Энди унинг кўзларига тик боқиб бўлармиди?!

Ушанда унинг кўзларини бир кўрганингизда эди!.. Эҳ, кўрмагансиз-да! Агар озроқ бўлса ҳам уни тасаввур қилай десангиз, майли, ҳеч бўлмаганда Мона Лизанинг кўзларига боқинг ва билингки, уларнинг кўзларидаги маъно жуда ўхшаш. Фақат...

Фахриёр

Қоқиғул

Ояр ВАЦИЕТИСҒа

Қоқиғул.

Қуёшнинг синглиси, олтинсоч малак.
Заминнинг қишларда тўнган кўксини
илитмоқ учун
қуёшга ҳашарга чиқолган гулим —
мўъжаз қуёш,
мўъжиза қуёш.

...

Сенда айб йўқ, биламан —
кетмоқчи эмасдинг қошимдан.
Айбдор барча-барчаси учун
лаганбардор йўл.

Мен йўлда пойинга йиқилолмадим,
ўполмадим оёқларингни.
Ичимда, кўксимда бир нарса
эгилишга қўймади мени.

Кетмоқчи эмасдинг, биламан,
сени авраб олиб кетди йўл.

Хотира

Баҳорнинг хотираси кучлидир жуда,
Эсидан чиқармас ҳеч нарсани у...
Ҳар сафар гул қўяр
ҳар битта жангчининг хоки пойига.

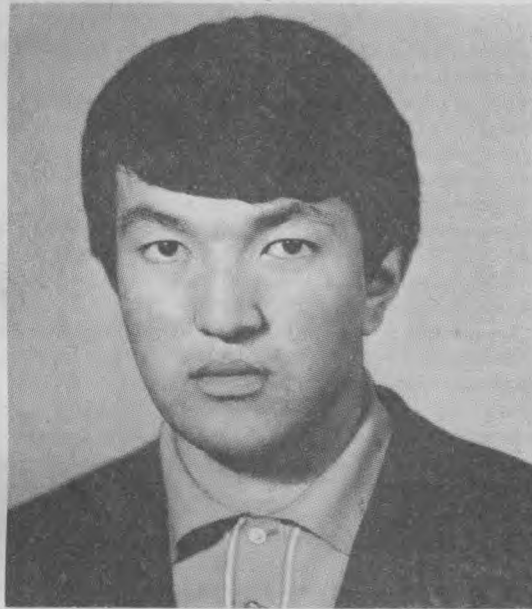
...

Сиз уни кўкларга кўтарманг бунча!
Нима ҳам қиласиз гуноҳга ботиб?!
Сабри чидамайин аввал учгунча,
Исташиб парвозни,
Учаман, дод деб,
Заминга қайтолмай юрганлар озми?!

Ҳикоялар

Орзуга тўла қишлоқ

Собир
Ўнаров

Кунсулувнинг сирли хатлари

У ша воқеани Жамшид унутгани йўқ... Танига яра тошгач, онаси касалхонада олиб ётган. Ушанда у чиройли бир қиз билан танишган, қизнинг исми Гулчеҳра эди. Онаси, бу қиз отангнинг жияни бўлади деган. Қизнинг юзлари оппоқ, ўзиям ойдеккина эди. Овози бирам ширин, ўзи бирам меҳрибон эдики, Жамшид билан тезда эл бўлиб кетишди. Отангнинг жияни бўлса, амма дейишим керак, деб ўйлади бола ва уни шундай деб чақирди. Шунда қиз: «Вой, Жамшидбек-ей, дарров бизни амма қилиб олдингизми?», дея опичлаб олди.

У аммасининг бўйнидаги шода-шода мунчоқларни ўйнашни яхши кўрар, ҳадеб шуларни тортқилайверарди. Гулчеҳра хониш қилса, Ҳалима Носированикига овози жуда ўхшаб кетарди. Шунда Жамшиднинг онаси: «Қурмағур-ей», дея кулиб кўярди. Уша қиз бир кун дабдурустан Жамшиднинг онасига: «Янга, мени катта ўғлингизга олиб бермайсизми?» деди. Сўнг унинг бошини силаб: «Мени янга қиласанми, а?» дея эркалади. Эсида, у оқ кўйлакки «опоқи»лардан кўрқарди, шунданми, онасидан ажралгиси келмасди. Кейин ўша қизга ўрганиб қолди, назарида, у кўтариб юрса ўзини қушдек енгил сезарди. Бора-бора унга шу қадар боғланиб қолдики, кўрмаса туролмасди.

Соғайиб чиқишига беш кун қолганида аммасини опқочиб кетишди; қандайдир беярашиқ, товушлари ҳам ёқимсиз қизлар... «Ойдан ҳам гўзалсан, кундан ҳам... Гули» деди улардан бири. Гулчеҳра сузилиб жилмайди, кейин икки ўрим сочини орқасига ташлаб: «Ичинг куяяптими?» деди. Енидаги қизлардан бири уни чимчилади, бари бирваракайига қиқирлаб кулишди ва бир-бирини турткилашиб касалхона ҳовлисига чиқишди. Ва... Гулчеҳрани даст кўтариб опқоча бошлашди. Боёқишнинг дўпписи учиб тушди, у: «Кўйинглар», дея ёлворди. Шунда Жамшид йиғлаб юборай деди...

Бу воқеани у унутгани йўқ. Бир кун келиб ўша қизни яна учратгандай бўлди. Бироқ бунинг номи бўлакча — Кунсулув. Тағин уни «амма» деб эмас, «янга» деб чақиради. Энг чатоғи — янгаси унинг исмини айтиб чақиролмайди. Нима эмиш — «Хуштакчи» эмиш. Янгаси шундай деб чақирса ўзини у улғайиб қолгандек ҳис қилади ва қўлларини мушт қилиб икки бармоғини оғзига тикади-да, булбулча бўлиб бир сайрайдики, асти кўяверинг! Янгасининг қойил қолгани кўзларидан билиниб туради. Кейин: «Яна битта чалиб беринг», деб қистайди.

Улар бу ҳовлига эрта кўкламда кўчиб келишган, ер офтобда товланиб, ундан пар кўтарилиб турган пайтлар эди. Ҳовли харобага айланиб қолган экан. Уй катта амакисидан қолган (улар икки йил бурун чўлга кўчиб кетишганди) ва қишлоқ болалари учун эрмак бўлган, деразалар синдирилган, ҳамма ёққа қушлар уя қуриб ташлаган эди.

Холназар амакиси молхонага довур тозалаб, сувади. Кейин...

Холназар амакиси — подачи. Қачон у молларни олдига солиб қир ошиб кетишини Жамшид билмайди, кўрмаган. Қачон у уйқусидан турса янгаси нон ёпаётган ёки кир юваётган бўлади. Шунда Жамшид пақирни оладию сув таший бошлайди.

- Яхши боласиз-да, Хуштакчи, — дейди янгаси.
- Янга, мени Жамшид деяверинг! — дейди у эркала-
ниб.
- Уят бўлади-да, Хуштакчи.
- Мен ҳеч кимга айтмайман.

— Айтмасангиз ҳам уят. Ўзи, жиянимнинг исмиям сизникига ўхшашу...

— Жамшидми?

— Ҳа, Жам...

— Ва-а! Ана, отимни айтдингиз! Энди оймга айтаман сизни...

Янгаси ростдан ҳам чўчийди. Таомил шунақа, қайнуканинг ҳам номини тутмаслик керак. У бўлса...

— Сизнинг эмас, акамнинг ўғлини айтдим-да, Ҳуштакчи.

У янгаси билан ҳазиллашишни ёқтиради.

— Жамшид дедингиз-ку, ахир. Оймга шуни айтаманда.

Янгаси «шўрлик» тоза тавбасига таянганч, у: «Бўпти, айтмайман», дейди ва ўзи пиқ-пиқ кулади. Барибир айтмайдию, янгаси бунча қўрқмаса?!

Гоҳо у чўнтагини пистага тўлдириб, янгасининг олдига боради ва гердайганча «чирс-чирс» чақади. Бу — мақтангани. Янгаси ҳам ялиниб ўтирадиганлардан эмас, пайт пойлаб бир узаладию бор пистасини тортиб олади. Кейин иккаласи яйрашиб кулишади.

Амакиси ҳозир ям-яшил майсага бурканган анави қирлар ортида мол боқиб юрибди. Жамшид унинг олдига — яйловга борганида роса зериккан. «Кетаман» деб қисталанг қилган, ўшанда амакисидан дакки эшитиб тинчиган. Сўнг бир кўза айронни кўтариб Холмурод жўраси иккови яна боришган. Шундагина амакисининг ёнида дарров зерикшини пайқаган. Амакиси унча-мунчага чурқ этмайди, камгап. Лекин янгаси... Тўғри, гоҳо у ҳам ҳеч ким билан гаплашмайди, кун мисдай қизиб кетганига қарамай рўмолини иягидан ўраганча пичан ўради, ғарамлайди, пода қайтар маҳали пешонасидаги реза-реза терларни сидирадию шоша-пиша келиб қозон-товоққа уннайди. Меҳри ийса Жамшидга альбомини бериб қўяди — томоша қилиш учун ёки унга битилган шеърларни овоз чиқариб ўқиб беради. Жамшид ҳарфларни танимайди, унга расм томоша қилиш бўлса... Янгасининг қизалоқлик чоғидаги, сўнг октябрятлик нишонини тақиб тушган суратлари қизиқ-да. У янгасининг ҳам ўзига ўхшаган бола бўлганлигини сира ақлига сиғдира олмайди.

Янгаси гоҳо бир нималарни дафтарга ёзади, Жамшид: «Бу — нима?» деб сўраса, «хат» дейди. Ҳеч охири кўринмайдиган бу «хат»га Жамшид жуда қизиқади, ғалати-да, у конвертга солиб жўнатилмайди, бари дафтарда қолиб кетади. Янгаси навбатдаги хатни битиб бўлганч:

— Ҳуштакчи бола,— дейди,— битта қўшиқ айтинг!

Жамшид йўқ деган маънода танглайини такиллатади.

— Сиз фақат ҳуштак чалишни биласиз.

— Ҳм.

— Ҳеч бўлмаса, бир ҳуштак чалиб беринг.

У кўксини ҳавога тўлдириб шундай бир куйни чалдики, ҳатто янгаси ҳам сел бўлиб кетди.

Куюш чарақлаб турган бўлса-да, тоғларга тиралиб турган булутлар чақмоқ чақди — момақалдироқ гумбирлади. Бир ёнда ёмғир, момақалдироқ, бир ёнда чароғон қуёш ва осмоннинг тиниқ бир парчаси... Бу ҳол кўпга чўзилмади. Қора булут ҳаммаёқни тўсиб қўйди. Жала қўйди, ўзиям бирор соат роса забтига олди. Кунсулув эридан хавотирланиб бир эшикка чиқди, бир ичкарига кирди, плашч олиб қўйилган қоziққа минг бора қаради-ёв. Агар подани ташлаб келса моллар тарқаб кетади. Келолмайди. Ўзи олиб борсамикан? Аёл боши билан-а. Ҳарҳолда, эрига ҳам ёқмас. Ким билсин — у яйловнинг қаерида. Шу хаёллар билан у тумбочка устидаги радиоприёмникни олди-да, мурва-

тини буради. Шовқиндан бўлак садо эшитилмади. Ғаш келиб, радионинг унини ўчирди-да, яна эшикка чиқди Осмон ўйилиб, бир дарё сув қуйилаётгандай эди Зиқланди. Ўзи шундай: осмонда булут кезинса юраги қисилади. Худди бир кулфат ёпирилиб келаётгандай У ёмғир тинишини узоқ кутди. Дераза олдида турганчи: момақалдироқ садоларини бетоқат эшитди. Ниҳоят ёмғир шовури тинди ва тўда-тўда булутлар бир-бирини итариб жануб сари силжий бошлади. Улар нимталани нида ора-сира оқ ёғдулар тараларди. Қуёш кўриниш берди. Заминнинг икки қутбини туташтириб камала ёйи намоён бўлди. Кунсулув анчадан бери бундай манзарани кўрмаган эди. Назарида, камалакнинг бир учи эри мол боқиб юрган яйловга тушгандек. Камалакни у жонли нарса каби тасаввур қилар, қизалоқлик кезлари унинг бир учига тирмашиб осмонга чиқиш мўмкиндай туюларди. Эҳтимол, ҳозир Ҳуштакчи ҳам шундай бўйлар.

У оғилхонага туташ бостирмага борди. Дағаллашиб қолган қўлқопни кийди-да, таппи қилишга уннади. Кейин молхонани обдан тозалади. Олдига қўйилган сомонга эрталабдан буён тумшуғини теккизмаган бузоқнинг арқонини ечиб, қўйиб юборди. Яйрагиси келиб турган шекилли, бузоқ туёқларидан лой сачратганча шаталоқ отиб кетди. Кунсулув унга пича меҳр билан қараб турди-да, келиб ўчоқдаги қозоннинг қопқоғини олди ва унга икки челақ сув қўйди. Учоққа ўтин қалаб гугурт чақди. Нам тортиб қолган ўтин тутаб ёна бошлади. У ичкаридан кирларни олиб чиқди-да, айвоннинг бир бурчаги қўйди, ўзи қудуқдан яна икки челақ сув тортиди. Ҳуштакчи боладан ҳалиям дарак йўқлиги кўнглини алағда қилди...

Жамшид мактабдан келганч, янгаси уни эркалади. Шунда бола ўша — сирли мактублар ҳақида сўради. Кунсулув унга ғалати қараб турди-да, кейин дафтарни узатди. У ҳижолаб ўқигани учун ҳам ҳеч вақони тушунмади. Ахирри, мактубларни янгасининг ўзи ўқиб берди. Негадир...

Дафтарнинг муқоваси қалин ва қаттиқ, ҳар бир саҳифадаги ёзувдан сўнг ҳашамдор ҳарфлар битилган. Бир хил жойларига ҳатто расмлар ҳам қўйилган эди.

«Қошлари қоп-қора экан... Наҳот, умр бўйи излаганим шу бўлса...»

Бола ҳайрон бўлди. Янгаси илгари ҳеч бунақа қилмаган. Жуда ёрилгиси келса шеър ўқиган ёки суратларини кўрсатган, дугоналари билан сиртдан таништирган. Бугун негадир...

«Минг қатла шукр, Холназарим, меникисан, мен ҳам сеникиман! Улсак ўлигимиз ортиқ улардан...»

Бола пиқиллаб кулиб юборди. Янгаси бирдан жиддий тортиди ва унга чимирилиб қаради, бари бир, у кулгисини тия олмади.

— Нима, дебман? Сизни алдадим, Ҳуштакчи бола. Яна айтиб юрманг бировга.

Тошиб келаётган кулгининг зўрлигидан у қизариб кетди. Ғалати-я, бу — янгаси, унақа дейиши уят-ку, ахир!

— Амакимга, янгам сизни севаймиш, дейман, ва-ҳа-ҳа!..

— Сизнинг ойнингиз ҳам отангизни севади. Ҳар нарсани гапираверманг-да.

Бола ниҳоят ўзини қўлга олди, бир оз жим ўтиргач, янгасининг хижолатли боқиб турган кўзларига қараб:

— Амаким сизни қўймоқчимми?— деб сўради.

— Вой, ким айтди сизга бундай деб?

— Катта отам келиб шундай деди. Отам ҳам, ойм

ҳам эшитди. Кейин у яйловга — амакимнинг олдига кетди.

— Бекор гап!— деди янгаси.— Бекор!..

Бола унинг ҳолатидан ўнғайсизланиб қолди. Хафа қилиб қўйганига изза бўлди.

— Янга, сиз бор-ку, сиз... Ҳасан-Ҳусанни қучоқланг.

— Қайси Ҳасан-Ҳусанни?

— Осмондаги-да.

— Камалакними? Нега ундай дейсиз?

— Шунда эгиз туғасиз. Шарофат холяям бир марта уни қучоқлаб эгиз туққан. Сиз ҳам бир кўринг-да.

Бир маҳал бола ўзини янгасининг қучоғида кўрди.

— Айланиб кетай сиздан. Шунга етган ақлингиздан ўргилай!

— Қўйинг, нима, мен чақалоқмидим?— деди бола ўзини катта олиб.

— Бейсиз-да, Ҳуштакчи бола. Қанийди, ҳаммаям биздай пок кўнгил бўлса...

У янгасининг ширин гапидан ийиб, ўзича ғурурланди. Гўё қимматли нарсасини совға қилгандай аввалгидан ҳам яхши кўра бошлади. Бу жуда ғалати туйғу эди.

Янгасининг ўзигина эмас, дафтар ва альбоми, улардаги ёзувларгача сирли ва азиз туюлар эди. Уларни жонидан ортиқ кўрарди. Шоди қассобнинг тўйида янгасини у бир барзанги йигитдан ҳатто ҳимоя қилди. Нотаниш бу йигит маст эди, ҳадеб Кунсулувга тегишаверди. Уйинга тортди. Кунсулув уни жеркиб ташлаб, ўзини хотин-қизларнинг орасига урди. Бироқ йигит яна тирғалди, гўё Кунсулувнинг уялаётганини сезмагандай.

— Чеча, энди одамни уялтирманг-да,— деди у ялинганнамо.

— Уйинни билмайман!— деди Кунсулув.

— Чеча!

Шунда Жамшиднинг жаҳли чиқди, янгасини қизғаниб ёриб унинг пинжига суқулди-да, ўйнамайсиз, деди.

— Анавини қаранг, Ҳуштакчи бола,— деди янгаси.— Ўзингиз бир уришмасангиз!..

— Янгам ўйнамайди!— деди Жамшид унинг ёнини олиб, кейин йигитга муштини дўлайтирди.

— Э-э, бунинг ҳимоячиси бор экан-ку!— дея кулди йигит.— Билмапмиз. Қўрқдик, қўрқдик! Лекин янга деган бизга ўхшаган қайниларини сийлаши ҳам мумкин...

Жамшид нима деярини билмади. Тушунмади. Йигит бу гапни «Қизим сенга айтаман, келиним сен эшит» қабилида айтган эди. Янгасининг аччиғи чиқиб: «Ҳа, тилиннга куйдирги чиқсин!» деди. Йигит қарғишни эшитмаган каби бурилиб кетди. Фақат тўйдан қайтишавётганларида ўша йигит яна уларнинг йўлини тўсди.

— Кунсулув, мени ер билан битта қилмоқчи бўлдинг-а?— деди у.— Биз ҳам қараб турадиганлардан эмас. Кўрдинг: сендан сулувроқлар билан ўйнадим! Янгаси индамади.

— Гапир, ҳой,— деди йигит — нима, мум тишлаганмисан? Шунчасига чидадим...

— Қоч йўлимдан!— деди янгаси.

— Ҳалиям бўлса уйланаман! Бошимда кўтариб юраман, Кунсулув!

— Қоч!

— Уша подачи тилло қаср қуриб бердими сенга?

— Яхшиликча кет.

— Таппи ҳидига тўйи-иб юрибсан...

— Ишинг бўлмасин, йўлингдан қолма!

— Бахтиқаро! Қарғаганман, сенга қарғиш теккан!

— Йўқол деяпман!

— Ҳалиям кетаман, пишириб ейдиган одатим йўқ.

¹ Чеча — янга (шева).

Лекин сени ўша подачига тенг бўлганинг алам қилади менга!

— Сен унинг тирноғига ҳам арзимаёсан!

— Н-нима?!

— Даф бўл!

Йигит титраб кетди. Янгасини ургудай важоҳатда. Жамшид уни чапанчасига сўка бошлади, урай деса кучи етмайди, аламидан йиғлади. Йигит бунга эътибор ҳам бермади.

— Хўп, хўп. Бир оғиз сўзинг. Лекин шуни билиб қўй: ҳали бу подачи ҳам сени қон қақшатади. Туғмасак деб итдай ҳайдайди. Шунда... Шунда бош уриб ўзинг борасан, лекин...

Янгаси йиғлади, қон бўлиб йиғлади, анча йўл юришгач:

— Янга, ким ўзи у?— деб сўради Жамшид.

— Темир чилтангинг ўғли.

— Сизни ёмон кўрадимми?

— Йўқ. Яхши кўради.

Бола тушунмади.

— Сиз-чи?

— Ундан ўч олишим керак,— деди янгаси ҳиқиллаб.

— Каттарсам, ўзим боплайман уни, янга!— деди Жамшид юраги тўлиб.

Эмишки, отаси бориб Холназарга: «Бахтинг боғланиб юраверасанми, бошқа сочи узун йўқми?» деганмиш. Холназар эса унсизгина йиғлаган эмиш. Йиғлайвериб ўзини, бутун оламини унутиб қўйган эмиш.

Ўша кунни яйловдан ҳам кеч қайтган эмиш... Жамшид буни кечқурун ойисининг оғзидан эшитди. «Умрлари хазон бўлаётир,— дея қўшимча қилди ойиси— ҳам.— Акамнинг куйиб-пишганича бор-да, ахир. Бўлак турмуш қуришса ўнглини кетишармиди. Кунсулув ҳам чўп бўлиб юрмасди...»

«Тирноққа зор одам меҳрга ҳам зор бўлиши керак экан-да, Холназар!..»

«Кимни айбла, Кунсулув?»

«Оққўнғилсиз. Яна айрилиқ вақти етганида кўнгли бўшлиқ қиляпсиз. Отангиз ҳам кетди. Уришиб ажраш-сак, бундай оғир бўлмасди.»

«Кунсулув, мен айбдорман-ку...»

«Ундай деманг! Доим шундай дейсиз... Ишга кечикманг яна. Ёмғир ёғармиш, радиол айтди... Мен сизга кўринмай кетаман.»

«Кетар чоғингда бунча меҳрибон бўлма, Кунсулув.»

«...Сиз кетаверинг, ана қуёш чиқяпти. Мен акамнинг ўғлини кутаман. Кейин... Ҳа, айтганча, қалинроқ кийининг. Ёмғирда ивиб, вой, буйрагим, деб қолманг яна. Буйрагим деб...»

«Хайр, менинг борлиғим, Холназарим! Хайр, Хуштакчи бола! Ҳали сиз мактабдан қайтиб келасиз, мана шу хатни ўқийсиз. Ҳа-я, энди исмингизни айтсам ҳам бўлаверади. Хайр, Жамшиддон!.. Менинг борим — Холназар эди, севган ёрим Холназар эди. Узиз кўрган куним — кунми?»

Сиз менга Ҳасан-Ҳусанни кучинг деган эдингиз. Ҳасан-Ҳусанни қаердан топай, Жамшиддон?!»

Кунсулув ёмғирни писанд қилмай қир ошиб борар эди. Рўмолининг тагидан чиқиб турган сочларига шабнам кўнгандай. Ёмғир ҳўл ёноқларидан сирғалиб иягига тушади. Оёқлари лойда тойиб-тойиб кетади. Бир пайт булутлар ортидан алангаланиб қуёш чиқди. Ёмғир

ёғяпти, ҳам қуёш! У туйқусдан қаршисидаги камалакни кўриб тўхтаб қолди. Худди олдида тўсиқ пайдо бўлгандай. Баландлиги қуёшгача чўзилиб кетган. Бир учи яйловга тушган, иккинчиси орқада қолган, эҳтимол, Жамшид ўқиётган мактабнинг оппоқ биносига туташгандир. Бепоеи дашт ўз кўркини намойиш этар, Кунсулув бу ўнгими ё тушими, билмас эди. Бироқ камалакнинг нариги учиде Жамшиднинг борлигига ишонар, бу учига қараса... гўё энди кўз очган чақалоқ ингалаётгандай туюларди. Йўқ, улар битта эмас, иккита эди — Ҳасан-Ҳусан эди...

— Плашчини опкелдингми, Сулув? Қара, сени кўриб, ҳавоям очилиб кетди — менинг кўнглимдай...

Кунсулувнинг ёш тўла кўзлари чақнар, назариде Холназар Холназар эмас, гўё бир рангга айланиб камалак бағрига сингиб бораётгандай эди...

Қиш кунларидан бири

Аввалига кун сал совиб, яна илиқлашди. Қор ҳавоси уфурарди. Ҳадемай биринчи қор ҳам тушди. Осмон кун бўйи элагини элаб, калиш кўмилгудай қор ёғди. Овоз ҳам алланечук ғалати эшитилди. Мактабга бораётган болалар ўйимиз пастидеги сой кўчадан ўтишаётиб укамни чақирдилар. Уларнинг овозлари худди кўрпа тагидан эшитилаётгандай бўлди. Қор унчалик қалин ёғмаган бўлса ҳам акс-садоларни ютиб юборгандек... Болалар мактабга бормадилар. Бу ташаббус укамдан чиқди. «Борганимиз билан ўқитмайди барибир, Болта маллим зулмоноталиклар кун совуқда келмаса ҳам майли деган», деб ўқтирди у.

— Алдамагин яна,— дейди болалардан бири.

— Улай агар, шундай деган. Ишонмасанг, Болтанинг ўзидан сўра!— Укам сўзини ўтказиш учун қасам ҳам ичади, яна гапига ишонмагани учун аччиқ қилиб «Болта» дейди.

Бу гапнинг ёлғонлигини билишса ҳам болаларга кўнғилдагидай баҳона топилди. Энди уйларидаги хўжайинларга ҳам, муаллимларига ҳам гап топиб беришади. Укам ҳовлидаги бетонга этигини ишқалай бошлади.

— Бир этикди бир ойга етказмайсан, ер босмагур!

Онамнинг қичқирғидан сўнг ура қочиб қолади у. Онам урмайди, лекин жаҳл билан қарғайди. Укам шунисидан кўрқади, эшитгиси келмайди. Отам урса ҳам ундан кўрқмайди.

Онам пича ёлғон аралаштирди. Укам агар бир ойда битта этик кийганида борми, онам уни ўтдан олиб сувга солган бўларди. Укам этикни бир йил, ҳатто ундан ҳам кўп вақт кияди. Оёғидаги эса меники, эски этигим — мен анча одобли бўлганим учун этигимнинг биронта «тиши» катилмаган. Укам эса уни бетонга ишқалаб «тиш»ларини туширди. Аммо этиги жуда учқур бўлди да. Уртоқларининг ҳавасини келтириб эрталабда! кечгача яхмалак отди. Уларнинг этиклари сирпанавермагач, паровоз бўлиб тиргакка олди. Кечқурун кийимларини ҳўл қилиб қайтди. Кечки аёз шимига ёпишган қорларни қотган хамирдай музлатибди. Орқасининг хийла жойи йиртилган.

— Нима бало, ўтириб тойдингми? Шуйтиб яна бир-икки марта тойсанг, думғазангниям ишдан чиқарсанг керак, сен бола! Шимам, иштонам тутмайди сенга...

Онамнинг айтишича, агар укам шу зайлда кетса, ундан одам чиқмасмиш, акаларига тортмаётганмиш. Неча марталаб устим жиққа ҳўл бўлиб келиб отамдан таёқ еганим, онамдан қарғиш эшитганим эсимга тушиб, сездирмай кулиб қўйман. Лекин онамнинг гапларига қарши чиқолмайман.

Укам совқотиб кўкариб кетган қўллари билан этигини ечолмайди. Атайлаб онам ҳам, мен ҳам ёрдам бермаймиз. Узи ҳам сўрамайди, синглимни чақиради. «Куниминан тойганингдан кейин ҳақингда» дейди у бидирлаб. Укамга алам қилади. Синглимни сўкишга тушади. Шунда ҳам индамайман. Кўриб туриб ёрдамлашмаганимиз учун баттар жаҳли чиқади. Эшикни қарсиллатиб тепади, этикни сўқади. «Бу этикни бошқа киймайман» дейди. Ана кичик боланинг катта жаҳли. Бу ҳам иш бермагач, ожизликнинг энг баланд чўққисидаги қорлар ёш бўлиб оқа бошлайди.

Онам унинг ўнг оёғидаги, мен чап оёғидаги этигини ечиб кўямиз... Ҳа, у онамдан кўп қарғиш эшитилади, аммо ҳали-бери эси кирмайди, болалигининг кети кўринмайди. Бир марта отам менга ёшлигида қумда сирпанавериб мўкисини йиртиб қўйгани, жазосига бобом унга янги мўки тикиб бермагани, қишни калиш билан ўлдирганини айтиб берган эди. Агар буни укамга айтсам, уларни роса мот қилган бўларди, лекин айтмайман. Хуллас, қиш байрамини болалар бошлаб беришди. Эҳтимол, биринчи изни ҳам улар солишгандир.

Бир кунлик қорнинг аёзи фақат кечаларигина ўз кучини кўрсатарди. Кундузи қуёш тикка бўлавергач, сойдаги музлар эриб, сувлар шовқин билан оқа бошлади. Кечқурун улар яна жимиб қолади. Гўё кун бўйи қўшиқ айтавериб чарчагандек. Қуёш иситаверса, қалин музлар эриб-нураб сувга тушади. Шунда сой бу «кўприк»лардан бўшаб қолади. Одамларга эса барибир. Уларнинг ўз кўприги бор. Иккита узун теракдан мустаҳкам кўприк қуриб қўйишибди. Кечалари бири-бириникида бемалол тўпланишиб, гурунглашиб ўтираверишади. Ярим тунгача қартабозлик қиладилар. Урол қийиқ бугун яна ютқазади. Жўраларининг масхаралашидан чўчиб эрталаб улардан олдинроқ ишга кетади.

Ун кундан бери касал ётган Розия момонинг чичкириғидан ҳамма сергак тортади. Кеча эчкиси ўлмай қолибди. Шунинг учун чакана чўпон Турдиқулни қарғаяпти. «Кечагина ўламан деб тўшақда ётувди, дея хотинлар ёқа ушлашади, ёмон одам ўлмайди!»

Розия момо тенгқури Бувихол момога кўнглини оцади.

— Бу уйинг куйгур, қайси йилиям бир эчкини гумдон қилганди, тешиб чиққур илоё!

— Ҳийа, Розия опа. Кўзидан қўрқаман унинг! Сарик илонникидай йилтиллайди,— дея ҳамдардлик билдиради кампир.

Розия момо қарғаниб Турдиқул аканинг уйига ўтади. Унинг гапига ишонмай қозонни очиб кўради. Молхонага ўтади. У ердан ҳам тополмагач, кампир жим бўлади, изига қайтади. Шунда ҳам чўпоннинг бўйнига уч кунлик муҳлат кўяди. Бўлмаса товон тўлатаман, дейди.

«Топилиб қолар», дейди Турдиқул гуноҳкорона ўзингда. Бундан Розия момо тагин гердаяди. Хотинлардан ҳол сўраб, ачинган бўладилару Турдиқулнинг қулоғини қичитадилар. Бувихол момо эса «тўлатиб олинг» деб маслаҳат беради.

Эчки учинчи кун эмас, тўртинчи кун кунчиқардан ўзи маъраб қайтади. Ферманинг молига қўшилган экан, ҳайдаб юборишибди. Турдиқул тўхматдан қутулди. Аммо Розия момо бошини ҳам қилмади. Турдиқулни чақириб, айёрона, бироқ келиштириб кечирим сўради. Турдиқул тилининг учидаги сўкишни яна ичига ютди. Эгилган бошни болта қирқмас. Узрдан сўнг тилини тишлади. «Шундай адашиш бўлиб қоларкан-да, Турдиқул ука, мен анови йилдагига ўхшатиб...»

«Анови йилда» ҳам Турдиқул бўш-баёвлиги туфайли беғуноҳ шарманда бўлганини эслайди. Индамайди. Бунинг ўрнига бош қашиб ёш боладай тураверади.

— Ётган жойинг кафан бўлсин ўзингга, бундай тўхмат қилгунингча!— дея қарғанади Бувихол момо гўё дугонасининг феълини бугун англаб етгандек.— Шу бечорага айб тўнкаганига ўлайми? Бир-икки кун сабр қилса ўзи келаркан-ку! Емон одам ўлмайди, шуйтиб...

Хотинларга туганмас ҳангома топилди. Бундан кейин неча тўй-аза бўлиб ўтди. Бу воқеалар ҳам сийқалашиб кетди. Турдиқул ўгли армиядан келган кунни ўз молини сўйди...

Қўлбола скамейкада куншувоқнинг тафтига эриб ўтирган Қўлдош бобо кўзига довуру тушган ўсиқ қошларини сал-пал кўтариб атрофга назар солади. Ўтирганда бўйи баравар узун ҳассасини ерга уриб қўяди. Қуюқ қошлари орасидан тийрак боқувчи кўзлари тўқсондан ўтиб ҳам бу дунёни ҳали-бери тарк этмаслик нидосини англатади. Эркаклар унинг «Хотин зоти ўзи азалдан шунақа яратилган, уларга ақл кирадиган замон бўлмаса керак» деган гапини кўп эшитишган. Чол умр бўйи хотинга ёлчимагани учун бу «зот» тўғрисида бирор марта ҳам яхши гап айтмаган. «Бу йил қиш яхши келди. Ҳар гал тўқсон яримлаб қор тушади. Ер тўяди бу йил», деб қўяди у яна.

Кундузлари кўп жойларнинг қори эриб, қирлар ола рангга кирди. Аввал кунбеткай томонлар эриди. Қуёш қирларнинг елкасидаги қорларни сойгача кураб қўйди. Ер тун бўйи тин олиб, энди нафас чиқараётганга ўхшарди, унинг намхуш буғидан тупроқнинг тўйимли ҳидини сезасан. Тандирдан янги узилган ноннинг ҳиди бундан зиёда. Онанг ҳозиргина узиб келган, қизариб пишган нонни синдирсанг-да, бармоғинг билан бир неча жойидан тешиб сариеғ суркасанг, сўнг қўлингни кўйдирётган нонни иштаҳа билан есанг... Бирдан унинг кўпроқ пишиб қатирлоқ бўлган жойига етиб қоласан. Шунда дастлаб онангга ва ундан бошқа яна бир номаълум кимсагами, нарсагами шукроналар айтгинг, қучгинг, ҳайқиргинг келади. Бундай ҳол қиш пайтлари ёз ва кузнинг хуштаъм неъматларини зўр иштаҳа билан еб ўтирганингда кўп тақдорланади.

Мағриб уфқи қизариб одамлар кўнгилларида сезиларли кўтаринкилик туйдилар. Товуқларнинг ахлат титаётган панжалари совқотиб кўноқлари томон йўл олишди. Моллар оғилхоналар олдига тўпланиб, хўжайинларидан иссиқ жой ва емиш кута бошладилар. Қилиғи совуқ кал эчки тўппа-тўғри ғаллаxonанинг эшигини тўмтоқ шоҳлари билан турта бошлайди. У қўриқчи итдан қўрқмайди. Чунки ит ҳали жуда ёшда, кучук. У баҳайбат эчкига ташланишга ботинолмайди. Ишқилиб, шу кучук ҳалитдан эсли чиқиб эгасига содиқ эканлигини намойиш қила бошлади.

Моллар оғилхонага киргач, уй ичидагилар ҳаммаси жам бўлишди. Онам тезак ёқилавериш, кулга тўлиб кетган печкани тозалайди. Унга қўй гўнгидан тайёрланган қаттиқ чолма тикади. Отамнинг айтишича, бу Россиядаги торфлардан ҳам дурустроқ ёнармиш. Қозондаги макка гўжа биқирлайди. Қиш кунлари оқ овқат ейиш расм. Кўпинча қурут қотилган овқат ичилади. Қуртабо ичиб олсанг, совуқ кунда ҳам ичингда иссиқ сақлайди. Қалин тунуқадан ясалган печканинг тешикларидан олов гуриллайди. Печ устидаги чойнак жизиллашга тушди. Бир оз ўтгач, иккинчи чойнак ҳам жизиллашга бошлайди. Иккови қўшилиб, қақалоқнинг йиғисига ўхшаш овоз чиқаради. Онам оловга тикилиб ўтириб хаёлга толади. Эшиқдан отам кириб келади. Отам билан молxonанинг ёқимсиз ҳиди қўшилиб киради. Бир оз ўтгач тарқалиб кетади...

Қишлоғимиз шаҳарга жуда олис, шундай тоғлар

орасида бўлишига қарамасдан бу ердаги радиолар ҳам Америка, отамнинг сўзи билан айтганда унинг «пошшо-си», сўнг уруш тўғрисида гапириб қолади. Шунда онам юрак ҳовучлаб «шу қирилгурлар, бир балони бошлаб юбормаса-ку-я», деб қолади. Армияда бўлиб «кўп нарсани тушунган» отам Япониядаги икки шаҳар воқеасини эслатиб «шундан кейин бутун дунё Америкага қарши бўлиб қолди», дея онамни юпатган бўлади. Мен эса укам хизмат қилаётган шаҳарнинг чегарадан жуда олис, мамлакатнинг қоқ ўртасида эканлигини айтаман. Шундан сўнг онамнинг кўнгли сал таскин топгандай «ишқилиб тинчлик бўлсин» деб қўяди. Шундай маҳалларда яна шаҳарга кетиш ҳақида ўйлагим келмайди. Таътил кунларининг чўзилишини истаб қоламан.

Ҳа, бу ердагилар ҳам, мана шу тоғлар орасидаги тинчгина қишлоқчада ҳам одамлар уруш тўғрисида ҳақ суриб қоладилар. Бировлар эса ҳеч қачон ҳеч қандай хавф-хатар бўлмайдигандек ўз ишларидан қаноатланиб юравердилар. Бундайлар бизнинг қишлоқда анча. Ўзгалар билан тортишиб, ёқалашиб, хурсандчилик қилиб, яна бировларнинг кўнглини олиб юравердилар. Гўё шу кўҳна ва кенг дунёнинг, момо Ернинг нонхўр ва арзанда фарзандларидай «эгам бўлса бордир, бўлмаса йўқдир» дея юпаниб юравердилар. Уларга ҳавасинг келади. Рост, ҳамма шулардай бўлиши керак. Йўлинг доим ялангдай очик бўлса оёқ кериб юраверсанг, деб ўйлайсан. Ҳамма ўзим баробари, ҳеч ким дунёнинг хўжайини эмас, катталар — қариндошларим, тенгқурлар — жонажон дўстларим, кичикларнинг барчаси — укаларим, дегинг келади.

Биз қишлоқ одамларни эртага қандай ташвишлар, янгиликлар кутяпти — бу номаълум. Лекин ҳар доим тилагимиз — яхши кун. Яхши кунлардан бири ўтди. Тун қўйнида аллакимлар бугунги кундан рози, яна бировлар норози гап отишяпти. Розия момоникига меҳмонлар келишган. Меҳмонларнинг қошига гапдон кампирларнинг ҳаммаси йиғилишди. Менинг жуда билгим келади — улар нималарни сўзлашяпти экан?!

Қиш йилнинг бошига тушган оқ сочдай ҳамма ёқда уфуриб турибди. Янги йил яқин. Баҳорга эса ҳали жуда эрта. Кунлар — беташвишдай туюлган бу кунлар кўнгилга мойдек ёқади. Бир-биридан сокин ва бир-биридан тотли кунлар...

хам
шо-
нам
лаб
кўп
ҳар
ика-
иди.
дан
ини
кин
ди.
им
таб

аги
қал
теги
иб
ча.
ик
ар.
ва
са
инг
инг
еб
инг
р-
—

р,
им
ун
эр
ра-
а

да
да
н-
н

ҲИМОЯТ

ҲИКОЯ

Турсунмурод
Эрматов

Химоят кенжасини қўлига олди-да, тўнғич ўглини етаклаб, йўлга тушди. Шийпондан то уйга етгунича қош қорайди. Келиб кўрдикки, одатдагидек дарвозага қулф осифлиқ, калит девор қавагида хиёл кўриниб турибди. Демак, эри йўқ. Ҳалигачаки қайтмабдими, бир балоси бор. Ё ичиб, ё ўзига ўхшаган бир-иккитаси билан қўлтиқлашганча ашулани вадаванг қўйиб алламахалда келади.

Эрининг — Ҳайдарнинг бўлган-тургани шу: оёқда туролмай қолганида ҳам останада бир сергак тортади. Қўрқоқ олдин мушт кўтарар қабилида: «Ўлгудай чарчадим-э!» деб зорланади, хотини койишини билибми, унга гап бермайди. Улфатлари ёнида бўлса: «Хотинбой, қани, топган-тутганингни олиб чиқ-чи. Эран-қаран жўралар кеп қопти», дейди. Сўнг илжайиб тураверади. Биладики, меҳмонларнинг олдида Ҳимоят миқ этолмайди. Биладики, у тишини тишига босади, ғазабини ичига ютади. Болаларининг ризқини қийиб, гўшт бўлмаганида ишлатарман деб олиб қўйган уч-тўрттагина тухумни қовуради ва уни «эран-қаран кеп қолган» жўралар олдига қўяди.

Ҳайдар кейинги пайтларда шунақа қилиқ чиқарди. Осойишталикдан путур кетгач, бир гал маст-аласт эрига Ҳимоят ачитиброқ гапирди: «Ёгулик ҳеч вақо қолмади-ку, ахир. Пулим йўқ дейсиз, нега ароқ ўлгурга чаққон топила қолади». «Ҳа биз ана шунақа — қашшоқмиз, пиянистамиз, ўқиб одам ҳам бўлмаганмиз, — деди Ҳайдар ҳам. — Ўлдим-куйдим ошиғинг Исломи пўримни кўмсайсан-да, энди. Илож қанча. Тағин... тағин...»

Ҳимоят қон бўлди.

Исломи пўрим дегани унинг синфдоши. Ҳимоят уни кўрди дегунча ўзини учиб бораётган қушдай ҳис этар эди. Кейин аҳду паймон қилишди, бирга ўқишга борадиган бўлишди. Жияни Холиқ ишни бузиб қўймаганида, эҳтимол...

Уша куни Холиқ ўртоқлари билан анҳорга чўмилгани кетаётган экан. Бир маҳал қизил «Москвич» тупроқ йўлни шундай чангитиб ўтибдики, асти сўраманг. Чанга кўмилиб қолган болалар «Москвич»нинг эгаси — ҳисобчи Самигни ўздан сўкишибди. Кейин Холиқни қутқулашибди:

— Ҳой, сенинг амманг шунинг ўғли — Исломи хомсемиз билан Тошкентга кетаётган эмишми? Амманг ўша хомсемиз билан, а?..

Бу гапни у оқизмай-томизмай уйдагиларга етказибди.

Улар эса Ҳимоятнинг оёғига тушов солишди. Ушанда озмунча изтироб чекмаган у. Исломи шаҳарга жўнайтуриб, ҳатто хайрлашмади ҳам; кейин кун сайин, соат сайин гўё Ҳимоятдан узоқлаша борди. Орадан икки йилча ўтди-ёв. Бир гал Исломи қишлоққа келганида эвини қилиб Ҳимоят унга йўлиқди, совчилар тинчлик бермаётганидан зорланди.

Исломи хўрсинди.

— Ҳайдарданми? — деди. — Ҳа, майли. Кейин гаплашармиз. Мен шошиб турувдим.

Энг қизиғи, Ҳимоятдан бурун унинг — Исломининг тўйи бўлди...

Ҳимоят қачондир турмушга чиқишини биларди. Аммо Ҳайдарга... Тушига ҳам кирмаган иш бўлди-да. Мана, энди у — эри, Исломдан рашк қилибми... Ўзи шунақа: ичимдагини топ, мижғов ҳам, кўрс ҳам эмас. «Биз оддий ишчи, — дейди. — Орингиз келяптими?». Шундай дейдию кўзлари филтиллайди.

Кун бўйи жазирамада чопиқ қилиб толиққан Ҳимоят наридан бери болаларини овқатланттирди. Ўзи бир бурдагина нон еди. Кўзига уйқу тиқилиб, энди тўшакка чўзилган ҳам эди, эрининг ғудрангани эшитилди:

— Бўлди, кетаверинглар. Ёш бола эмасман. Нима?! Хой калта, бидирлама кўп. Ҳе сени ўша... Мен... ўзим биламан! Тушундингми?

Ҳимоятнинг хўрлиги келиб оғир уф тортди. Оёқ товушлари яқинлашди, эшик ғийқиллаб очилди. Остонада Ҳайдар кўринди, у эшик кесақисига суянганча гудранди:

— Ҳимо, уришмайсан-да энди, эран-қаран би-ир дўстлар билан... Ма, буни ол: қирқ беш сўм. Анави занғар Имом магазинчи «қарзингни бер» деб оёқ тираб олди. Ярмини ол, ўлмассан, қолганини кейин бераман, дедим. Кўнмади. Шилиб қолди.

Ҳайдар ичкари кирди.

— Ма, ол. Рўзғорга бирон нима оларсан...

Ҳимоят унга қайрилиб қарамади ҳам. Дийдорингни кўрмай дегандек бошига довур кўрпа тортди. Бир оздан сўнг қўшни хонада эрининг оғир хўрсингани эшитилди. Уйқуси қочди. Беихтиёр тунов кунги ҳамшира қизнинг гаплари ёдига тушди.

Райондан дала шийпонларининг озодалигию болалар соғлигини текширувчи махсус комиссия келди, текширувчилардан бири — оқ халатли хушрўйгина қиз унга рўпара бўлганида томдан тараша тушгандек:

— Войбўй, мунчаям чиройлисиз-а, опа,— деди. Ҳимоят нима дейишни билмай доводи раб қолди. Бундай гапларни дугоналаридан неча бор эшитган бўлса-да, комиссия аъзосининг гапи унга бўлакча таъсир этди. Яйраб жилмайди-да:

— Сингилжон, ўзингиз ҳам суқ киргудек сулув экансиз,— деди.

— Сиз... бўлакча экансиз. Опа, тишингиз бир оз қорайибдими? Оғриганми?

— Қурт еган. Қуриб кетсин, баъзан оғрийди ҳам.

— Олдириб ташланг, давоси шу. Кейин, биласизми нима — тилла тиш қўйдиринг. Ҳеч бўлмаса — тўрттагина. Сизга жуда ярашади. Янги тиш дўхтир келган, жуда қўли енгил... — Ҳимоят шундагина эътибор қилди: суҳбатдоши жилмайганида гўё оғзи шуълаланиб кетарди. Ҳимоятнинг юраги бир оз орзиқди. Қани энди у ҳам... Аммо ўзи бўладими. Тилла-я. Бир донаси фалон сўм. Эр-хотиннинг топгани рўзғордан ортмайди. Отаси берган ғунажин ҳам сотилди, пули рўзғорга ишлатилди. Энди расм бўлаётган бирор матоҳдан оламан деб тишининг ковагида асрагани юз сўмдан ошмайди.

Ҳимоят яқшанба кунни район марказига тушмоқчи эди. Эртага — пайшанба. Бозорга яна тўрт кун бор. Зерикиблар кетди у. Тўрт кун... Эртага жўнасаммикан, деб ўйлади. Шундай қилгани маъқул шекилли.

Ҳимоят район марказига кираверишдаги бекатда автобусдан тушди. Тушдию анчага довур иккиланиб туриб қолди. Нега келди? Мақсади нима? Бирор матоҳ оламан деса қўлида пул бор: юз қирқ беш сўм. Анча нарса харид қилса бўлади. У ҳар гал албатта бир кириб ўтадиган, доимо гавжум — икки қаватли магазин томонга юрди. Бораётиб, беихтиёр асфальт йўлнинг ўнг томонидаги бино пештоқида: «Стоматология поликлиникаси» деган ёзувга кўзи тушди. Лоп этиб хаёлига ҳамшира қизнинг гапи келди. Бир оз ўйланиб турди, кейин бурилиб ўша бино сари юрди.

Ичкарига киргач, қайси хонага бош суқарини билмай гарангсиди. Йўлакда ўралашиб юрган фаррошдан билиб олгач, у кўрсатган эшикни оҳиста очди, шу чоғ аллаким ичкаридан: «Кутиб туринг», деди. Ҳимоятни ҳаяжон босди. Йўлакдаги ўриндиклардан бирига энди ўтирмоқчи бўлганида ҳалиги эшик очилди ва бир аёл жағини ушлаганича чиқиб келди. У кираверинг дегандек ишора қилди.

Оқ халатли йигит унга орқаси билан турганича алланимага уннарди.

— Хўш? — деди у шу алфозда, — хизмат?

Товуш қандайдир таниш эди. У ажабланди.

— Шу... тишимни қурт еган, шунга... қўйдирмоқчи эдим. — Ҳимоят аслида бундай демоқчи эмасди. Тилига шу гап келиб қолди-да.

— Тиллами? Қани, оғзингизни очинг-чи. — Йигит ўгирилди ва қошлари чимирилди. — Ҳимоят? — У мийиғида кулди. — Хў-ўш, бир, икки... тўртта қўйсақ бўларкан. Шунда мана бундай бўлади. — Исломо бош бармоғини кўрсатди. — Хўжайин...

— Тўрттага хўжайиннинг кучи етмайди, — деди Ҳимоят ердан кўзини ололмай. Унинг ёноқлари қизарган, лаблари титрарди.

— Хотинни эвлаган олади-да, — деди Исломо. — Майли, хафа бўлманг, тўғрилаймиз. Сизда тилла тиш бўлмаса — гуноҳ-ку.

— Қарзга қўясизми? — Ҳимоятнинг юраги бир тошди. Лекин Исломининг қарашлари уни сескантирди.

— Қарзгамас, албатта, — деди Исломо маънодор қилиб. — Ўзим ҳам билардим келишингизни. Ахир, сиз учун... Тошкентдай шаҳру азимни ташлаб... — Исломининг товуши бўғилди, илжайган қўйи унга яқинлашди.

Ҳимоят сесканиб тилланди. «Наҳотки, у... мени ким деб ўйлади? Нима демоқчи ўзи?!» Ахир, нега келди унинг олдига? Пули тилла тишининг неча донасига етарди. У-ку телбадек боши оғиб келиб қолди, манавичи, дарров кўнгли нима тусаб қолди? Наҳотки?!

Ҳимоят хонадан қандай чиққанини билмайди. Бу ердан иложи борича тезроқ кетгиси келар эди. Кимдир қуваётгандек тез-тез юрди. Анчадан сўнг ўзини бир оз босиб олди. Қўлида дастрўмолчасига тугилган бир нарсани қаттиқ чангаллаб турганини сезди. Қараса, пули экан. Тавба, батамом унутибди-я. У бир муддат пул тугилган дастрўмолчага тикилиб турдию кўзи ёшланиб кетди. Сўнг бурилиб, «Болалар дунёси» магазинига қараб юрди...

Неъмат
Арслонов
Бир даста
бинафша

Чол пихиллаб кулди. Сўнгра жиддий қиёфада деди:

- Йўқ, сизни ҳисобга олиб айтяпман.
- Мени? Ахир, мен бир ой олдин ҳам бор эдим.
- Беҳи йўқ эди.
- Отахон?!

— Тўғри, мен бир оз муболаға қилдим. Балки сиз ҳовлида дарахт борлигини аввалроқ пайқаган бўлсангиз бордир, аммо унинг беҳи эканлигини бугун билдингиз. Сезана буванинг ҳақлигини билиб турсам-да, тан олгим келмади. Қўл силтадим, «бўпти, беҳими, толми, кессак кесаверамиз», дедим зарда билан.

— Биз уни кесмаймиз,— шивирлади чол нақ қулоғимга оғзини қўйиб.

— Нима, сиз мени калака қиялмасизми? Бир кесамаз дейсиз, бир кесмаймиз, дейсиз,— дедим хўмрайиб.

— Секинроқ! Эшитиб қолади.

— Бу гапдан сўнг чолнинг эси борлигига шубҳа қила бошладим. Шундай бўлса ҳам сўрадим:

- Ким эшитади?
- У — чол қўли билан дераза томонга имо қилди.
- Ахир у одам эмас, дарахт-ку.
- Илтимос бошқа ҳеч нарса деманг; қулоқ солинг: беҳи икки йилдан бери мева тугмаяпти, ҳатто гулламаяпти ҳам.

— Хўш?

— Уни кесамаз. Сиз кафилликка ўтасиз.

— Ахир, бунинг учун кафилликнинг нима кераги бор?

Чол мендан астойдил ранжиди шекилли бир зум жимиб қолди. Сўнг овозини пасайтириб тушунтира бошлади... Хуллас, олдинма-кейин ташқарига чиқди. Бу пайтда осмонни қора булутлар босган эди. Беҳи тинимсиз гувиллаётган шамолга қулоқ тутиб тургандай, аёзли кунлар ҳақида жунжикиб хаёл сураётгандай туюлди. Юксакликда гувранаётган шамолнинг шаҳар учаларида адашиб, дайдиб юрган эпкинни бирдан ҳовлига бостириб кирди. Беҳи қочиб беркинмоқчи бўлгандек Сезана буванинг айвони томон эгилди. Аммо бундан беҳабар томирлар уни маҳкам ушлаб туришарди. Новдаларда титраб турган япроқлар тўкилди. «Дарахт бўлиш нақадар қийин, уни истаган пайтда кесиш, ёки кўпориб ташлаш ҳам мумкин». Ногоҳ хаёлимга келган бу фикрдан таъсирланиб, беҳига қараб, «ишонма, сени кесмоқчи эмасмиз», деб юборгим келди, аммо Сезана бувадан ҳайиқдим. У, «бошлаймиз», дегандек имо қилди.

— Кесиб ташлайман бу лаънатини!— дея ҳайқирди чол ва болтани кўтарганча беҳи томон отилди. Унинг ҳаракатлари йигитларникидек тетик, қадам олишлари дадил эди.

— Тўхтанг, нима қиялмасиз ўзи!

— Кесамаз, икки йилдан бери ҳатто гулламайди ҳам.

— Йўқ, кесмайсиз!

— Сиз аралашманг!

Чол бу гапни бошини илкис кўтариб, соқолдор энгагини олдинга чўзганча шундай қатъият билан айтдики, иккиланиб қолдим. Балки ҳақиқатан ҳам кесмоқчидир, деб ўйладим. Шаштим қайтиб қолганини пайқаб Сезана бува ортига ярим ўгирилиб, «бўш келманг» дегандек кўз қисди, ботани яна юқорига кўтарди.

— Кесамаз, ўтин қилиб печкага ёқаман!

— Буважон, хўп денг, шу йил ҳам...— деб чолнинг қўлидан тутдим. Сезана буванинг боягина ўргатган гапларини унутиб қўйиб, қолганини ўзимча тўқишга уриндим:

— Шу йилгина яшасин. Агар мева қилмаса, ўзим кесиб ташлайман!

Бу гапим ўзимга эриш туюлди. Худди саҳнадаги нўноқ актёрга ўхшардим.

— Шундайми?— дея қаддини ростлади чол.

— Шундай!— дея гапни қисқа қилдим. Ҳовлида чол икковимиздан бошқа ҳеч ким бўлмаса ҳам хижолат тортар, тезроқ уйга киргим келар эди.

— Йўқ, барибир кесамаз, мева қилмайди! Бу беҳи эмас, тол!— деб Сезана бува бошқатдан ҳужумга ўтди. Мен уни қўлидан тортиб чеккага бошладим. Чоли тушмагур, қўлимдан сирғалиб чиқиб, бир сакраб яна беҳи олдида пайдо бўлди. Мен ялинавердим, у болтасини ўқталаверди. «Уйин»ни охиригача етказишга қарор қилгандик.

Ниҳоят, Сезана бува болтани бир четга улоқтириб, аразлаган кишидек уйга кириб кетди. Ҳужра тепасидаги тарновдан ёмғир шариллаб қуя бошлади. Дарахт танасида қачонлардир арралаб ташланган шохнинг чандиғи бор эди. Ииллар ўтиши билан пўстлоқ уни ҳалқа шаклида ўраб олган, айна чоқда ёмғир сувига лим тўла чандиқ қандайдир жониворнинг кўзидек мунгли кўринарди...

Баҳор келди. Сезана бува ҳамон арази тарқамагандек беҳига қарамасликка ҳаракат қиларди. Дарахт бўлса ҳаво очиқ кунлари қуёшнинг илиқ нурларини эмар, ёмғир шаррос қуйиб берганда абри найсон сувларига энтикиб-энтикиб чўмилаётганга, муҳим бир ишга тайёргарлик кўраётганга ўхшарди.

Майсалар ниш урди. Кўп ўтмай беҳи новдаларида ҳам жонланиш сезилди. Ҳадемай, гулга бурканади, деб ўйладим. Афсуски, бундай бўлмади. Новдаларда гул ўрнига оч яшил, тукдор ва ёпишқоқ япроқчалар пайдо бўлди. Сезана буванинг айтишича, беҳи авваллари шигилдек мева қилар экан, фақат кейинги йилда «кайфияти» бузилиб, толга ўхшаб қолган эмиш. Нега шундай? Дарвоқе, бу ҳовлига келганимга икки йил бўлди-ку? Наҳотки, мен туфайли?..

Имтиҳонлар бошланиб, Сезана бувани ҳам, беҳини ҳам бир оз унутгандай бўлдим. Алламаҳалларгача китоб ўқиб ўтираман. Ташқарида илиқ шабада эсади. Китобни итқириб, чиқиб кетгим келади. Узимни группамиздаги кўҳлик қиз — Назира билан бирга Шаҳрисабзда юргандек ҳис қиламан. Оқсаройга борамиз. Оқдарё бўйларида юрамиз... Мутолаадан чалғиб кетганимни англаб, бошимни қаттиқ силкиб, юзимни қўлларим билан ишқайман, яна китобга термуламан. Эртага яшанба-ку, кундузи ухласа ҳам бўлаверади, деган ўй билан тонггача ўтириб саволларга жавоб ёздим. Қачон кўзим илинганини билмайман, аллақандай шовқиндан уйғониб кетдим. Ташқарида Сезана буванинг ҳаяжонга тўла овози эшитиларди:

— Моше-е! Моше-е!

Отилиб ҳовлига чиқдим. Қуёш чарақлаб оламни ёритган эди. Ҳарбий формадаги норғул, ўктам бир йигит данакдайгина Сезана бувани дам-бадам қучоқлайди. Менга кўзи тушиб, йигит қаддини ростлади. Чол мен томонга ўгирилиб, тинимсиз ва пала-партиш гапирар, «Ўғлим... Мана капитан ҳам келдилар», деган сўзларидан бошқасини тушуниш қийин эди. У «ўғлим» деб капитанни айтяптими ёки менга мурожаат қиялтимми, билиб бўлмасди. Ота-бола яна қучоқлашишди. Сўнгра капитан Моше отасини бағридан бўшатаркан:

— Отажон, мана икки йил ҳам ўтди-кетди,— деди.— Хизмат жойимни Тошкентга кўчирдим. Энди сизни олиб кетаман. Невараларингнинг олдида яшайсиз!

— Онанг-чи, Моше? Уни олиб кетмаймизми? Айт, ташлаб кетамизми, бир ўзини? Майли, уни ҳам олиб кетолсанг, бораман. Моше, сен билмайсан, бу мени

худди онангдек фаҳмайдди. Ўз қўли билан эккан эди, раҳматли. Кузда у билан сал қизаришиб олди. Бўлди, энди сира бундай қилмайман. У бу йил ўн саккизга тўлди. Йўқ, энди Сезана унга озор бермайди. Мана кўрасан, бу йил қандай ҳосил беради. Қара!

Бундай қарасам, беҳи чамандек гуллабди. У бошига оқ-пушти рўмол ташлаган аёлга ўхшар эди.

Оқ лайлак

Қоронғи тунда тубсиз дара ваҳимали туюяди. Оёқ остидан кўчган муштдек тош гўё пастга ёлғиз тушишдан чўчигандай ўз ортидан сон-саноксиз тошларни эргаштиради. Бутун дарага шовқин солиб, улкан харсангларни ўрнидан кўзғатади, ҳамма ёқни ларзага келтиради. Шунданми, Марди торгина тоғ сўқмоғидан эҳтиёткорлик билан, аммо енгил-енгил қадам ташлаб бораркан, тўхтаб гоҳ осмонга, гоҳ ён-верига олазарак назар ташлар, нималарнидир чамалар, сўнг тошларга, буталарга ёпишиб яна йўлда давом этарди. Унинг бармоқлари калта, худди сўнги бўғимидан кесиб ташлагандек тўмтоқ бўлса ҳам абжир, ушлаган жойини узиб оларди. Бармоқлари тошларнинг ғадир-будур қирраларини пайпаслаб топиб чиппа ёпишар, калтакесак панжаларидек бутун бошли гавдасини маҳкам ушлаб тура олар эди. Унинг бутун куч-қудрати ана шу тўмтоқ-бармоқларида. Шу бармоқлари уни элга танитди. Тўмтоқ бармоқлари туфайли каттаконлар Мардини деярли ҳар кун йўқлаб туришар, гўё усиз ишлари битмас эди.

«Марди, қалайсан, ука?»

«Бир нав... юрибмиз, ака...»

«Пул-мулдан қалайсан?»

Бошлиқ шундай деб чўнтагини кавлайди, мақсадини айтади:

«Эртага тушликка беш кило балиқ топиб кел! Фақат Оқдарёниқидан бўлсин. Сўлқилдоқ оқ балиқдан!..»

«Марди, нозик меҳмонлар бор, жиян, бир каклик-хўрлик қилсак дейишяпти...»

«Марди, юқоридан шефлар келишган...»

«Марди, меҳмонларга бедана палов ваъда қилувдик-ку, ука...»

«Марди, иним, оқ балиқдан...»

Бу ишларни бошқа киши ҳам бажара олиши мумкин эди, аммо Марди ўшаларнинг айтишича, ҳар доим ишончни оқлайди. Фақат у қачон овга чиқади, жониворларни қаердан, қанақа қилиб овлайди, буни ҳеч ким билмас эди. Зотан, уларга бунинг аҳамияти йўқ.

Баъзи соддадил одамлар «Мардининг деви бор» деган гапни тарқатишди. Унга шу дев ёрдамлашар эмиш. Бунга бола ишониши мумкин. Лекин мен... Мен ҳам балиқ овига чиқиб турардим-у, Мардини ҳеч учратмаганман. Бир куни Оқдарёнинг юқори оқими бўйлаб боравердим. Қармоқ ташлашга берилиб кетиб, Қумбел дарасига яқинлашганимни ҳам сезмай қолибман. Соҳил анча торайиб, яккам-дуккам зирк ва шилви буталари учрай бошлагач, анча узоқлашиб кетганимни билдим. Бу ерда ов яхши экан. Ярим соатлар чамаси вақт ичида ўнтага яқин ширмой балиқ, иккита зоғора балиқ тутдим. Хўрақни янгилаш учун юлғун ортига ўтиб, қармоққа чувалчанг қўйдим. Қармоқ-чўпни олиб ўрнимдан тураётсам, шундоқ қаршимда тиззасигача сувга ботиб бир пакана одам турибди. Кун иссиқ бўлса-да, бунинг эғнида қалин бўз кўйлак, тагин енгсиз пахталик нимча кийиб олибди. Кўйлагининг енги елкасигача ҳўл. Қошу киприги, сочу соқол-мўйлаби қўнғир ранга мойил, юзи ёғоч қошиқдек бу одам тоғу тошга шу қадар сингишиб кетгандики,

диққат билан қарамасангиз уни пайқамаслик мумкин эди.

Марди менга мутлақо эътибор бермади. Унга бақрайиб қараб туравериш одобдан эмаслигини ўйлаб, сувга қармоқ ташладим. Бир пайт пўкақдан кўз узиб Марди турган жойга қарадим. У қаёққадир ғойиб бўлибди. Вужудимни кўрқувга ўхшаш бир нарса қамраб олди. Сувнинг шовуллаши кучайиб баралла эшитила бошлади. Шу пайт дарё ўртасида турган катта харсанг ёнида нимадир ғимирлагандай бўлди. Марди сал энкайиб, тиззадан сув кечиб, юқорилаб борар, қўлидаги таёғи эса сувнинг совуқлигидан сескангандай тинимсиз сакрар, ҳавода бир сония тебраниб тургач, яна муздек сув тагига тушишга мажбур бўларди. Таёқнинг ҳаракати сув бетига «8» рақамини чизаётганга, унинг бир учини чуватиб сув остига олиб кетаётганга ўхшарди.

Бир пайт таёқ сув остига шўнғидию шу кўйича туриб қолди. Марди пастга энгашди. Сув тегмаслиги унинг юзини бурди. Таёқнинг илон думидек ингичка учи қўлтиғи орасидан туртиб чиқди. Овчи тош остига қўл тикди. Сув юзаси тўлқинланиб, балиқнинг оппоқ сирти ялт этди. Жонивор қаттиқ типирчилаб, думи билан шатирлатиб сув сачратганча ҳавога кўтарилди. Мардининг тўмтоқ панжалари унинг боши ва бўйни аралаш маҳкам чангаллаб олди. Ўрта бармоғи қармоқдек қайрилиб, балиқнинг оғзига кириб турарди. Марди тинимсиз билтанглаётган балиқни халтага солди. Таёқ ишга тушди...

Бугун эрталаб уни совхоз директори Азларов йўқлаб қолди. Тирик каптар керак эмиш.

— Ҳеч қаерга бормайман! — деди Марди.

Томдан тараша тушгандай айтилган бу гап директорнинг энсасини қотирди:

— Марди, ука, сен аввал Эрт. Комиссия келган!

— Барибир, бормайман.

— Сабаб?

— Уйда болам ёлғиз.

— Ҳавотир олма, овдан қайтувнингча хотининг уйда бўлади, — деди директор.

Мардининг кўзларида бир лаҳзалик қувонч акс этди-ю, тагин сўнди.

— Ишонмайсанми? — дея давом этди Азларов. — Қўл ташла! Аёлинг билан гаплашиб қўйганмиз.

— Оёғим тортмаяпти, — деди Марди. негадир бўшашиб.

— Ҳозир оёғингни даволаймиз. Яхши тортадиган бўлади. Ҳалиги, бор-ку, қайсидир кинодаги чопағон...

Азларов ўша «чопағон»ни кўрсатмоқчи бўлгандек шашт билан бориб сейфни очди. Ундан шиша олиб пиёлага қуяркан, тантана билан деди:

— Белий аист! Ол, ука, оқ лайлак сенга мададкор бўлсин!

Азларов эшик иллагини ўтказиб қайтди. Марди ичмоқчи эмасди. Хотини аразлаб онасиникига кетиб қолганидан буён оғзига олмаяпти. Аммо кенг ва серҳашам хонадаги тантанали руҳ унга бошқача таъсир этди. Пиёлани қўлига олди. Уни лабига олиб борганида шиша ёрлиғидаги оқ лайлакка кўзи тушди.

Лайлак келди ёз бўлди,
Қаноти қоғоз бўлди...

Хушбўй ичимликни қўлт-қўлт ютиб, пиёлани столга қўйди. Азларов тиқинни бир уриб киргизди-да, шишани Мардига узатди:

— Ол!

— Э, йўқ, ака.

Марди орқага тисарилди. Азларов ўқтамлик билан унинг устига бостириб борди:

— Ол! Бу ерда туриши яхши эмас. Ё ишдан кетишимни истайсанми?

— Нима деяпсиз, ака!

— Унда ол!

Марди идорадан чиқар экан, «Қандай яхши одамлар бор-а дунёда» деб ўйлади.

Арпақор қишлоғининг машҳур овчиси ширин хаёллар оғушида уйига қайтди. Шарпасиз одимлар билан эшикка яқинлашди. Ичкари жимжит. Эшик тирқишидан қараб, Қудратнинг дераза тагида тўшалган кўрпачада ғужанак бўлиб ухлаб ётганини кўрди. Тахмондан кўрпа олиб боланинг устига ёпгач, овчиларга хос шарпасиз қадамлар билан уйдан чиқди. Дарвоза гийқиллаб ёпилди. Бир оз юргач, экинзор ерлар тугаб, тошлоқ йўл бошланди. Ортидан садоқат билан эргашиб келаятган соя лип этиб ён томонига ўтди, ҳадемай терак бўйи узайди ва соҳибининг олдига тушиб олди. Энди соя уни зўрлик билан етаклаб бораётгандай эди.

Адир тугаб, тоғлик бошланди. Сўқмоқдан юқорилаб бораётган киши кескин бурилиб, муюлишдаги харсанг устига сакраб чиқди-да, тик қояга тирмашди. Ой хирагина кўкимтир ёғду сочар, қоянинг силлиқ сирти ёришиб тургани учунми, ғорнинг оғзи қорайиб кўринар эди.

Овчи ана шу қора доирани мўлжаллаб юқорилаб борар, Азларовнинг гаплари миясида чарх урарди. «Ука, хотинингни қайтарамиз. Унтагина бўлса ҳам майли, фақат каптарларни тирик тутиб келтир. Мана буни олиб қўй!.. Хўжайиннинг ўғилчаси жуда инжиқ. Каптарлар лат емасин. Қанотларини қирқма...»

Марди чўнтагига қўл солиб, бир даста силлиқ қоғозни ушлаб кўрди. Беш сўмликлар!.. Каптар қанотидай кўм-қўй! У яна қояга тирмашди. Тўмтоқ бармоқлари билан экиннинг сиртидаги ҳар бир ёриқни, ғадир-будур жойларини пайпаслаб кўриб, юқорилаб бораверди. Лекин нимадир эркин ҳаракат қилишига ҳалақит бераётган эди. Навбатдаги ўнгирдан ўтаётганида ҳам шундай бўлди. Марди биқинига қаттиқ ботаётган шишани чўнтагидан олди. Қайтишда ичарман деб ўйладию қўйишга жой тополмади. Тиқинни тиши билан суғуриб, қулт-қулт ичди. Қоронғилик чўккан дара тубидан шишанинг қарсиллаб сингани эшитилди. Анча енгиллашгандай бўлди. Тағин юқорилайверди. Бир пайт бармоқлари қора доиранинг пастидидаги тошларга тегди. Юзи ва кўкракларига алланарсала штирлаб тўкилди. Бу — каптарларнинг қўриб қолган тезаклари эди.

Марди ишга киришишдан олдин оёқлари остидаги таянч нуқталарнинг ишончлилигини синаб кўрди. Этигининг учини кўндаланг ёриққа чуқурроқ тиқишга уринди. Вағал кирза этикнинг тумшуги унга икки бармоқ эница тирди. Чап оёғи учун таянч излаб анча уринди. Этикнинг тағарми нимагадир тиралди. Марди бутун оғирлигини энди шу оёғига ташлади. Таянч мустаҳкам эди. Аммо бу ҳолатда қўлларини қўйворишнинг иложи йўқлигидан ҳафсаласи пир бўлди. Қояга қапишиб турганча ғор оғзини умидсизлик билан кўздан кечирди. На бир туп бута, на бошқа нарса бор. Фақат ғорнинг тепасида, бирикки қулоч чамаси юқорида қандайдир тош туртиб чиққан эди. Марди миясига келган фикрдан қувониб кетди. Белига боғланган тўрни эҳтиёткорлик билан ечиб, унинг бир четини юқорига олди. Тўр иплари тошга илинди. Бу тош тўр билан ғор оғзини беркитишга ёрдам берибгина қолмай, таянч вазифасини ҳам ўтар эди. Марди тўрнинг пастки учини оғзига қистириб, қўлларини қўйворди. Бундай ҳолатда мувозанатни сақлаб туришга битта хас бўлса ҳам кифоя эди. Бутун оғирлиги

оёқларига тушса, тишлари орқага қалқиб кетишга йўл қўймади. У қўйнидан бир даста қоғоз олиб нари-бери ғижимлади. Чўнтагидан гугурт чиқариб, уларни ёндири-моқчи бўлди. Тўрнинг кир босган, шўртоб ипларини тишлаб тураркан, оғзида қуюқ сўлакай йиғилиб қолди. Марди ўқчиб юбормасликка тиришиб ишни тўхтатди. Тошга ёпишиб, бошини бир ёнга эгиб, тупурди. Яна тўр жиягидан тишлади. Қоя кўксига лип этиб олов ёнди. У катталашди. Ойнинг хира ёғдуси чекинди. Қоянинг чеккасида нур ва соялар титраб кетди. Тоғу тош қимирлаб эриётгандек, суюлиб оқаётгандек бўлди. Марди буни пайқамди. Тўрнинг бир четини сал кўтариб оловни ғор ичкарисига итқитди ва яна қояга ёпишиб олди. Ҳаммаёқ жимиб, юрагининг дукиллаши бемалол эшитиларди. Бехосдан ғор ичида нимадир потирлади. Зум ўтмай у даҳшатли гулдуросга айланди. Тоғ кўчгандай бўлди. Марди қалқиб кетди. У гавдасини олдинга эгиб тиззаларини букиб, тошни ушламоқчи бўлиб қўлларини ҳавода силқитди. Оёқлари қоядан узилгач, вужудида енгиллик туйди. Шиддат билан тубсизликка шўнғиб бораркан, юраги танасини тарк этиб, осмонга кўтарилиб бораётгандай бўлди. Бу шу қадар ҳузурбахш эдики, у ўлим ҳақида ўйламас, орқага қайтишни билмас эди. У оқ лайлакка ўхшаб парвоз қиляпман деб ўйладими, қулаб тушаётганини пайқам-дими, негадир бақирмади...

Эълон қилинмаган томоша

— Сенга одам Атонинг нимаси ёқади?

— Жаннатдан қувилиши.

— Момо Ҳавонинг-чи?

— Олмани еб қўйиши.

— Офарин!— деб дўстининг елкасига шапатилади телепат.— Миянғ айниб қолибди.

— Тўғриси, қорним оч. Бир тамадди қилиб олмай-мизми?— деди фокусчи ошхона томонга имлаб.

— Э, қўй шу ошхона-пошхонангни!

— Хўш, нима қил дейсан унда?

— Гап бундоқ: тўртта нон ол. Жаздек қайноқ бўлсин. Тағин кўк пиёз ҳам олгин. Гўшт каминадан. Икки кило сўлқилдоқ қўй гўшти опкеламан. Табиат қўйнида би-ир ўтирамин, кабобни жазиллатиб...

— Эртанги томоша нима бўлади? Менинг номерим бор-ку. Янги ўрганган машқимни пишיתיшим керак.

— Оббо! Одам Ато билан Момо Ҳавони беқорга сўрадимми? Гап шундаки, бу ерда юлдузни бенарвон урадиганлар йўқ. Қўйдаи ювош, содда одамлар. Қайғурма, номеринг бемалол ўтади.

— Ҳа, хўп. Икки кило гўшт кўпмасми?

— Қўявер, антипод Мишкин билан қизиқчи Ғурраевни ҳам чақирамиз.

— Ундай бўлса сиз жаноблари машриққа, биз мағрибгами?

Улар Салтиков-Шчедрин ҳикоясидаги икки нўноқ генерални эслаб ҳузурланиб кулишдию қарама-қарши томонга равона бўлишди.

Телепат гўшт дўконига яқинлашди. Навбатга турди. Қассобнинг сихдек қаттиқ, силлиқ ва ялтироқ мўйлови ажабтовур ўйнаб турарди. Чарм этак тутиб олган шоғирд бола унинг бир имосига маҳтал. Шу пайт бақбақалари осилган, қориндор бир киши келиб, пишиллаганча пештахтага яқинлашди.

— Мойли ака, бормисиз!— деди у қувноқлик билан.

— Э, саломатмилар, мана ҳозир-да...

— Ҳамишагидайми?— деди киши гўштни оларкан.

— Мени биласиз-ку, ука.

— Мана, капакисини олинг!..

Қассоб қўли-қўлига тегмай навбатда турганларнинг «думини тугар»ди. Гал телепатга келди. «Икки кило», деди у пулни узатиб.

Қассоб шоғирдига имо қилди.

— Гурпойми?— деб сўради бола.

— Хомшоҳ!

Телепат қадимги ҳинд афсунгарларини эслади. Бу сўзлар аслида дағал эшитилса ҳам қассобнинг оғзидан чарвидек силлиқ ва ипақдек эшилиб чиқарди; диккайган мўйлови ҳар бир сўзнинг устига ёғ томизиб тургандай. Телепат «капаки»нинг пул эканлигини тушундию «хомшоҳ» билан «гурпой»нинг мазмунини англамас ва ҳам ўзича, эчки ва қўй гўшти бўлса керак, деб тахмин қилди. Аммо тарозига алоқадор «биёз», «аранимсар», «гопа» каби сўзлар етти ухлаб тушига кирмаган. Қассобнинг кўз қараши, сўз оҳангига мос қош қоқиши, лабларининг такаллуфга тез-тез жуфтланиб туриши телепатни ҳайратда қолдирди. Унинг ўнг қўлида узун ўткир пичоқ, чап қўлида қора, бели ингичка қайроқ тинимсиз ўйнар, пичоқни қайраганида «сўм-пул... сўм-пул...» деганга ўхшаш товуш чиқар эди. «Воажаб, агар бу кишини директоримиз кўрсалар борми, албатта циркка таклиф қилган бўлар эдилар», дея хаёлидан ўтказди телепат. «Шап-шап... шапалоқ!»

Тарози палласига ташланган бир бўлак чандир гўшт шундай садо берди. Паллалар ўйнаб кетди. Оғзи карнайдек очилиб қолган телепат ўзини ўнглаб олишга уринди. Қассобнинг кўзига тик боқиб, унинг хаёлидан нималар кечаётганини билмоқчи бўлди. Бу пайтда Мойливойнинг миясидаги миллион-миллион ҳужайралардан тортиб эғнидаги ёғ босган халати, сахтиён махсиси, ҳатто кўйлагининг ёқасида ипга осилиб қолган тугмасигача — ҳаммаси ягона фикрга бўйсуниб ҳаракатланмоқда эди. Улар ҳилпирар, титрар, депинарди.

«Ярим кило гўшт, ярим кило суяк. Қолганига чарви, ичак-чавоқ!»— Қассобнинг бош мияси ана шундай тўлқинлар таратаётган эди. Телепат унга қарши... буйруқ бера бошлади; Мойливой аканинг ҳаракатларидан шу даражада у сеҳрланиб қолган эдики, сахнадан бошқа жойда телепатиядан фойдаланиш мумкин эмаслигини ҳам унутиб қўйди.

«Суякни қўшма! Қўшма! Қўшма!», дея биринчи буйруқни берди у.

Қассобнинг қўллари хиёл титрагандай бўлди.

«Чарвини ташла! Қўшма, суякни!

Ташла!

Ташла!!»

Қассоб қўлидан тушиб кетаёзган муштдай суякни эпчиллик билан илиб олдию тарози палласидаги гўшт ва чарви бўлаклари орасига уриб юборди. Унинг «санъати»дан лол қолган телепат энг сўнгги ҳунарини ишга солди. Бутун кучини кўзига жамлаб, буйруқ берди: Суякни ол!

Ол!!

Ол!!!

Инсоф қил!»

Бироқ сўнгги сўз буйруққа унчалик ўхшамади. Қассобнинг асабий титраётган, гоҳ тарозига яқинлашиб, гоҳ ғайритабиий равишда орқага чекинаётган қўллари гўштни чаққон ҳаракатлар билан қоғозга ўраб, анқайиб турган телепатга узатди.

— Тезроқ қимирланг, амаки, Мойливой акамни энди кўряпсизми?

Телепат «сеанс» тугаганини тушунди. У шартлашган жойга етиб келгач:

— Мана, гурпою хомшоҳ!— деди фокусчига алам билан илжайиб.

Фокусчи ўрамни очиб кўрдию ғазоби қўзиб кетди:

— Ургилдим хомшоҳингдан. Алаҳсираб шуни кўтариб келдингми? Ким айтади сени телепат деб. Телепатиянинг ўзи аслида беҳуда нарса. Сени қара-ю, «гурпой» эмиш. Яна ҳар икки гапнинг бирида: «Вольф Мессингга етишимга оз қолди», деб оғиз кўпиртирасан... Гўшт олишни энди мендан кўр!

Фокусчи ишга ижодий ёндашди. Пулларни қулоғининг ичидан, сочларининг орасидан ва бошқа жойларидан чиқариб узатди. Қассобни тарозига гўшт қўяётганида чалғитмоқчи бўлди:

— Але-е-е хоп!

Фокусчи ўнг қўлининг икки бармоғини қассобнинг кўкрак чўнтагига тиқиб, шақирлаган беш сўмликни чиқараркан, чап қўли билан тарози палласига сездирмай ярим килолик тошни қўшиб қўйди.

— Уйнашманг, ука,— деди фокусчининг қўлидаги пулни ақл бовар қилмайдиган чаққонлик билан юли оларкан,— ҳазилнинг жойи эмас, бу — давлатнинг пули.

— Шунчаки, ҳазиллашдим, амаки, беш сўмлик ўзимники. Нима эди гурпой... хом... хомшак...

— Мана, гўштингизни олинг.

Қассобнинг қўлидаги пичоқ ва қайроқ тағин ишга тушди. «Ярим кило зиёд олдим-ку», деган фикр хаёлидан ўтаркан, фокусчининг нигоҳи тарозига тушдию ҳангу манг бўлиб қолди. Қассоб унинг қўлидан беш сўмликни юлқиб олаётиб, иккинчи қўли билан бир килолик тошни «билса ҳазил, билмаса чин» қабилида уриб туширган, шекилли. Фокусчи оғиз жуфтлашга улгурмай, навбатда турганлар уни орадан суриб чиқаришди.

Эртаси куни шаҳар клубида томоша бўлди. Телепат Илҳақов билан фокусчи Чаққоновнинг номерлари негадир эълон қилинмади...

Қурт тушган олма

Фантастик ҳикоя

Ҳаммасига қурт тушган олма сабаб бўлди. Ҳар куни нонуштадан сўнг профессор битта олма ейишга одатланган эди. Одатда, у олмани арчиб ўтирмасди. Чунки, пўсти — витаминнинг кони, деб биларди. Уша куни, гарчи олма қип-қизил бўлса-да, профессор уни емади. Ҳайкал қўйишга арзигулик нарсани еб бўларканми? Аввал бошда профессор кафти билан олмани ўбдан артди, энди оғзига олиб борганида иштаҳаси ғиппа бўғилди. Чунки нўхатдай қора доғга кўзи тушган эди. Олманинг банди яқинидан қурт тешиб чиққан экан. Профессорнинг ҳафсаласи пир бўлди, анчага довер нима қиларини билмай ўтирди. Бир пайларзага келиб чунонам бақирдики, малайи тутиб қолмаганида нақ столнинг тагига ағдарилиб тушарди.

— Кашфиёт!— деди у сиз билан биз тушунмайдиган, яъни тарсликлар тилида.— Чинакам кашфиёт!

Буюк кашфиёт сабабчиси ўша — қурт тушган олма ҳозир ҳам профессорнинг уй музейида, унинг иш столи устида турибди. Олмани илма-тешик қилиб ташлаган қурт гоҳ нўхотдай қора тешиқдан қизғиш бошини чиқариб кабинетга мўралайди, гоҳ чинни ликопча узра мағрур ўрмалаб келади-да, яна изига қайтади.

Дарвоқе, бундан бир ҳафтача илгари бутун вужуди билан ишга киришган профессор ҳам шу хонада, анави юмшоқ курсида ўтирар, қалами қоғоз узра бетиним йўрғалар эди. Юраги сезиб турарди, бу ихтиро ё унга

мислсиз шон-шухрат олиб келади, ёки... Ҳар қалай, тарсликлар тарихида ҳали бундай кашфиёт яратилмаган. Кашфиёти ҳақида у зимдан гап ёйган, хусусан, илм аҳли ўртасидаги шов-шувдан ўзининг ҳам хабари бор. Тарс сайёрасидаги нуфузли газеталардан бирининг махсус мухбири келганида, гарчи у қовоғини очмаган бўлса-да, ичида: «Салом, шухрат! Сенинг чўққингни забт этиш учун биринчи дадил қадамни ташлашга ижозат бер!» деди. Ва мухбирнинг истиқболига чиқди.

— Узимни таништиришга рухсат этинг, жаноб профессор,— деди мухбир тавозе билан.

— Марҳамат қилсинлар,— деди профессор унга бошдан оёқ разм солиб.

— Мен «Ғирт бўҳтон» газетасининг махсус мухбири Калт Зулмтонман.

— О, жуда соз, қарийб адаш эканмиз.

— Ҳа, ҳатто мақсадларимиз ҳам адаш,— дея илиб кетди мухбир.

— Фақат исмингиз, ҳалигидай, сал совуқроқми-ей, кўнглингизга олманг-у, мен табиатан кўнглимга келгани яширмайдиган одамман.

— Исмин аслида Калтабин, жаноб профессор, ҳамкасбларим Калт деб чақирришади. Тўғри, бу сўз қайсидир тилда совуқ деган маънони билдиради. Аммо ўзим бамисоли оловман, қайнаб турган лавадай...

— Шундайми?— дея мийиғида кулди профессор.

— Мен кеча тун бўйи ухлолмай чиқдим,— деди мухбир.

— Нима, сиз менда уйқу дориси бор, деб ўйладингизми? Наҳотки, Жон Шайтундай профессор, эртаиндин мислсиз кашфиёти билан Тарсни забт этадиган олим шундай арзимас, қандайдир асабни тинчлантирувчи дори яшаш билан машғул, деб...

— Жаноб профессор!

— Йўқ, мислсиз кашфиётим хусусида сиз билан таллашишни истамайман!

Ҳозиргина ҳазил-ҳузул қилиб турган Шайтун бирдан тўнини тескари кийди-олди. Иш чаппасига кетганини пайқаган мухбир:

— Жаноб профессор,— дея тилёғламалик қилди,— мен бутунлай бошқа масала хусусида келган эдим, яъни «Ғирт бўҳтон»нинг навбатдаги сонидан сиздан олинган интервью берилиши керак. Ўзингиз айтган мислсиз кашфиёт ҳақида. Мен шу тўғрида ўйлаб тун бўйи ухламадим, жаноб профессор. Биргина мен эмас, бутун тарсликлар сизнинг оламшумул кашфиётингиз нимадан иборат эканлигини билиш иштиёқида. Ҳозир ҳамма ёқда шов-шув. Изланишларингиз ҳақида икки оғиз гапириб берсангиз, илтимос...

Жон Шайтун димоғини кўтарди ва олтин соқчагадек сап-сарик кўзларини унга тикди. Зулмтон бунга дош беролмай ғужанак бўлди, лекин савол беришга журъат қилди:

— Жаноб профессор, бу кашфиётнинг моҳияти нима?

— Уз-ўзини қутқазिश.

— Узр, англамадим...

— Бировга чоҳ қазисанг, ўзинг йиқиласан, деган нақлни эшитганмисиз? Дарвоқе, сиз — газетчилар бунақа ҳикматларни яши биласизлар. Кашфиётимнинг туб моҳияти — танг ҳолатдан қутқазिशга қаратилган.

— Афв этгайсиз, жаноб профессор, барибир, ҳеч нарсага тушунмаяпман. Ахир, оддий мақол билан бу кашфиёт ўртасида қандай боғланиш бўлиши мумкин? Шахсан мен ҳеч қанақа...

— Табиий ҳол,— деб унинг гапини маъқуллади Жон Шайтун,— бу сиздан бошқаларнинг ҳам хаёлига келмаган. Гап шундаки, айрим тарсликлар порох тўлдирилган бочка устида ўтирибмиз деб дод-вой солишяпти. Чунки

биз беҳад кўп ва турфа хил портловчи қуролларга эгамиз. Тўғрими?

Калт Зулмтон унинг гапини маъқуллаган бўлиб бош ирғади.

— Демак, тарсликлар чоҳ ёқасида...

— Хў-ўш?!

— Ана шу чоҳга,— дея гапида давом этди профессор,— яъни бировлар учун қазилган чоҳга ўзимиз — мен ва сиз қулаб тушишимиз мумкин-ку!

— О, бу даҳшат! Наҳотки...

— Аммо мен ҳаётнинг бутунлай сўнишини истамайман. О, яшаш нақадар ширин! Қанийди, миңг йил умр кўрсанг!

— Жаноб Шайтун, мабодо чоҳга қулаб тушсак нима бўлади?

— Қулаб тушмаймиз!— деди қатъий қилиб профессор.— Мен яратган кашфиёт, албатта ҳаммани эмас, сизу бизни қутқазади.

— Ҳеч тасаввур қилолмаёпман, жаноб профессор.

— Марҳамат, мана у!— деб Жон Шайтун олмани кўлига олди.

— Афв этинг, жаноб профессор, мен мамлакатдаги бообрў газетанинг махсус мухбириман. Ҳатто президент сайловидаги дебатларда қатнашганман. Шундай экан, мени масҳара қилиб... Сиз ҳазилни ҳаддан ошириб юборар экансиз. Мана, ярим соатдирки, гапни айлантисиз. Сиздек жанобдан бамаънироқ фикр чиқмаяпти. Афсус...

— Исмин Калт бўлса ҳам оловдайман, деганингиз тўғри экан, дўстим Зулмтон! Мен бор ҳақиқатни айтдим. Мана шу бизни қутқазади!— деди профессор кўлидаги олмани боши узра кўтариб.— Агар, буюк олимлар ҳаётига назар ташласангиз, оламшумул кашфиётлар оддий нарсалар туфайли... Мана, яқинроқ келинг. Фараз қилайлик, кўлимда Тарс курраси турибди,— дея ҳаяжонланиб тушунтира бошлади профессор.— Хў-ўш, мана бу кратерни кўряписизми? Айтайлик, шу ерга қулаб тушдик, яъни, самовий уруш бошланди, ана шунда мен ихтиро қилган машина бизни қутқазади. Бу ихтиро уч нарсага таянади: биринчиси — олма қурти, иккинчиси — чоҳ, учинчиси — ҳозирча сир. Машина кабинаси икки кишига мўлжалланган. Бундан ташқари, яна бир неча жуфт ҳайвон ва парранда, озиқ-овқат ҳам олиш мумкин.

— Қизиқ, ҳайвон ва паррандалар нимага керак?

Шайтун суҳбатдошининг соддалигидан кулди. Сўнг тушунтира бошлади:

— Хўш, дейлик, Тарс уруш оқибатида бамисоли қозондек биқирлаб қайнаб ётибди. Тирик жон қолмаган. Шунда биз, яъни сизу мен кабинада ўтири-и-и-и бехавотир сузиб юраверамиз, истасак Тарснинг остида, истасак, осмонда. Ушанда...

— Офарин, жаноб Шайтун, энди англадим. Биз бепоён Тарсга эга бўламиз-у, тамадди қилишга ҳеч нарсамиз йўқ. Шунда кемамиздаги жониворлар бизга асқотади!

— Балли, дўстим. Биз уларни урчишиб кўпайтирамиз.

— Тарсда қайтадан ҳаёт бошланади!

Мухбир ўйланиб қолди.

— Ниятингизни англадим. Аммо кемамиз... қанақа машина ўзи?!

— Менга ёқиб қолдингиз, Калт,— деб профессор иш столига ўтирди. У стол тортмасини калит билан очиб, ундан темир қутича олдию мурватини буради. Шунда Калтнинг кўз ўнгиде мўъжиза рўй берди. Профессорнинг столи қарийб одам бўйи баравар кўтарилди. Жон Шайтун шу жойдан туриб мухбирга «сал чеккароққа чиқинг» дегандай имо қилди. Калт дераза олдига етиб

бориши биланоқ хонага қоронғилик чўкди. Зум ўтмай пол ёрилиб, даҳшатли чоҳ кўринди. Калт Зулмтон кўзини юмиб дераза токчасига ўтириб қолди. Қоронғилик ичидан профессорнинг кулгиси эшитилди. Мухбир кўзини очганида шундоққина оёғи остида бамисоли ошқовоққа ўхшаган машина турар эди. Жон Шайтун мухбирга виқор билан қаради. Лабларини қимтиб шу алпозда бир муддат турди. У ўша онда ҳувиллаб қолган сайёрада — бўлғуси хотини — оламнинг танҳо бекаси (профессор бўйдоқ эди) қандайдир Гурда Жонсон хоним билан бирга Тарсга эга бўлиш завқини туйаётгандай эди.

— Мана машина,— деди у ниҳоят,— айтайлик, мен эркак, сиз аёл кишисиз.

Зулмтон ўнғайсизлини профессорга қаради.

— Йўқ, бу бир фараз, дўстим. Сизга яхшироқ тушунтириш учун шундай деяпман. Айтайлик, биз эру хотинмиз. Уруш бошланиши биланоқ сизни шу чоҳга олиб тушаман. Мана бундай қилиб,— у Зулмтонни кабинага бошлаб кирди, ўтқазди, ўзи ҳам жойлашиб олгач, қандайдир дастакни буради, кейин олма қурти расми солинган тугмачани босди. Машина шиддат билан чуқурлик қаърига шўнғиди. Бошқарув пулти ойнакларидан кўк, яшил ва қизил ёғду таралиб турар эди. Улардан кўз узмай ўтирган Шайтун тушунтирди:

— Мана, чоҳ тамом бўлди. Энди машинанинг тезлиги ҳам, товуши ҳам ўзгаради. Ҳозир у Тарс қатламларини қуртдай пармалаб боряпти.

— Ёпирай! Оддий олма қурти шундай машина яратади деб ўйламаганим.

— Дўстим, иситмангиз борга ўхшайди. Буни олма қурти эмас, буюк профессор Жон Шайтун ихтиро қилган. Олма қурти, чоҳ — бир туртки, холос.

— Узр, профессор, мен ҳам шундай демоқчи эдим. Лекин Тарс остида ўзимни жуда ёмон ҳис этяпман, энди қайтсак бўлармиди? Айтгандай, репортажнинг бутун мазмунини хаёлан пишитиб қўйдим. Сарлавҳаси ҳам тайёр: «Олма қурти — қутқазди».

— Ҳали боя интервью деяётгандингиз, чоғи?..

— Тўғриси, бу буюк кашфиёт бир оз довдиратиб қўйди.

Бу мақтов Шайтуннинг ғурурини алангалатиб юборди.

— Истасангиз, шу ернинг ўзида туриб Тарсда нималар бўлаётганини томоша қилишингиз мумкин!

— Йўқ-э?!

— Ишонмайсизми?

Жон Шайтун «Р-М» ҳарфлари ёзилган тугмачани босди ва дарҳол изоҳ берди:

— «Р-М» рубъи маскунни билдиради. Яъни, Тарс юзаси, дегани.

Шу пайт экран ёришди. Тарсдаги улкан шаҳарнинг сершовқин кўчаси намоён бўлди. Тарсликлар оламни бошларига кўтариб: «Йўқолсин уруш!» дея қичқиришар эди. Қийқириқ орасида аллақимнинг йўғон овозда: «Йўқолсин Жон Шайтун! Йўқолсин унинг кашфиёти!» дегани баралла эшитилди. Профессор зарда билан аппаратнинг бошқа мурватларини бураб юборди... Экранда қандайдир сержиҳоз хона, орқаси билан турган аёлнинг қўлини ўпаётган эркак кўриниш берди. Орқа ўриндикда ўтирган Калт ҳиринглаб қолди.

— Шошмай туринг-чи, жаноб Шайтун,— дея ўтинди у,— қани кўрайлик, нима ҳунар кўрсатар экан булар?

— О, дидингиз чакки эмас, дўстим, марҳамат!..

— И-я, и-я! — Калт Зулмтон бирдан безовта бўлиб қолди. Ғайри-табиий ҳаракатлар қила бошлади. Экранда... ҳарир кўйлак кийган жувонга ҳалиги киши зулукдек тармашаётган эди.— Уйим кўйди менинг! — Калт Зулмтон ирғиб ўрнидан турди, боши қандайдир дастакка

тегди. Машина қаттиқ чайқалиб кетди. Жон Шайтун уни бошқаролмай қолди...

Тарс қаърини бўғиқ гумбирлаш ларзага солди. Аммо буни улкан шаҳардаги ҳеч бир кимса пайқамади.

«Фирт бўҳтон» газетасининг махсус мухбири Калт Зулмтон тушган профессор Жон Шайтуннинг кемаси аллақачоноқ Тарснинг чуқур қатламига ёриб кирган ва қайнаб турган магма оқимига тушиб, эриб кетган эди...

Бир даста бинафша

Қизалоқнинг кўзлари севинчдан порлаб, дарҳол чўкка тушди. Кафтига суяниб бошини ерга эгди. Тилининг учини бинафшанинг «лабида» йилтиллаб турган шабнам томчисига теккизиб кўрди. Муздай... У қаддини ростлаб бурнининг учидаги гулнинг сарғиш чангини биланчи билан сидириб қўйдию ариқ бўйини бир текис қоплаб олган бинафшаларга термулганча жилмайиб ўтираверди. Кейин қизча нозик бармоқлари билан гулнинг бандидан авайлаб ушлаб узди ва уни осмонга кўтарди. Бинафша косачаси ичида милтираб турган шабнам қуёшнинг нурларида товланди. Қизил, яшил ва бинафша ранг ёғду таралди. Қизча ингичка бармоғи билан гулнинг косачасини оҳиста кўтарди. Қайсар! Бинафша тагин «бошини» эгиб олди...

Қизча палатага қайтиб келганида ёстиғи устида турган қоғозга кўзи тушди.

«Адол, ўқитувчимиз Замира опа келгандилар, сени излаб тополмадик. Китоб қолдириб кетдилар. Бу йил она тилидан имтиҳон бўларкан.

Дугонанг Сано». Тумбочка устида «Ўзбек тили» китоби ва қоғозга ўроғлиқ алланарса турар эди.

Адолат доридан бўшаган шишага сув қуйиб келди-да, унга бинафшаларни солиб, тумбочка ичига яшириб қўйди.

Кечқурун қизлар байрам ҳақида гап очиб қолишди. Шоҳиста сирли жилмайиб ёстиғининг тагига қўлини тикди. Зарпопулки ялтироқ қутичани олди.

— Мана,— деди у,— дадамларнинг магазинига келган экан. Кеча ойим, дўхтирингни табриклагин, деб қолдириб кетдилар.

Қизлар Шоҳистани ўраб олишди.

— Вой, мунча чиройли!

— Ҳиди жуда зўр бўлса керак-а?

— Француз духиси эмиш.

— Кимга бермоқчисан?

— Клара Каримовнага.

Қизлар гарчи ҳиди чиқмаса ҳам уни бурунларига теккизиб ҳидлаб кўришди.

— Узиям қиммат экан,— деди Шоҳиста атирни яна ёстиғининг тагига яшириб қўяркан,— олтмиш сўм! Ойим Клара Каримовнадан бошқага бермаган дедилар.

— Менинг ойим ҳам эрталаб келсалар керак. Албатта совға опкеламан дегандилар,— деди Санобар.

Бу гапдан кейин учала қиз бир дақиқа жимиб қолишди. Адолат каравотининг олдига бориб тумбочкасининг мис дастали тутқичига қўл чўзди, аммо очмади, қаттиқроқ ёпиб қўйди. Каравотига ўтириб, «Ўзбек тили»ни қўлига олди.

— Тўғри қиласан, ўқи. Биласан, йимтиҳон қандай қийин. Билет олсан, билмасанг, йиқиласан... — Шоҳистанинг кўзларида ваҳима акс этди.

Ўзларидан бир синф юқорида — бешинчида ўқийдиган бу қизга Адолат ҳам, Санобар ҳам кулоқ осишарди. Шоҳиста ечиниб, каравотига чўзиларкан:

— Ётамиз-ей, қизлар!— деди.

Адолат китобни тумбочка устига қўйиб, чироқни ўчирди. Чойшаблар майин шитирлаб, каравотлар гижирлади. Адолат алламаҳалгача қоронғи шифтга тикилиб ётди.

Эрталаб у ҳаммадан олдин уйғонди. Қуёш нурлари хона деворида жимир-жимир ўйнади. Адолат оёғини каравотдан осилтирганча энгшиб тумбочкани очди. Димоғига бинафша ҳиди урилди. Сўлимабди. Шишанинг оғзида диркиллаб очилиб туришибди. Адолат тумбочкани беркитиб, тагин оппоқ чойшабга бурканди.

Бир пайт эшик очилиб палатага қўлида тугун ушлаган аёл кирди.

— Яхшигина ўтирибсиларми, қизларим? Вой, уйқучи оналаримдан! Байрам куниям шунча ётадиларми? Туринглар, бугун саккизинчи мо-о-орт!

— Ойижон, келдингизми!— дея Санобар ўрнидан тўлиб аёлни кучоқлаб олди.

— Келмай бўларканми, қизалоғим, келдим.

Худди шу пайт яна эшик очилди. Клара Каримовна экан. Баланд бўйли, тўладан келган, қошу кўзлари қопқора бу аёлга оқ халат ниҳоятда ярашиб, кўрк ва савлат бағишлаб турарди. Шунданми, қизлар унинг кўзига тик боқишга ботинолмай, ўринларини нари-бери тузатиб ташқарига чиқиб кетишди. Улар палатага қайтиб киришганда Клара Каримовна Адолатга савол назари билан тикилди.

— Қалайсан, оппоқ қизим?— деб сўради у.

— Яхши, Клара опа.

— Кеча ойинг келдимми?

— Йўқ...

— Хафа бўлма, бугун келиб қолар...

— Ойим, уч-тўрт кун келолмайман, деганлар. Қаергадир текширишга боришаркан.

Клара Каримовнанинг қуюқ қошлари чимирилди.

— Ҳа, унинг ишлари кўп-да, қизим, кимсан қишлоқ советининг раиси...

Адолат докторнинг овозидаги киноянинг фарқига бормади. Унинг бутун фикри-зикри яшириб қўйган бир даста бинафшада эди. Буни кўриб Клара Каримовнанинг қанчалик хурсанд бўлишини ўйлар ва ҳаяжонланар эди.

— Айланай дўхтиржон,— деб қолди шу пайт Санобарнинг онаси, арзимасгина совғамиз борийди.

— Нима? Қандай совға? Кимга?!

— Ҳалиги, бугун байрам-ку...

— Э, байрам денг, қаранг-а, иш билан бўлиб байрам ҳам эсга келмабди.— У шундай деб каравот устидаги тугунга бир қараб қўйди.— Йўқ, керакмас, хола, энди у вақтлар ўтиб кетди. Ҳозир одамлар совға билан поранинг фарқига бормай қолишган. Совға — совға. Ўз соямиздан ҳуркамиз.

— Ундай деманг, айланай, байрам-да. Сизга ҳамиша совға бериб юрибмизми. Бир кўйлақлик «Сув париси»...

— Э, бўлса ҳам кўп ўрнида кўриб дегандай... Шоҳиста ҳам уялиб-қимтиниб Клара Каримовнага яқинлашди.

— Табриклайман!— деди дув қизариб.— Ойим кеча бериб кетувдилар.

— Ана холос,— деди Клара Каримовна оғзининг таноби қочиб, қутичанинг у ёқ-бу ёғини айлантириб кўраркан,— шошмай туринглар, сен зумрашаларга уколнинг каттароғидан буюрмасам бўлмайдиганга ўхшайди.

Адолат тумбочкани очди. Ҳаммаларининг нигоҳи унга қадалди. Адолат бандидан сув томчилаб турган бир даста бинафшани Клара Каримовнага узатди. Санобарнинг ойиси лабининг бир четини ғалати қийшайтирди. Доктор гулни иккала семиз бармоғининг учида

ушлаб атрофга аланглади. Бинафшаларни ёнидаги тумбочка устига қўйиб, ҳўл бўлган бармоқларини аввал каравот бошидаги сочиққа артди, кейин чўнтагидан бир бўлак доқа олиб, обдан тозалашга киришди ва:

— Боринглар, тоза ҳавога чиқинглар,— деди қизларга қараб. Улар чиқиб кетишгач, Санобарнинг онасига юзланди:

— Бекор қилдингиз-да, хола, болаларнинг олдида.

— Болалар бегона эмас, даволаяпсиз, тушунишади улар ҳам.

— Юринг, унда менинг хонамда гаплашайлик.

Орадан ярим соатлар чамаси вақт ўтгач, палатага киришаркан, «Вой, қаранглар!», деб юборди Санобар. Улар тумбочка устидаги бир даста бинафшага бирпас жимгина тикилиб қолишди. Ундан сизиб оққан сув чойшабнинг қафтдек жойини ҳўл қилганди.

— Чоп, Адол, гулларинг сўлиб қолади.

— Ҳа, Клара Каримовна унутиб қолдирибдилар,— деди Шоҳиста.

Адолатнинг назарида, бинафшалар сўлиб қолаётган-дек бўлиб туюлди. Табиатан тортинчоқ қиз бўлса ҳам, Клара Каримовнага олиб бориш керак, деб ўйлади. Чопқиллаб бир зумда узун йўлакнинг у бошига етди. Аммо «Главврач Каримова К. К.» деб ёзилган эшикка бордию бир оз иккиланиб юраги бетламай туриб қолди. Қия очик эшикдан докторнинг қаттиқ-қаттиқ гапиргани эшитилди:

— Адолат ўларди! Ҳа, ўларди мен бўлмаганимда. Нафсимга йиғламайман, қадримга йиғлайман, деган экан биров... Суяги ҳам қолмаган бўларди. Юрак пороги билан туғилган болани шунча вақтдан бери ўлимга бермай келяпман.

Адолатни кимдир эшик олдига михлаб қўйди. У тезроқ кетмоқчи бўлди-ю, аммо нимадир ҳатто қимирлашига йўл қўймасди.

— Йўқ, менга ҳеч нарса керак эмас. Ўзимники ўзимга етиб ортади. Фақат шу қизгинани ўйлайман-да... Онаси ҳафтада бир келиб хабар олса-чи, денг!

— Вой, умидини узганми, дейман ўз боласидан.

— Юрак пороги барибир тузалмайди деб ўйласа керак-да. Буларнинг ҳаммаси қизгинага салбий таъсир қилади. Устига-устак ҳалигидақа қиз... ориятли. Ҳали кўрдингиз-ку, дугоналари олдида ерга кириб кетай, деди.

— Кўрдим-кўрдим. Икки кўзим ўшанда эди. Бирам мулзам бўлиб узатдики ўша... ҳалиги... гулни.

— Мулзам бўлмасинми, ўн ёшга тўлиб ўн бирга кетяпти. Кўп нарса билади бу ёшда қизлар. У-ҳў! Мен ўн бир ёшимда...

Хонадагилар аввал ҳам ўн бир ёшида бўлган ҳангомани эшитишган эканми, бараварига кулиб юборишди. Адолат оёқлари чалишиб ортига қайтаркан, «юрак пороги» нима дегани экан деб ўйлади. Онаси умидини узган дейдими? Ҳечам-да... Ўзимни меҳрибоним, ойижоним...

Шоҳиста билан Санобар уйларига кетишди. Ойилари дўхтирдан рухсат олган эмиш. Байрамни уйда ўтказиб қайтишмоқчи. Палатада Адолатнинг ёлғиз ўзи қолди. Вақт имиллайди. Кун ботишига ҳали анча бор. Дерзадан Адолатнинг каравотига тушиб турган қуёш нурлари унинг чап юзини, қўнғир сочларини ва тиззалари устида ётган қўлчаларини беозоргина силайди. Сўнг оёқлари бўйлаб аста сирғалиб тахта полга тушди. Кейин дерзада тоқчасига дафтар йўлларидек чизиқлар тортди. Ойнадаги бу чизгилар лаҳза сайин рангсизланиб, ниҳоят, сўнди.

Хона бурчакларида туннинг илк элчилари пайдо

бўлди. Улар тобора қуюқлашиб, бутун хонани ўз тасарруфига олди. Деразадан оқиб чиқиб, ҳовлига ёйилди. Олам тун кўрпасига бурканди.

Адолат деразадан ташқарига маҳзун термулиб ўтирар, кўзлари тобора равшан тортаётгандек эди. У ана шу қоронғилик ичидаги оқ рангларни бемалол кўра бошлади. Кўзларини катта-катта очиб, юлдузлари тўкилиб қолган фалакка тикилиб ўтираркан, ўзида шу пайтгача сира тўймаган қандайдир бир сирли ҳолат зоҳир бўлганини сизди. Гўё борки тўғулари бир нуқтага жамланаётгандек эди. Ҳч олиш истаги, ўз жисмини маҳв этиб, ҳамма яхши ва раҳмдил кишиларни йиғлатиш истаги кўксида туғён урар эди. Бундан ҳалиги кичкина нуқта ҳам ҳузур қилар, ҳам озор чекар, зўриқар, катталашиб борарди.

Қизчанинг озғин кўкраги остида нимадир қаттиқ-қаттиқ потирлаб кетди. Гўё у ҳам қора ранглар орасидаги оқликни, кучли ёруғ ва пок нурлар оқимини кўришни истар, тор қафасни ёриб чиқишга аҳд қилгандай қайта-қайта потирларди.

Адолатнинг озғин кўксидаги ўша нарса бирданига тинчиб қолди... Яна қаттиқ-қаттиқ потирлай бошлади. Тўсатдан нимадир гумбирлади. Еру осмон ларзага келиб, олам ёришди. Қизча деразани очиб юборди...

Ҳамшира палатага кириб чироқни ёққанида хонада тирик жон йўқ эди. Полда бир даста бинафша сочилиб ётарди, холос...

Амиркул
Каримов

ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ ◆ ҚАЛДИРҒОЧ

Чорлов

Қувонч бўлиб гуллар умидим,
Орзуларга қанот берар вақт.
Чорлар сени интиқ вужудим
Оғушингни дариф тутма, Бахт!

Келгин лойиқ бўлсам гар сенга
Кел, гар бирга йиғлолсанг, кулсанг.
Тасодифий бир омад эмас,
Келгин, фақат... меники бўлсанг.

* * *

Ризкимизни кўтариб бошга
Чайқалади заррин буғдойзор.
У бир қўшиқ куйлайди чошда
Бу дам кушлар қувнаб рақс этар.

Бу дам деҳқон юраги жўшиб,
Ўз умридан минг-минг розидир.
Буғдойзорда бошланган қўшиқ,
Қўшиқларнинг ибтидосидир!

Оқшомги ҳолат

Уфқлардан тонг ҳиди келар —
Шафақ узра ширин бир ваъда.
Энди тун ҳам ожиз туюлар
Дилинг алланечук осуда.

Сен сукунат куйида маъсум —
Қўшиқ айтсанг бағрингда ором,
Кетаётган куёш пойига
Йиқилади ёлвориб оқшом!

* * *

Ҳақиқат ягона, бўлма овор
Бермасман сен учун қалқонлар йўниб.
Билсанг мен ухлайман болишга эмас
Фақат виждонимга бошимни қўйиб.

Хонада кароват ғамгин ғижирлар.
Равоқда рози дил тинмайди бир дам.
Гуллар титраб-қақшаб ночор пичирлар;
— Бизсиз не бўлади бечора одам?

— Одам...— Сайрашидан булбул тўхтади.
— Одам... Яхши одам!..— Такрорлар гуллар,
— Булбул, у ҳам сенга жуда ўхшайди,
Бизсиз ўлдиради шўрликни мунглам.

Езнинг сўнги тонги боради тугаб,
Зар муҳрин босади куз илк япроққа.
Булбул ўз дардидан кул бўлиб, тутаб,
Куйлаб учиб кетар узоқ-узоққа.

Қунишиб туришар гуллар бир лаҳза,
Хонага тортиниб киришар ночор.
— Қаддингни тиклайвер, девор, дераза,
Мана, турибмиз-ку, тувакда қатор...

Уларга миннатдор боқади одам,
Аммо пирпирайди негадир лаби.
Гулларни қучоқлаб олади бир дам —
Худди севгилисин топгани каби.

Гулларга одамнинг қучоғи тўлар...
Гандираклар ташқари қадам ташлайди.
Қайрилиб нимадир демоқчи бўлар,
Ва ногоҳ... Булбулдай сайрай бошлайди.

Стадион

«Пахтакор»нинг ҳалок бўлган ўйинчилари хотирасига.

Ёмғирлар қуяди.
Қор ўтар ёғиб...
Мен-чи, топганим йўқ хануз юпанч сўз.
Шаҳар ўртасида фалакка боқиб,
Киприк қоқмай ётар,
Умидвор бир кўз.

* * *

Ўт ёқдим. Туташди шоху шабада.
Гулханда ланг ёнди туннинг парчаси.
Боқдим — қоронғилик ётар дунёда,
Менинг қаршимда-чи, куннинг дарчаси.

Зулматда бу тоғлар кўп ваҳимали!
Улардан чўчибми ёққандим гулхан —
Боқсам — ўлтиришар болалар каби,
Гулханга қўлларин тоблашиб дам-дам...

Қадам
Саидмуродов

ТАЗМИНЛАР

Ҳар на бўлсин агар ким шу кун топса баҳона

Қўша патик, қўш патик айвонларим шоҳона,
Кунлар ўтиб йилларим тўлиб борар армона,
Бир туш кўрдим мен бугун хуш хабардан нишона,
Сарви санам саҳардан парвонаман-парвона,
Ҳар на бўлсин агар ким шу кун топса баҳона.

Шоха-шоха гулларим кундан-кунга шохалар,
Қаҳ-қаҳ урар пойнингда Хоразмдек воҳалар,
Бир ёнимда жўралар, бир ёнимда оғалар,
Қуллуқ қилар сен учун қара қандай замона,
Ҳар на бўлсин агар ким шу кун топса баҳона.

Қаро кунинг қароси бу кунларда нетарди,
Нигоҳ солсанг нигорим муродимга етардим,
Минг айланиб ҳар онда минг ўргилиб кетардим,
Кел севгилим, кел энди, дўнмай умид гумона,
Ҳар на бўлсин агар ким шу кун топса баҳона.

Доғлар солиб дилимга тилларимни лол этдинг,
Бу на ғурбат билмадим, на ҳасратли ҳол этдинг,
Ўттиз ёшда чол этдинг, чинор эдим тол этдинг,
Зор ёлвориб турибман кулоқ тутгин забона,
Ҳар на бўлсин агар ким шу кун топса баҳона.

Дам шу дамдир мен учун, ўзга дамлар дам эмас,
Гарди пойнинг кўзимга тўтиёдан кам эмас,
Кўнглим осмон-фалакдир ҳамда бошим ҳам эмас,
Бугун қайта-қайтадан кулиб келдим жаҳона,
Ҳар на бўлсин агар ким шу кун топса баҳона.

Қадамнинг гуллар очилсин

Ҳар бир чечак булбулдир қара,
Кўнглинг менга кўнгилдир қара,
Сунбул-сунбул сочингни тара,
Қадамнинг гуллар очилсин.

Боғларда гул, тоғда лола бор,
Мендек севган қайси бола бор,

Дилда умид, битта нола бор,
Қадамингга гуллар очилсин.

Ошиб борар кундан кун оҳим,
Мен билмадим надир гуноҳим,
Йўлларингда ёнди нигоҳим,
Қадамингга гуллар очилсин.

Жисмимда жон, сенсиз ҳушим йўқ,
Сенсиз куним, сенсиз тушим йўқ,
Сендан яхши яқин кишим йўқ,
Қадамингга гуллар очилсин.

Инъом этган гулим гумонда,
Инградмагин дилим гумонда,
Шундай кунда, шундай замонда,
Қадамингга гуллар очилсин.

Сендан

Бошим осмон, ҳам бўлса сендан,
Кипригимда нам бўлса, сендан,
Зарра ҳасрат, ғам бўлса, сендан,
Битта кулгум кам бўлса, сендан,
Сенсиз ўтган дам бўлса, сендан.

Кулсанг гулим ҳар он чиройли,
Табассумдан ҳар ён чиройли,
Замин, замон, забон чиройли,
Кипригимда нам бўлса сендан,
Осмон бошим ҳам бўлса сендан.

Армоним сен, тилагим ўзинг,
Якка-ёлғиз керагим ўзинг,
Икки дунём, юрагим ўзинг,
Сенсиз ўтган дам бўлса сендан,
Бошим осмон, ҳам бўлса сендан.

Бўйларимга бўйинг ярашгай,
Уйларимга ўйинг ярашгай,
Тўйларимга тўйинг ярашгай,
Зарра ҳасрат, ғам бўлса сендан,
Бошим осмон, ҳам бўлса сендан.

Ҳақ йўлида хатом бўлмасин,
Куним-туним мотам бўлмасин,
Сенсиз босган қадам бўлмасин,
Битта кулгум кам бўлса сендан,
Бошим осмон, ҳам бўлса сендан.

Эллар кўрсин тўйлар томошосини

Армон надир, ҳасрат надир, надир ғам,
Кунлар кулар, кундан-кунга, дамо-дам,
Ҳаётим ҳам, хаёлим ҳам, энди жам,
Йиллар кўрсин кунлар томошосини.

Соллониб чиқ, чаман боғлар дол қолсин,
Қумри деган, булбул деган лол қолсин,
Бу дунёда ажиб шундай ҳол қолсин,
Гуллар кўрсин гулнинг томошосини.

Ишқ дардида куйган забун юраклар,
Умид этиб қилсин эзгу тилаклар,
Вафо расмин ўқиб сендан малаклар,
Кимлар кўрсин кимнинг томошосини.

Етганлар бор, етмаганлар бу чоға,
Ёр кўнглим кўнглинга, қучоғ-қучоға,
Қўй лабинг лабима, дудоғ-дудоға,
Тиллар кўрсин болнинг томошосини.

Бошим осмон тил-забонда нур кулиб,
Тил-забонда, бул замонда нур кулиб,
Бизга ҳамроҳ ҳар томонда нур кулиб,
Эллар кўрсин тўйлар томошосини.

Бу кеча менинг ке- чамдир

Чечакларга куз тегмасин,
Утли сўзга муз тегмасин,
Юлдузларга кўз тегмасин,
Бу кеча менинг кечамдир.

Ун беш кунлик ойлар кулсин,
Қоши камон ёйлар кулсин,
Замин билсин, замон билсин,
Бу кеча менинг кечамдир.

Ош деганга тош бермасин,
Ҳеч бир кўзга ёш бермасин,
Мард номардга бош эгмасин,
Бу кеча менинг кечамдир.

Юрак-юракка бойлансин,
Ғунчалар гулга айлансин,
Ёр шайлансин, кўк шайлансин,
Бу кеча менинг кечамдир...

Юлдузларда одам бор...

Кичик қисса

Мажид
Абдураимов

Хуррам мўйлов бозорлигини белбоғига тугиб, пешин бўлмайд уйига қайтди...
Эрта баҳор. Зариф япроқлар қуёш ёғдусида барқ уради. Хуррам мўйлов тугунларни елкасига ташлаб олган, у яшилланиб бораётган боғ-роғларга тикилган кўйи келатуриб, дарвозаси ёнидаги кишиларга кўзи тушдию сергак тортди. Уймалашиб турганларнинг бири, қорачадан келган паканагина йигит — ер ўлчовчи, қўлларини белига тираб тургани — бўлим бошлиғи эди. Яна бири ўқитувчилардек озода кийинган, уни Хуррам мўйлов танимади.

— Хуррам ака, ҳормаям демайсиз? Биз келдик,— деди кулимсираб ер ўлчовчи.

— Биз шу ердамиз, акаси айлансин! Қочиб кетганимиз йўқ,— деди Хуррам мўйлов унинг гап оҳангига мослаб.

— Кун қизияпти. «Бир чойнак чой» деб юборинг, ака.

— Уйга кирсак-чи?

— Йўғ-э. Гаппорбойга ер ўлчаб бериш керак. Бизда бозор кунлари ҳам тиним йўқ. Давлатнинг иши...

«Ҳа, занғар, давлатнинг иши бўлса-ку узатган оёғингни ҳам йиғмайсан. Мўмай фойда бордир-да, бежиз келармидинг сен. Ер бераман деб, мени тўрт йил югуртириб қўйганинг эсимда. Неча ҳашарларингда лой ташидим. Эсласам ҳали-ҳали белим зирқирайди. Бу бечорани ҳам роса чоптиргандирсанов... Тагин бозор кунни тинчлик йўқ деб миннат қиласан», деб ўйлади Хуррам ва такаллуф билан:

— Ҳўп, акаси айлансин, мановиларни уйга ташлаб чиқай,— деб уйига кириб кетди. Бозорлигини айвонда куйманиб юрган хотинига узатиб, бир чойнак чой дамлашни буюрди-да, дарахтнинг айрисида турган кетмонни олиб дарвозадан чиқди. Ер ўлчовчи гурунг бериб турарди:

— ...шундай. Бу ер бир яйдоқ жой эди. Мана энди дуппа-дуруст кишлок бўлиб қолди. Шу хонадонларнинг ҳаммаси ўзим ер ўлчаб берганман. Ерниг жанжалини сиз билмайсиз, Гаппорбой. Ҳам яхшилиқ қиламиз, ҳам орқасидан сўкиш эшитамиз.— Унинг кўзи Хуррамга тушди.— Қани, келинларчи. Мен ўлчади, сиз Хуррамбой, белги қўйинг!

Ғаффор иккаласи режа тартишди. Хуррам ерга бир-бир кетмон уриб белгилаб борди. Иш кўпга чўзилмади.

— Мана ўлчаб ҳам бўлди,— деди ниҳоят ўлчовчи.— Бу тарафда томорқалик ортиқча жой қолмади.

Бўлим бошлиғи билан ер ўлчовчи кетишгач, Хуррам:

— Утиринг, акаси айлансин,— деди Ғаффорга бир пиёла чой узатиб.

Ғаффор йўл чеккасидаги катта тошга чўкиб, томорқасига кўз югуртирди. Мўйлов бу йигитни кўча-кўйда учратган бўлса ҳам, кимлигини билмас, келбатини кимларгадир ўхшатар, лекин кимга — эслай олмади.

— Сўраганинг айби йўқ, қаердан бўласиз? — деди мўйлов жимликни бузиб.

— Жаббор бобонинг ўғлиман.

— Қайси Жаббор бобо?

— «Ҳақгўй» бобо дейдилар-ку... — Ғаффор кулимсиради.

— Э, раҳматлик... Узимиздан экансиз-ку! Танир эдим отангизни. Ажаб бир инсон эдилар-да. Ука, ундайлар дунёга бир келиб, бир кетади,— дея юзига фотиҳа тортди мўйлов.— У кишининг уч фарзандлари бор деб эшитар эдим. Сиз...

— Кенжаси.

— Мана, акаси айлансин, нон-насиба тортиб, ҳамсоя бўб қолдик. Бизнесиям ўз акангиздай кўринг... Бу онангиз ҳаётми?

— Уч йил бўлди кўпга кўшганимизга... — Ғаффорнинг кўзлари мунг тортди.

— Бандалик-да. Ҳаммамиз ҳам бу дунёга меҳмон. Қолган умрларини сизларга қўшиб берсин. Узи, Ғаффоржон, бу дунёнинг ўткинчилигини ўйлаб турсанг, одамнинг жигари эзилиб кетади. Шунга ҳам шунча ташвишми, деб ҳамма нарсадан кўнглинг қолади кишининг. Ҳе-е... Мана, томорқали бўлдингиз. Лекин сезиб турибман, акаси айлансин, хафа кўринасиз?

— Бир томорқанинг ўзи билан иш битса, кошки эди,— деди Гаффор ўйчан.— Уй қуриш керак, обод қилиш...

— Хафа бўлманг,— деди мўйлов ундан синчков назарини узмай.— Аста-секин ҳаммаси бўлади.

— Саргардончиликни айтмайсизми!..— деб хўрсинди йигит.— Шу томорқани олгунчаам анча югурдим. Совхоз ерни меники дейди, Горсовет бўлса — меники. Ахйир ариза қилиб Горсовет раисига қўл қўйдирган эдим, совхоз директори кўнмади. Айрим ишларни тўғрилаб берасан, деб орқага сурди. МТФ тугадию берди...

— МТФ нимаси, ука?

— Сут фермаси. Ўзимизча, подахона. Мен шу қурилиш участкасига бошлиқман.

— Ана, ўзингиз қурилиш участкасига бошлиқ экансиз-у, яна нимани ўйлайсиз? Ҳамма нарса қўлингизда-ку!— деди мўйлов бир самимият ва ҳайрат билан йигитга тикилиб.— Нимадан қўрқасиз?

— Гап қўрқишда эмас, Хуррам ака. У нарсалар давлатники. Ростини айтсам, ўғирлик мол бизнинг уруққа ёқмайди.

— Гаффорнинг бу галига мўйлов ишонмаган бўлса ҳам маъқуллаган бўлиб бош ирғади. Гаффор қўлидаги бўш пиёлани тош устига тўнкарди.

— Мен қайтай, ака.

— Уйга кирайлик...

— Мана, қўшни бўлдик. Насиб қилса, ҳали уйингизга кўп кирамиз.

— Майли, бўлмасам,— дея ўрнидан туриб шими орқасини қоқди Хуррам.

Гаффор охири марта томорқасига кўз югуртиргач, мўйлов билан хайрлашиб, сой томон кетди. Шу тариқа бир-бирига нотаниш икки одамнинг — Хуррам мўйлов билан Гаффорнинг ҳаёт йўли кесилди.

Хуррам мўйловнинг янги қўшниси томорқасига фақат шанба ва бозор кунлари, ишдан бўш вақтларида уннар эди. Мўйлов айвонда туриб уни кузатар, кафтдакина томорқада қилинаётган ишларга разм солиб, қўшнисининг ҳар бир ҳаракатида, гарчи қурувчи бўлса-да, ўзи учун бошпана қуриб кўрмаган кимсанинг тажрибасизлигини кўриб, гоҳ мийғида кулиб қўйса, гоҳ жануб баҳорининг серқуёш кунига майкачан бўлиб қўлаётган Гаффорга раҳми келиб, ёнига борарди.

— Ҳорманг, Алпомиш!

— Бор бўлинг, Хуррам ака!

— Қани, белни олинг. Қартайганда бир ўзимизни синаб кўрайлик, акаси айлансин.

— Сиз ўтириб гурунг беринг, биз ишлайлик.

— Ундай эмас-да, энди...

Мўйлов ишга тушади. Бу меҳнатда суяги қотган кимсанинг ҳар бир ҳаракати ўлчовли, аниқ. Гаффор уни ҳавас билан кузатади. Йигитнинг ихлос билан қараб туриши ҳам мўйловга хуш ёқади. У анча ишлагач, белни ерга қадаб, белдастага таянганча насиҳат қилади:

— Гаффоржон, акаси айлансин, сиз кўп «нарушейна» қилаяпсиз. Мана, яланғоч бўб ишляяпсиз. Худо кўрсатмасин, қоқ миянгиздан офтоб урса, нима қиласиз кейин? Қалинроқ кўйлақ-пўйлақ йўқми, кийиб олсангиз. Кейин бошингизни танғиб, манглайни ҳар қанча ялтиратсангиз бўлади. Кўйлақда бир терласангиз яхлаб ишлайверасиз. Толмайсиз. Шундай, акаси айлансин.

Гаффор насиҳатларни андак кулимсираб эшитади. Унинг ҳақ гапирётганини ичдан тан олади. Эртаси кўрибсизки, Гаффор пахта гуллик кўйлақда, бошига сурп рўмонли танғиб ишлайди. Йигитнинг бундай ихлосманд ва мўминлиги Хуррам мўйловга ёқади. Гаффорга нисбатан меҳри ортиб боради.

II

Кунларнинг бирида Хуррам мўйлов «Ҳормал Бор бўл» қилиш учун қўшненикига ўтди. Қараса, Гаффор пойдеворнинг тубгинасидан тупроқ чиқаряпти. У йигитнинг қўлидан шартта белни олиб, чуқурни кўмиб ташлади. Сўнг уни томорқанинг этагига бошлади. Гаффор худди айбдор гўдақлардай бўйинини эгиб мўйловга эргашди.

— Мана бу ердан қазинг,— деди у ерни оёғининг учи билан кўрсатиб.— Ахир рўзғорга кулхонаям керак-ку, акаси айлансин. Бизникидан аравани олиб чиқинг-да, тупроқни жойга ташийверинг. Бу чуқурни кўммаймиз. Бир-икки йилда супуринди билан тўлади-қолади. Тўхтанг, акаси айлансин, рўзгорчиликнинг уяти йўқ. Чуқурни хушрўй қилиб қазинг. Қизнинг бетидай супта бўлсин. Боз... ҳаддан ташқари чуқур бўлиб кетса, ҳожатхона қиласиз. Ҳар бир ишингиз тупроқсиз битмайди-ку, нима дедингиз, Гаффоржон?

— Кўлдан бери сиздан бир нарсани сўрайман деб юрибман,— деди Гаффор кулимсираб.

— Сўранг, акаси айлансин.

Мажидни болалигидан биламан. Унинг адабиётга ихлоси, анчайин ёзувчиларгаям эътиқоди мени баъзан ҳайрон қолдирарди. Ёза бошлагандан кейин қаламидан саҳифага тушган ҳар бир калмага масъулиятини кўриб, жуда хурсанд бўлганман. Кейин у жимиб кетди, иттифоқо ёзганларидан кўнгли қолиб, бошқача ёзиш дардида юрганини эшитдим, ҳеч нарса демадим. Бундай вақтда маслаҳат бериш фойдадан кўра зиён етказиши мумкин. Бу орада у редакцияда ишлади, ажаб, шофёрлик ҳам қилди. Ҳозир қурилишда.

Мана, унинг кейинги йилларда «ёзганларидан бири» — бинойи асар. Қисса марказидаги бир-бирига қарши кучлар ҳам жуда ишонарли, ҳатто, салбий қаҳрамон ҳам қандайдир самимий тарзда тасвирланган. Улар ўртасидаги кураш маъносини салмоқлаб кўрсам, бугунги кунда — ҳаётимизда мавжуд бор муаммоларнинг ўзига хос кўринишлари. Бинобарин, асар марказидаги кураш ва муаммолар шу куннинг талабига, умуман маънавият талабларига жавоб бера олади. Қиссада содда, очиқ кўнгли бир қурувчи образи бор. Унинг рақиби — қўшниси даққионусдан қолган бир қитмир, «ҳаёт тажрибаларига бой бир тулки». Лекин у ҳам — одам. Хуллас, бу тажрибали «даққионус» ўша йигитни ўз йўлига солмоқчи бўлади, унинг ўзига ўхшамаслигидан азоб чекади. Оқибат... нуқул ўша содда, ғўр боланинг айтганлари ҳақ бўлиб чиқаверади. Бу йўлда «бола» курашади ҳам. Аммо унинг орқасида одил жамият ҳам бор. Кунларнинг бирида ҳалиги «тулки» ғам билан, ҳасрат билан: «Нуқул айтгани чиқади-я... Қайси кун юлдузларда одам бор... девди. Бордир. Бор-ов», деб ўйлайди.

Бу — унинг «бола»га етказган азоби эвазига етишган фожиадир.

Адабиётда бир гап бор: ёзувчи ЁЗИШНИ ёзиш жараёнида ЎРГАНАДИ. Адабий жамоатчилик фикри унга қўшимча куч бағишлайди.

Мажид Абдураимов, наздимда, оёққа туриб олаётган қаламкаш. Бу ёғи унинг ўзига боғлиқ.

Шуқур ХОЛМИРЗАЕВ

— Қачон қарамай белингиздан тўрт белбоғ тушмайди. Нима, биттаси...

Мўйлов шарақлаб кулди.

— Э, Ғаффоржон-эй. Шуниям кўзингиз илипти-да. Мен сизни содда деб юрсам...— У кўрсаткич бармоғини ликилла-тиб йиғитга ҳазил аралаш пўписа қилган бўлди.— Пухтасиз, пухта... Мен ана шу синчковлигингиздан розиман. Одам ана шундай секин-аста пишади, ука. Хўш, белбоққа келсак... керак, акаси айлансин, керак! Бозор-ўчарга қоп, халта кўтариб юргандан кўра, бу яхши эмасми? Тўрт белбоққа бир дунё нарса сиғади. Раҳматли отамиз ҳам кўша-қўша белбоғ боғлаб юргич эдилар. Яна... акангизнинг шу одатлари бўлмаса, ким билади дейсиз, ҳозиргача гўримга чим битган бўлармиди...

— Бир гапи бор деб эдим-а, ўзим ҳам,— деди Ғаффор. Мўйлов ҳузур қилиб сўлиш олди.

— Тоғдан чуқури обкели сотишимни биласизми? Бозорда кўрмаган экансиз-да... Тирикчилик, ука. Кўкламда, дам олиш кунлари тоққа чиқиб кетаман. Бир қоп-бир қоп чуқури ортиб келаман. Чуқури дегани бундай пайтда ғирт витамин эмасми, бозорга киришим билан одамлар талаб кетишади. Савобига ким етсин! Ҳар тошбостилар бир қулоч келади. Ана шундайини саралаб териш учун, биласизми, қандай ерларга тирмашиб чиқишга тўғри келади? Билмайсиз. Ҳар учма зовлар борки, шашт билан устига чиқиб қолсангиз, қайтиб тушишдан умидни узаверинг. Бундайлар кўп бўлган. Уч-тўрт кунлаб қолиб кетганларни кўрганмиз: қушлоқдан одамлар бориб тушириб обкелишган. Фалончи шундай бўпти, деб эшитсак бўлди, қизиқиб, томоша қилиш учун тоққа жўнар эдик. Э, у пайтлар... нимасини айтасиз.

— Хуррам ака, белни беринг, мен қазай.

— Шошманг. Чарчасам ўзим айтаман. Гурунгнинг белига тепманг-да, акаси айлансин. Бир кун денг, Ғафлат босиб тўрт томони учма қирраллика чиқиб қолганини ўзим билмай қолдим: токчада меню бир түп бодом. Сўррайдим-қолдим. Пешингача уриниб кўрдим, иложини қилолмадим. Паймонам тўлибди-да, деб йиғлаб юбордим. Рост-да, акаси айлансин. Орқамдан излайдигимни бўлмаса. Ўзим сағир ўсганман, болаларим ҳам сағир қолиб, чирқиллаб юрадиган бўлди энди деб ўйладим. Улимим кўз олдимга келиб, тепамда арвоқлар айланаётгандай жим ётавердим. Шунда белбоғларим эсимга тушиб кетди. Бирини-бирига улаб, тоғбодомга боғладим-да, ит азобида пастга тушиб олдим. Бир ўлимдан қолдим, дейман. Хурсандчилигимдан йиғлайман. Гоҳ десангиз, дарани бошимга кўтариб овоз бераман. Шу белбоғларим қутқарди, айланай. Белбоғларим бодомга илинганича қолиб кетди. Жон ваҳмаси уйга ҳайдади.

— Улар ҳозир ҳам тургандир? — дея ҳазиллашиб сўради Ғаффор.

— Қаёқда! — Хуррам мўйлов бош чайқади.— Яна бир борганимда қарасам, кўринмади. Буюрсин, шу ердан олибсанки, ҳалонинг бўлсин, дедим ичимда.

Вақт ўтиши билан синчли иморатнинг ҳам қадди тикланиб борди. Иморат пойдеворида қаланган тошларни ташиб келтиришни айтмаса, бошқа ишлар анча осон кўчган эди. Хайриятки, сой яқин экан; бир бозор кунга айтилган ҳашарчилар кечга қолдирмасдан ташиб беришди.

Ора-чорада кўпчилик бўлиб ёрдамга келганлар энг оғир ишларни бажариб кетишарди: кишлоқда сақланиб қолган қадим одатлардан бири — шу. Дўсту ёрлар шарофати билан бир ой деганда иморат лойсувоқдан чиқди.

Хуррам мўйлов Ғаффорнинг ҳар бир ишига аралашади. Шу боис Ғаффор қўшниси олдида доим хижолатда. У неча марта айтди: «Хуррам ака, сиз мундай қилманг, шунча ёрдам бердингиз, етар энди. Туғишганимдан зиёда хизмат қилдингиз. Бу яхшиликларингизни қандай қайтараман?» «Сиздан қайтмаса, болаларингиздан қайтар,— дерди мўйлов йигитнинг самимий изтиробларидан қувнаб.— Бир машойих айтиб экан: «Яхшилик қилиб сувга увоқ ташла — балиқ билар, балиқ билмаса — холиқ билар», деб. Биз ҳам кўпнинг бири — билганимизча савоб иш қиламиз-да, акаси айлансин!»

Бугун у:

— Лекин сизга қойилман, Ғаффоржон,— деб қолди.

— Тушунмадим. Мақтовга лойиқ нима иш қилибман?

— Майли, айтмасам бўлмайдиганга ўхшайди: ҳали ёшсиз, кўнлингиз ўссин-да.— Хуррам мўйловнинг юзига сезилар-сезилмас қувлик шарпа ташлади.— Мана, иморатга кўчиб

кирадиганам бўляпсиз. Аммо бошдан-оёқ разм солдим, уйимга деб қурилишдан бир дона мих ҳам обкемадингиз-а?

— Э, буми! — деди Ғаффор.— Хўш, бу... мақтовми?

— Сиз нима деб ўйлайсиз?

— Бир сафар бу тўғрида гаплашувдик, шекилли?

— Энди келган маҳалингиздами?

— Ҳаммасини яхши эслайсиз-у...

— Мен сизни ўқиган, доно одам деб юрсам, Бобошердан фарқингиз йўқ экан-ку!

— Бобошерингиз ким?

— Бойсунда яшаган Бобошерни билмасангиз... қандингизни уринг-э! У Алпомишдай доврўғи кетган бир зот-ку!

— Йўқ, эшитмаган эканман. Исми фалати.

— Одамлар кўйган от бу. Уни Бобоҳўй деб ҳам қақаришган. Ҳаққиқийсини мен ҳам, одамлар ҳам билмайди. Қариялардан сўранг, кўрганлар бор, ҳикоя қилиб беришади.

— Хўш-хўш, сиз ҳам билганингизни гапириб беринг-чи?

— Ҳикоя қилишларича, у уй-жойсиз, устида жулдур кийим, тўғри келган ерда ётиб-туриб кетаверар экан: одамларнинг эшигида ишлаб кун кўриб ўтди дейдилар. Мен эс-эс билманми, йўқми... Қаҳратон қишларда оёқяланг юраркан, фалокат. Бир парча чўғ бўл-э! Кишилар ул-бул берса, нондан бошқасини олмас экан. Ана шундай зот бўлган экан у, Ғаффоржон!

— Нимага нондан бошқасини олмас экан?

— Ҳамма гап шунда-да! Ризқинг ҳалоли шумиш: томоғининг тешиги битта — у ҳам нон учундир. Бошқаси йўқ, деб кетаверар экан. Гапирганда шоҳгаям, гадогаям бир хил муомала қилганмиш. Узи илмли экан. Казо-казолардан кам жойи йўқ эди, дейишади.

— Яхши одам экан,— деди Ғаффор хаёлчан.— Улуғ зотлар ўзи шундай бўлган. Алпомиш, Бобошер... ажойиб!

— Э-э! — Хуррам бирдан қўл силтади.— Ундай одамларнинг бўлгани-ю, бўлмаганидан сиз билан бизга нима фойда? Утган бўлса ўтибди-да. Энди у бизга «никасайса».

— Нимага «никасайса» бўларкан? — Қизишиб мўйловнинг гапини такрорлади Ғаффор.— Бобошердай тўғри одамлар кўп бўлса яхшимасми? Ундай кишиларнинг этагини кўзга суртиб, тавоб қилиш керак-ку!

— Ҳамма нарса замонига қараб-да, акаси айлансин! Алпомиш қайда-ю, биз қайда? Мундай бошингизни кўтариб гирди-гўшангизга бир қаранг: одамлар борки, ўндан тўққизини уриб, яна бирига шериклик қилади.

Ғаффор қўшнисига эътироз билдирмоқчи бўлган эди, Хуррам мўйлов ишдан тўхтаб, шашт билан қўлини ҳавога кўтарди.

— Энди сабр қилинг Ғаффоржон, гапимни тугатай. Ё тагин чалғитмоқчимсиз мени?

— Хўп-хўп, гапиринг.

— Сиз ўзингизга савол беринг: нега айримлар еркан-у, лекин мен еёлмайман? Нимага? Шунинг учунки, уларга эгриликни, менга тўғрилиқни, мана бу еримизга ёзиб қўйибди,— деб Хуррам кўрсаткич бармоғи билан пешонасини нуқиб кўрсатди.— Энди сизга келайлик. Розимсиз?

— Ҳали мениям ўғрига чиқарсангиз эди,— деб кулимсиради Ғаффор.

— Воҳ, хом сут эмган банда-ей! Наҳот Фарҳоду Шириндай китобларни ўқиган одам шунинг фарқига бормаса?! Айтинг қани, сиз ўғримми ёки йўқми?

— Э, бу нима деганингиз?

— Мен сизни ўғри деяётганим йўқ. Саволимга жавоб беринг: «Ҳа»ми, йўқ?

— Йўқ!

— Отангизга раҳмат! Ана бу бошқа гап. Сиз қизишманг, акаси айлансин, биз гурунг қиялямиз. Тушунасиз-ку, гурунг... Шундай қилиб, сиз тўғрисиз. Хўш, одамлар сизни қандай одам деб ўйлайди?

— Қандай деб ўйлайди?

— Уғри деб...

— Э, нима учун? Кимнинг ҳақи бор бундай деб ўйлашга?

— Уйлайди, акаси айлансин, ўйлайди: у ёнингиз билан ётсангиз ҳам, бу ёнингиз билан ётсангиз ҳам. Чунки сиз ёғли жойда ишляпсиз. Начайликми, демак, сиз қурилишни майда чайнаб еб ётибсиз. Мана, нима деб ўйлашади одамлар.

— Шунақа денг?

— Ҳа.

— Демак, тўғри бўлсам ҳам, ўғри бўлсам ҳам бари бир?
— Қизиқсиз, Ғаффоржон. Қачон мен шундай дедим?
— Гап айланиб-айланиб яна шунга келди-да, ахир. Сиз одамни аямаяпсиз, Хуррам ака.

— Бизники гап-да, Ғаффоржон. Олсангиз, ёрдами тегиб қолар, олмасангиз — гурунг. Зерикмайин десангиз, тожиклар айтгандай, «боз ин жүрачилик-де».

— Уф...

— А-а, тушундим. Кўрқасиз. Кўрққанга кўша кўринар деганларича бор. Менга қолса, олдин мана бу ергинага бир қулинг ўргилсин қаср қуриб олинг. Кейин ўзингизни урадиган бирорта ёриқ ҳам топилди. Ё бошқаларга топилган ёриқ сизга келганда торайиб қоладими?

— Хуррам ака!— Ғаффор қалтираб кетди.— Мен халқни таласам, бошқалар хилват қилиб кўтариб кетаверса, инсоф деган нарса қаёқда қолади?

— Ҳе, содда укам-эй!— дея афсусланиб бош чайқади Хуррам.— Бошқалар шундай қилмаётган бўлсалар эканки, гапнингизни тўғри десам! Сизга тагин қандай тушунтирай? Савил ўлмаганлик... Ҳа, эсимга тушди: тулкининг бир найранги бор — бекорга уни тулки дейишадими?.. Бу махлуққа қараб турсангиз, ўлсаки жонини койитмаслигини сезиб оласиз. Чопмайди. Лекин доим йўрғалагани йўрғалаган. Фаниллари етай-етай деганидаям унинг парвойи фалак: думини ён томонга бир ликкиллаб, ўзи бошқа томонга қараб уриб кетаверади. Думни кўзлаб қувиб бораётган този ит шашт билан қирқ-эллик қадам олдинга ўтиб кетади-ю, кейин тумшуги тагидан дум йўқолганини пайқаб қолади. Бу замоннинг ишбилармонларига ҳам ана шундай дум ато қилган. Яна гапирайми?— Мўйлов Ғаффорга тантанавор қараб олди.— Энди чуқурга тушинг, навбат сиздан,— деди-да, гиззасини ерга тираб ихраб чуқурдан чиқди.— Бизнинг ўғлимиз буни «заррада» дейди. Озгина қазинг, кейин биргалашиб тупроқ ташиймиз. Қаршилик йўқми, акаси айлансин?

— Йўқ-йўқ,— деди Ғаффор белни олдироқ сўраб олмаганидан хижолат тортиб.— Энди тупроққа қўл урмайсиз. Ўзим ташийман.

— Биргалашиб, денг. Мени биласиз-ку. Ҳа, айтгандай, гап нимада эди? Думда. Думли одамларда... Мана сиз тўғри ашмаяпсиз. Шундай дедингиз, чоғи! Лекин кўплар сиз айтган билан бормаяпти. Уғрилиқ қияпти.

— Бундай деёлмайман. Кўз билан кўрмаганман.

— А-ҳа, ҳамма гап шунда! Ҳеч ким кўрмайди, билмайди, бир кун қарабсизки, худди эртақдагидай ўзига, ўғилларига қаср қуриб олибди. Болаларини кўрсангиз, мактабда ўқийди-ю, лекин ҳар бирининг номига кассагинада ҳадди сиққанича пул, ўзи бўлса кўша-кўша машина минади. Машиналар уники-ю, суриштириб кўрсангиз, бошқа кишиларнинг номида туради: амма-холасиники... Мен, сизларнинг кўзларингиз қаёққа қара-япти, деб сўрасам, қандай жавоб берасиз? Шунга ўйлаб кўрдиларингми? Нимага муттаҳамнинг юзига очиқчасига, сен ўғрисан, деб айтдиган мард топилмай қолди! Лекин ҳамма унинг муттаҳам- каззоблигини билади. Билади-ю, индамайди. Айримлар,— деб ўксик тловуш билан гапида давом этди мўйлов,— ҳаттоки яслига қатнаб юрган боласига данғиллама ҳовли солиб қўйибди. Нимага шундай?.. Сиз билан мен шундайлар атрофида тентираб юрган одамлармиз, холос.

— Агар тентираб юрганлардан бўлсак, мен ҳам шу йўлга қарайми?

— Бошқалар кирганда сизга нима қипти? Сиз кун узоғи ичингиз бир қарич осилиб, уйга бир бухонка нон кўтариб келасиз. Беъзи бошлиқлариникига бўлса туздан тортиб совунигача элтиб берадилар... Шошманг ҳали, бориб-бориб сиз ҳам эпга келиб қоласиз!

Ғаффор белни тупроқ уюмига уриб, қия қилиб қўйди-да, қоматини ростлади.

— Етар! — деди.

— Йўқ, тўхтанг-да, акаси айлансин. Ҳозир ким тўғри?.. Ана шундай. Тўғри гап ҳеч кимга ёқмайди. Энди ўзим ҳақимда гапирай. Мен камхозда ишлаётман. Мана шу уйни қурганимда оҳаку цементини камхоздан ташидим. Каттам бир кун сезиб қолиб, жанжал кўтарди: «Сен — ўғри», деди. Мен унга: «Камхозди мошини эрталабдан кечгача сенинг хотинингни ақдан-бақа ташийди. Мен сенга шунга гапиряпманми?», дедим. Оғзига муз ургандай бўлиб қолди. Сиз ҳали ёш. Бориб-бориб тушунасиз...

— Хуррам ака,— деди Ғаффор яна белни кўлига олиб,— сизга қулоқ солса, дунёда ҳалол киши борлигига ишонмай кўяди одам.

— Ҳалол одам ўзи йўқ-да, ука!

— Парда Ражаб-чи?

— Анов детдўмнинг захўзимми?

— Ҳа.

— Э, Ғаффоржон, у бир нон емас-ку!

— Тушунмадим?

— Детдомга комиссия келган экан. Директори, «Пардабой, ташкил қилинг», дебди. Пардабой ҳалигиларни уйга таклиф қилибди. Директор, «идоранинг ўзида ўтириб қўя қоламиз» деган ўйда экан. Парданинг қилигидан ранжипти, «Сенинг уйингга ким боради», депти. Пардаям бўш келмапти: «Меҳмон бўлса — уйга юрсин. Ҳар қанча зиёфат бўлса — биз тан. Лекин болаларнинг ҳақиға хиёнат қилмайман!», депти. Директор билан ит-мушук бўлиб қолипти. Энди ишдан ҳайдаса керак уни. Нон емас бўлмаса, директорнинг гапига кириб, бир тарафдан майда чайнаб еб юравермайди? Йўқ, директор барибир уни ишдан ҳайдайди!

— Шундай бошлиқлар йўқ деёлмайман. Лекин...

— Мен сизга улардай бўлинг демаяпман, акаси айлансин. Мен сизга мисол келтиряпман, холос.

— Тушундим,— деди хўрсиниб Ғаффор.— Лекин ёмонлик жазосиз қолмайди.— Сўнг, чуқурдан чиқиб кетмонни тупроқ уюмига урди.— Нон емас бўлсаям Парда Ражаб ҳалол одамми, йўқми?— деди Ғаффор мўйловнинг юзига тик қараб.

— Ҳалол одам...— деб пичирлади мўйлов.

— Демак, ҳалол одамлар ҳам бор эканми?

— Бор-у, лекин косаси оқармайди-да.

— Э-э, сиз ўзи... Мен шундайларга ишонман!— дея қизишиб гапирга кетди у.— Сиз бўлсангиз... Билиб қўйинг, замонамиз ҳалол одамларники! Сиз ҳам мундай ишониб яшаб кўринг-чи!.. Гапларингиз қизиқ! Сиз ҳам ўйланг-да. Сиз ўзингиз учун яшасангиз, каззоблик қилсангиз, мен ўзим учун яшасам-у, бошқаларни ўйламан!

— Сиз ўқиган одамсиз...— деди Хуррам мўйлов хомуш тортиб ва димоғи билан кулиб қўйди.

— Нимага куласиз?

— Ўзим шундай... Бир эски гап эсимга тушиб кетди, ука. Бундай ўйлаб қарасам, сиз отангизни тус ўзгинаси экансиз. Раҳматлик қизиқ одам эди...

— Ишқилиб отам сизга ёмонлик қилмаганми?

— Отангиз менга нима ёмонлик қиларди? Бу дунёнинг ишлари доим лаки-пак. Ҳаммага яхши кўриниб бўлмайди, ука. Биров яхши деса, биров ёмон дейди. Шундай дунё бу, акаси айлансин. Мана, гурунг-гурунг билан чуқурни ҳам қазиб бўлдик. Гурунг яхши-да...

— Гапиринг энди.

— Бошқа кунга ҳам қолсин-да. Ҳали кўп гурунглашамиз, Ғаффоржон. Энди ҳамсоя бўлдик. Бир-биримиздан қочиб кетолмаймиз... Лойни яхшилаб пишитинг. Эртага бизникидан аравани олинг. Лой ташишга яхши. Қўлим тегса «ҳай, бара-калла»га келаман.

III

Бошқа бир кун мўйлов Ғаффорга отаси ҳақидаги эски гапни ҳикоя қилиб берди.

— Отангиз колхозда бригадирлик қилар эдилар. Ҳамма у кишидан ҳайиқар эди. «Ана, Мақотил келяпти», дегич эди одамлар. Колхознинг хаси деб, бош туғул, тошни ёрарди у киши. Биз отангизни кўрсак бас — тиркираб қочгич эдик. Колхоз боғига оралаган киши билан отангиз ур тўқмоқ, ҳар куни жанжал. Йил бўлса мундай келган. Қурсоқ оч бўлгандан кейин, бошинга мушт туширсаям қайрилиб қарамас экансан. Девордан лип этиб ўтиб, боққа оралаб кетамиз. Сабзи-пабзи қовлаб еб, амаллаб қоринни алдасак бўлди. Бир куни худо раҳмат қилгур янгамиз боққа оралаб, полиздан икки-уч дона сабзини суғурибди. Энди орқага қайтаман деганда, отангизга дуч келибди-ку. Бўлди жанжал! Нима денгки, падари бузрукворингиз янгамизга, сабзини қаердан олган бўлсанг, жойига олиб бориб қадайсан, деб туриб олди. Буям камлик қилгандай, «ўғрилиқ қилганинг учун икки меҳнатингни қирқдим», деб дағдаға қилди. Янгам изиллаб йиғлаб юборди.

Бирпасда одам йиғилиб қолди. Ҳамма ялинади: «Инсоф қил, эри урушга кетган», дейди. Йўқ, гап кор қилмади. Шунда мен «Янга, йиғламанг, кечаси бир қопини қазиб обкелиб бераман», деб юборибман. Отангиз мени қувиб кетди-я! Қочиб бор-япман. Сўкаман. Ешлик-да, нимани фарқига бораман. Отангиз: «Мен сенга ўғирлашни кўрсатиб қўяман, хунаса», деб қувяптилар. Устимдан бир-икки кесак шув-шув ўтиб кетди. Барибир етказмадим. Қутилиб кетдим. Кечқурун уйга қайтиб келсам, ҳаммани «икки меҳнат»нинг қайғуси тутган. Шу маҳаллар икки меҳнат хийла нарса экан-да, ука. Қарасам, момом янгамизни чимчилаб елкасига муштялапти: «Энди бригадир кунимизни бир тутам қилади. Ҳаммамизнинг ризқимизни қийдинг, жувонмарг», дейди. Илож қанча, ҳамма жим. Мотамсаро ўтиравердик, бир маҳал катта акангиз сатил кўтариб дарвозадан кириб келди: «Отам юборди, мана буни бўшатиб беринглар», деди. Онам, оғзига латта тутилган сатилни очиб кўриб, отангизни алқай кетди: «Илоҳим, мўтабанг бундан ҳам зиёда бўлсин, Жабборжон», деб йиғлаб юбордилар. Бригадир бир сатил олмақоқи аралаш сабзи юборган экан. Акангиз кетаётиб айтди: отам бундан кейин нима олса, сўраб олсин деб тайинлаб қўйгин деди». Бўлган воқеа шу. Ана шундай ҳалол одамларни кўрганмиз, Ғаффоржон. Ҳозир тўқчилик. Лекин мулла Жаббордай одамлар қайда қолди?... Бировлар давлатнинг мулкни майда чайнаб, кавш қайтариб ётибди. Бировлар... Узингиз ўйланг, қайси бирини ушлайсиз? Замон ана шундайларники бўлиб қоляпти, ука. Олдин ҳамманинг халтаси битта эди. Ҳамма кўтариб бориб давлат омборига тўкарди. Ҳозир ҳар кимнинг ўз халтаси, ўз омбори бор. Нимага шундай, а, Ғаффоржон? Е бугунлик кунда «обший» омбор тўлдими?— Мўйлов яна кўтарилди.— Сиз бўлса, Бобошер яхши экан, деб юрибсиз. Ким у? Бир нотавон-да! Унга қараб бўй ўлчаманг, акаси айлансин.

— Барибир Бобошер яхши одам!— деди Ғаффор.
Шу чоғ уй томондан аёл кишининг товуши эшитилди:
— О-ой! Овқат пишди!

Ғаффор енгил тортиди.
Мўйловни ишонтириш қийин эди. Қандай қилсин? Хуррам кўп нарсаларни кўрган, бошидан кечирган. Атай шундай қилаётгани йўқ-ку? Ноҳақлиқни кўравериб...
Қўшнилари ҳовли томон кетарканлар, Хуррам ўз насиҳатлаганига хулоса ясашни унутмади:

— Биз бир дўсти беғараз, акаси айлансин. Ҳамма кўкарсин деймиз.

Хуррам шундай дейишга деди-ю, кўнглида: «Фойдасини билмаган бола. Қаердаги афсоналар билан бошини қотириб юрибди. Йўқ, бу Бобошер одам бўлмайди», деди.

Шу дақиқадан бошлаб Хуррам мўйлов қўшнисини ўзича «Бобошер» деб атайдиган бўлди.

Ҳали чаласи борлигига қарамай, ёзининг ўрталарига бориб, Ғаффор янги иморатга кўчиб кирди.

Мўйловга қўшниси Ғаффор хийлагина тиришқоқ ва ғайратли йигит кўринар, кузга бормасдан иморатнинг кам-кўстини қўлдан чиқаришига имони комил эди.

Ана шундай кунларнинг бирида Хуррам мўйловни лол қолдирган бир воқеа рўй берди. Бу унга шунчалик қаттиқ таъсир қилдики, анча кунгача ўзига келолмай юрди: кимдир оронги кечада бурчакдан туриб гурзи билан бошига боплаб туширгандай. У ким эди? Ким бўлиб чиқди? Ихлос қўйгани Ғаффоржон!

Шу кун у, худди чап ёни билан тургандай, ишдан феъли бузилиб қайтди. Бошлиғи билан яна ёғди-биди қилиб олган эди. «Ишқамбой» (Хуррам камхоз бошлиғини шундай деб атарди) атайлаб ишчиларни у ишдан олиб, бу ишга, буниси битмасдан бошқасига сур-сур қилди. Буни кўриб Хуррам чидаб туролмади-да, «торс» ёрилди. Бошлиқ эса «ариза ёз»га ўтди. Хуррам бўлса: «Қачон сендай еб тўйсам, шунда ёзаман», деди. Бўлди жанжал. Уйга келса, бу ерда ҳам уни нохушлик кутиб турган экан. Тўнини ечиб, хотинидан ўғлини сўради:

— Эрканд қани?
— Билмасам, аччиқланиб кўчага чиқиб кетди,— деди хотини.
— Мол-ҳолга ким қаради? Очдан ўлиб ётгандир-да, бўлмасам? Нимага аччиқланаркан?

Хотин билдиргиси келмади шекилли, яна, «Билмасам», деди. Шунда ўртанча қиз — Ҳалима суюнчи олди:

— Тугал опам «икки» қўйбдилар. Шунга «ўқимайман» деб чиқиб кетди Эркин акам...

Бошқа пайт бўлганда бу гап Хуррамга жаз этиб ёпишмаган, Ғаффорнинг хотини муаллима — ўзининг келини «икки» қўйганини балки тўғри ҳисоблаган, айб ўғлингга, айт, яхшироқ ўқисин, деган бўлармиди.

— Тугал опангми? Боя дуч келганда бир нима демоқчи бўлди-ю, индамади. Шу экан-да, а? Яхшиликни билмайдиган бандга ўхшади булар. Хе...

Хотини қизини жеркиб берди:

— Ишингни бил, жувонмарг. Бировга «икки» қўйса сен нимага қўшилсан?

Хуррам уф тортиб дераза оша ҳовлига қаради-ю, бирдан, «Э-э...», деб юборди. Дарвоза очиқ бўлиб, кимнингдир бузоғи томорқа оралаб, ниҳолларга оғиз урган эди.

— Чоп-чоп!— деб уйдагиларга бақираркан, ўзи ҳам ташқарига чопиб чиқди.— Эсиз, пайванд! Шўри қурди! Бош, бош, дейман, эганг ўлгур!

Эрта билан бошланган дард яна томоғига келиб тиқилди. Чопиб бориб олма танасига санчилган ўроқни олди. Сўнг томорқани гир айлантриб бузоқни қува кетди. Мол Хуррамга етказмади: ўзини очиқ дарвоза томон урди. Хуррам аламини ололмаганидан юраги сиқилиб, қўлидаги ўроқни қулочкашлаб отди. Нима бўлишини ўйламаган эди: ўроқ учи бориб бузоқнинг қорнига қадалиб қолди! Мол дарвозадан чиқар ерида мункиб кетиб чўккалади-ю, йиқилмади. Қўрққанидан Хуррамнинг ранги оқариб кетди: мол бировники! Биқинига ўроқ санчилганча эгасининг уйига кириб борса, балага қолади-ку!

Бузоқ жон талвасасида бўкириб юборди-да, ўроқ санчилган ёни билан дарвозага тегиб, ташқарига чиқиб кетди. Хуррам ҳам отилиб чиқди. Хайрият! Қонга ботган ўроқ кўча ўртасига ётарди. Хуррам чопиб бориб ўроқни олди. У ён-бу ёнига қаради. Сўнг алланечук юмшаб, бақирди:

— Чух! Хе жонивор!...— Кейин у орқасига ўгирлидио қаршисида турган Ғаффорга кўзи тушди.

— Тинчликми?— деди қўшни, Хуррамнинг қўлидаги қонга ботган ўроққа қараб.

— Кўрмайсизми эгасиз қолгурни!— деди мўйлов.— Бари пайвандларимни қийратди-ку! Молинг бўлса, бойлаб боқ!

— Барибор... Бекор қипсиз, Хуррам ака... Улиб-нетиб қолса...

— Сатқайи сар!— деб қўл силтади Хуррам.— Бойласин-да, бўлмасам! Менам ниҳол ўстираман деб кўкайим кесилди! Худодан кўрқини ўйламайди булар!

Хуррамнинг бўйин томирлари бўртиб чиқди. Ғаффор уни бундай ҳолатда биринчи кўриши эди. Қўшнисининг бўғилиб-қуйиши Ғаффорга таъсир этдими, уйига кириб кетди. Хуррам ҳам тўнғилла-тўнғилла изига қайтди.

Эртаси, нонушта пайтида Ғаффор кўча тарафдан келаётган гала-говурни эшитди:

— Нима шовқин?— деди Ғаффор айвонда турган хотинига. Хотиннинг таҳликали жавоби эшитилди:

— Чопинг, Хуррам акам билан анави магазинчи уришяпти!

Ғаффор кўчага чиқди.

— Уйинггача қон оқиб кепти-ку, бетавфиқ! Тўлайсан! Пичоқ ургансан молимига! Ҳозир борадиган еримга бораман!— дерди мол эгаси Хуррамнинг ёқасидан жуфт қилиб ушлаб.— Бошингга мелиса обкелайми?!

— Билиб гапир-да, номард!— дея паст келмасликка ҳаракат қиларди Хуррам ҳам.— Мен қаёқдан билай? Кўчадан ўтган молга мендан бошқа тегадиган йўқми?

— Сен урибсан! Қодир дарознинг хотини кўрибди-ку, юр олдига! Мана бу ҳамсоя ҳам кўрган. Е ёлғонми?

Ғаффор орага ўзини ташлади:

— Қўйинглар. Бўлди-да энди. Ана, ҳамма кўчага чиқди.

— Кўрсин!— Ғаффорга қараб гап уқтира кетди мол эгаси.— Бировнинг молига нимага пичоқ уради? Яна бунинг зўравонлик қилишини кўрмайсизми?

— Қизишманглар, қизишманглар,— деди Ғаффор уларни шаштидан туширмақчи бўлиб.— Жанжалсиз битмайдими шу?

— Нимага мендан сўрайсиз? Жанжал чиқарган одамдан сўранг! Ишдан уйга келсам хотин бузовингизга қаранг, шундай-шундай дейди. Борсам, оғилда ҳаром ўлиб ётибди. Қорни бир қарич тешик. Из қувиб келдим. Бу бўлса бўйнига олмай ўтирибди... Урсанг — таёқ билан ур, тош билан ур!

Кўчада юрган молда фаҳм-фаросат борми?

— Мен урган бўлсам, сўра!— Хуррам қўлларини ёйиб чор атрофга кўрсатди.— Қайси овул-ҳамсоя урганимни кўрган экан? Келиб юзимга айтсин! Дарознинг хотини шилпик кўзи билан одам танийдиган бўптими?

— У, худодан кўрқиб гапир! Шилпик бўлсаям кўрибди. Ана, дарвозангга сачраган қонга қара!

Хуррам ўгирилди.

— Шу билан бўйнимга қўймоқчимисан?.. Тушингни сувга айт! Суйкалиб ўтгандир, у мол-да!— Хуррам дарвоза олдида турган болаларига бамайлихотир буюрди:— Артиб ташланглар. Бошқа суйкалмасин, бу ер ҳар қандай фалокат юқадиган жой эмас.

— Артмайсан! Гаффоржон, суйкалган қонга ўхшайдими шу? Сачраган-ку! Мени кўр деб ўйлапсанми? Барибир бошингга мелиса обкеламани, билиб қўй!

— Сен бир тўхматчи-да!

— Қиблага қара! Агар мен тўхмат қилган бўлсам — мени, сен бўлсанг — сени қора лаҳад тортсин!

— Мана, сўра!— деди Хуррам Гаффорни кўрсатиб комил ишонч билан.— Бирор киши кўрган бўлса, мана, юзим — айтсин!

— Дарозни хотини сизниям кўрган экан, ҳамсоя,— Гаффорга кўзлари жавдираб қаради мол эгаси.— Сиз ҳам одам фарзандисиз. Тўғрисини айтинг. Бузоғимни қувиб чиқарганини кўрдигизми, йўқми? Сиз унга қараманг... Майли, бир оғиз йўқ денг, мен даъвождан кечаман!

— Кўрдим,— деди Гаффор.— Хуррам акам жаҳли чиқиб шундай деяптилар-да. Лекин айб сиздам бор...

Даъвогар ялт этиб Хуррамга қаради.

— Энди қандай бўлди?— деди у бўйнини олдинга чўзиб.— Тўлайсанми ё мелисага борайми?

Хуррам хиёл ажабланиб Гаффорга тикилди. Гаффор унинг ҳақоратомуз қарашидан бир катта гап айтмоқчи-ю, лекин айтишдан ўзини зўрга тийиб турганини сезди.

— Мен тўғрисини айтдим-да...

«Уҳ-х, Бобошер!..» деб ўйлади Хуррам мўйлов фикрини.

IV

Хуррам мўйлов бўлиб ўтган воқеадан хулоса чиқаришга қодир одам деб биларди ўзини. Тирикчилик ҳар қадамда уни элакдан ўтказавериб, бир нарсага амин қилган эдики, одамзотнинг менман дегани ҳам найранг билан яшаган, демак, қолганлари ҳақида гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Шунинг учун у «ҳақ» деб ўтда қовурилганларнинг устидан кулиб юрарди.

Умри бино бўлиб бундай тепки емаган эди у: «Итга шунчалик яхшилиқ қилсам, оёғимни яларди. Гап ҳаром ўлган молда эмас. Ўлдирган бўлсам, товои тўлайман. Қайтага яхши бўлди: қайси бири бўлсаям энди молини ҳайдаб қўйишга юраги бетламайди. Ҳарҳолда, аямаслигини билсин. Лекин... у нега шундай қилди? Юз-хотир қилмади. Шунчалик фариштами? Таъна қилсам бўлмас. Тўғрисини айтдим, деб тураверади бу Бобошер! Олдин ўзини мулзам қилиб, кейин юзига солсам-чи? Ётқизиб, ичига бир тепгандай бўлмайdimи? Тўхтаб тур, салом бераман ҳали».

Орадан бир ҳафта ўтказиб, Хуррам мўйлов қурилиш бошлигининг уйига борди. Мўйловнинг у билан узоқ қариндошлиги бор, йилда бир илтимос ёки ҳашар баҳона ўзи айтгандай, «адашиб» бориб қолар, ҳол-аҳвол сўрашганларида ҳам: «шундай бир адашиб кириб қолдик-да» дер, қариндоши — хириллаб гапирадиган, чўтир, эллик беш ёшлардаги киши уни ишшайиб қарши оларкан: «Қачон сиз адашмай, тўғри келадиган бўласиз?», деб сўрар эди.

Мўйлов қариндошлариникига ишдан кейин киргани учун шошмади. Кўнгли овлаган бўлиб: «Янга, хизмат-пизмат бўлса, айтинг», деб бошлиқнинг хотинига мулозамат қилган бўлди.

— Ов, ўлай, барвақтроқ келсангиз экан, мен айтсам!— деди аёл.

— Хотин, ҳар қалай, Хуррамбой бу сафар адашиб кирмабди.— Гапга аралашди қариндош.— Чой қўй. Хў-ўш, гурунган беринг-чи, жўра.

— Бу сафар хизмат билан келдик, раис,— деди Хуррам мўйлов чордона қуриб.— Маслаҳат десаям бўлади...

— Кўргандам билувдим нега эгилганингни. Қани, эшитайлик-чи, нима гап ўзи? Олдиндан айтиб қўяй, кучим етмаса ваъда беролмайман.

— Етади, кўрқманг, раис!— Мўйлов жиддий эди.— Қурилишда ишлайдиган Гаффор дегич йигитни биласизми?

Энди қурилиш бошлиғи ҳушёр тортди. Бир ёнига тирсаклаб:— Тинчликми?— деб сўради.

— Тинчлик, тинчлик. Сўрадик-да, энди.

— Одатингиз курсин, бир гапни айтмоқчи бўлсангиз ўн чақирим ердан келасиз-а?

— Гурун-да.

— Бир участкани ишониб бериб қўйибмиз. Прораб деган номи бор... Сиз томондан томорқа олипти деб эшитаман?

— Топдингиз. Кўп маъқул йигит-да...

— Одамни мақташ одатингиз йўқ эди-ку?!

— Кўрдик, синадик. Ўзимиздай хокисоргина экан.

— Иморати битдимми?

— Қайда! Ёрдам берадигани бўлмаса қийин экан-да, ака. Бу замонда ҳамма ўзи билан ўзи овора.

— Бу таънангиз менгаям ботди-ёв. Бориб, ҳорма, деёлмадим.

— Ҳозирам кеч эмас, Норбой ака. Биламан, катта одамсиз, ташвишингиз кўп. Шу болага ўттиз-қирқта шифер ёрдам қилган юборсангиз-ку, боши осмонга етади. Ё, нотўғримми?

— Э-э, қийналиб қолибди-да? Аттанг. Олдимга кирсин. Қизиқ, келиб сўраса биров айб қилармиди уни?!

— Мен билган Гаффорбой бўлса, сўрамайди, ака. Отасини таниримдингиз?

— Нега танитай!

— Кўп ҳалол одам эди-да...

— Уни аста айтасизми! Тавоб қиладиган одамлар экан шулар... Эртага ўзи билан бир гаплашай.

— У билан гаплашиб ўтирманг.

— Нега?

— Барибир, йўқ, дейди. Мен биламан-да. Боя айтдим-ку, сўрашга тили бўлса экан деб. Устидан қор бўралаб уриб турсин, сиз ол дейдиган шиферни олармикан?

— Менгаям маъқул кўринади шу йигит. Бўпти, ёрдам берганимиз бўлсин. Яхши эсимга солдингиз, айтамин оббориб беришадим!

— Қандай қилсангиз ҳам, укага бир ёрдамлашмасангиз бўлмайди. Ҳар қалай бегона эмас, хизматчингиз...

— Бўпти, дедим-ку. Хўш, ўзингиздан гапиринг. Сиз ҳам бир иш билан келувдингиз, чоғи?

— Хизматимиз битти, раис. Барака топинг. Ўзимча, шу болага бир совоб иш қилай дедим. Хайриятки, сиз ҳам йўқ демадингиз...

V

Кўп ўтмай, қўшнилари орасидаги англашилмовчилик барҳам еб, муносабатлар яна қайта тиклангандай бўлди. Хуррамнинг бир неча кун тумшайиб юриб, яна кўнгли очик кишидек муомала қилиши ўртадаги ғуборни тарқатиб юборди.

Мўйлов олдиндагидай бўлмаса-да, аҳён-аҳёнда қўшнисиникига ўтиб, майда-чуйда ишларга қарашиб турарди.

Бир гурунгда икки орага соя ташлаган бузоқ воқеаси тилга олинди. Мўйлов:

— Унинг данғиллама уйига кўзингиз тушдимми? Қаердан кўрди? Сиз нимага қуролмайсиз? Етмиш сўм ойлик олиб, у қуради. Ким бўлиб ишлайсан десангиз — магазинчи. Моли мардумхўр. Кўнглимга олмайман-у, лекин сиз бекор орага тушдингиз. Шундайларни ўзингиз ёмон кўрасиз-ку, акаси айлансин!— деб писанда қилди.

...Мўйловнинг қариндоши сўзида турди. Уша кун илғир шивалаб, қуюқ қора булутлар тоғ томондан бостириб келар, кечга яқин ҳамма ерни кўл қилиб сел қуйишдан дарак берарди. Ишдан қайтган Хуррам мўйлов қўшнисиники девори тагида тахлоғлик бир тўп шиферни кўрди. Мийғида кулиб, уйига кирди-да, ўсмоқчилаб хотинидан сўради:

— Кампир, қўшнинг шифер обкептими, қачон?

— Чошгоҳда биров тушириб кетди.

— Ўзи кўринмадимми?

— Билмасам.

— Хотини-чи?

— Бугун касал бўлиб ишга бормабди.

Хуррам хотинидан эпни гап чиқмаслигини билиб, ортиқ суриштириб ўтирмади. Дам олиш кун «тўртта» гурунглашиш учун қўшнисиникига ўтишни кўнглига тугиб қўйди.

«Кўраман, қандай қилиб ҳад қиларкан?»

Аммо мўйловга эртагача кутиш насиб этмади. Олдин кўча тарафдан машинанинг зўриқиб ўкирган товуши эшитилди, бирпасдан кейин Хуррам мўйловни йўқлаб Ғаффорнинг ўзи кириб келди.

— Келинг, Алпомиш! Энди ўтмоқчи бўб туриб эдим, — деб ёлғонлади Хуррам.

— Ердамлашмасангиз бўлмайди, Хуррам ака, — деди Ғаффор. — Машина ботиб қолди.

— Юк обкелдингизми?

— Йўқ, обкеттиш керак. Бир-икки тонна цемент олган эдим. Оқиқ ерда ётибди, ака. Устига тўл ёпилган-у, барибир сув сизиб киради-да.

Сув қўллаб турган ариққа орқа филдираклари ботган машинани чиқариш учун хийла уриндилар. Филдирак тагига тош, шох-шабба келтириб босишди. Машинани бир амаллаб катта йўлга тўғрилаган ҳайдовчи яна қайтиб ариқдан ўтишга жўрват этмади.

— Ташиб ортамыз, Ғаффор ака, — деди ёш йигит бир юк шиферни кўрсатиб. — Ким кузовга чиқади?

— Узингиз чиқа қолинг, Аҳмадбой, — деди Ғаффор ҳайдовчига. — Биз Хуррам ака билан олиб берамиз.

— Шиферни айтасизми? — деб сўради чап эшитгандай Хуррам.

— Ҳа.

— Қаерга элтмоқчисиз?

— Курилишга.

— Бу шифер қурилишникими ёки сизники? — сўради Хуррам.

— Қўяверинг, ака...

Хуррамнинг ичини нимадир тирнаб ўтди: «Соғми, носоғми бу? Уйингга менинг лутф-карамим билан шифер келиб тушди-ку?! Э, бечора Бобошер. Уша отанинг боласи-да...»

Хуррам мўйлов: «Кечкурун бизникига ўтинг, маслаҳатли гап бор», деди.

Қоронғилатиб келган қўшнисини мўйлов мулозамат билан кутиб олди.

— Ғаффоржон келди, кампир! Ичкари уйга кўрпача тўша. Болаларни ҳайдаб чиқар у ердан. Дастурхон ёз.

У Ғаффорни ўтиргизди-ю, ўзи ўтирмади. Қия очиқ эшикдан энинг бўйга етган қизи ул-бул узатиб турди. Мўйлов эшикни ёпишдан олдин ташқаридагиларга яна топшириқ берди:

— Овқатни тезлатинглар!

— Ташвиш қилманг, Хуррам ака, — дея кулимсиради Ғаффор. — Қоринни тўйғазиб борсак, келинингиз аразлайди.

— Э-э... Тўртта гурунг-да. Сиз ҳар кун келяспизми? — У чой қуйиб узатди. — Биз ҳали иззатингизга етганимиз йўқ, акаси айлансин... Келин ёлғиз қолдиларми? Қўрқмайдиларми? Жиянларингиздан юборайми?

— Б-э, нимадан кўрқади! Қурилишнинг иши билан икки-уч кунлаб кетиб қолганимда кўрқмаган... Келинингиз довурак.

— Энди, Ғаффоржон, ўзингизни чақиртирганим... бир маслаҳатли иш чиқиб қолди, ука.

— Қулоғим сизда, Хуррам ака.

— Биласиз, маслаҳат яқин қариндош-уруғу ака-ука билан дейдилар. Менда унисиям, бунисиям йўқ. Қариндошлар бор. Лекин бари худодан қайтган. Бир гап бўлса, элдан бурун кўчага чиқиб овоза қиладиганлардан.

— Хўш?

— Аслида-ку, — деди Хуррам мўйлов чуқур тин олди, — бу нарсалар хотинларнинг иши. Лекин нима десангиз денг, шунга қолганда янгангиз ноилож қолибди. Дардини менга айтди... Алифаҳм одамсиз. Бу ёқда ака-укачилигимиз ҳам бор...

— Маъкул.

— Гапнинг пўсткалласини айтсам ука, жиянингизга бир-икки жойдан оғиз уришди...

— Жуда яхши бўпти-ку. Ҳамсоя бўлиб билдирмайсиз, а?! — Шошманг, Ғаффоржон, — деди Хуррам. — Гап бошқа ёқда. Қиз ўлгур қайсарлик қияпти.

— Нимага?

— Онасига, одамим бор, дебдими...

— Ундай бўлса, ўйлаб кўриш керак экан.

— Қариндошларга ваъда бериб қўйганман-да.

— Уларни худодан қайтган дедингиз, шекилли?

— Жондан ўтса нималар демайди одам. Лекин эт билан тирноқ ажрамайди.

— Нима қилмоқчисиз энди?

— Бошим қотиб қолди.

— Қийин экан.

— Бир нарса денг, ука.

— Бир гап айтсам-у, суягингизга ўтирмаса...

— Айтаверинг.

— Менга қолса, жиянга қулоқ солинг.

— Қариндошлар билан юз кўрмас бўлайми?

— Начора. Лекин бу гаплар сизу билдан кейин ҳам бўлади.

— Мени ким гўрга қўяди?.. Шулар-ку! Ўйлаб гапиринг, акаси айлансин.

— Хўп, жиянни суйгани ким? Кимлардан?

— Э-э, сўраманг, падарига лаънат! Айтишгаям шарм қиласан.

— Эшитайлик-чи?

— Мўмин банги бор-ку, нашаванд, шунинг ули.

— Қайсиси? — Ғаффор безовталаниб қўйди.

— Мошин ҳайдармиши...

— Э-э, — деб юборди Ғаффор. — Мен уни танийман.

— Бу гап чиққанига уч-тўрт кун бўлди, ука. Сўроқлаб бораё десам, уят... Сиз танийман дедингизми, Ғаффоржон?

— Танийман. Қурилишга юк-пук ташиб юради. Яхши йигит.

— Мен хулиган деб эшитдим-ку?

— Унисидан хабарим йўқ.

— Сиз ҳақгўй одамнинг улисиз. Мана, бир гапдан хабардор бўлдингиз. Умр савдоси қалтис нарса, акаси айлансин. Энди ўйлаб-чўйлаб бир нарса денгки, мен шуну қилай... Мана, шопир боланям таниркансиз. Лекин шошманг.

— Унда мен сизга маслаҳат беролмайман, Хуррам ака.

— Э, аттанг!

— Бирини банги, бирини хулиганга қўшдингиз, кўнглингиз чопмай турибди... Қариндош деганингиз қандай одамлар ўзи?

— Э, ука, шу вақтгача бириям «ҳорма» деган жойи йўқ.

— Менга қаранг, Хуррам ака, қизингиз топишиб юрган бўлса, эрталик кунда унинг гап-сўзи, исноди бор. Кейин... ким сизга айтадики, нашаванднинг боласи: нашаванд бўлади деб?

— Сиз отангизга тортгансиз-ку?

— Мени қўйинг, — деб мўйловнинг гапини бўлди Ғаффор. — Уғлини сиз ёмон, мен яхши, деяпмиз. Балки одамлар сизни йўлдан уриш учун уни бадном қилиб гапиришгандир.

— Ким билади.

— Энди менга жавоб. Қани бир омин денг!

— Овқат тайёр. Хафа бўламан, акаси айлансин.

— Еган овқатимиз...

Хуррам қўшнисини кўча эшиккача кузатиб чиқди-да, тирсагидан авайлаб ушлади.

— Ғаффоржон, сиздан бир нарсени... Жон ука!

— Айтинг.

— Таниш экансиз, бангининг улига бир оғиз насиҳат қилиб қўйсангиз.

— Нима деб? — Ҳайрон бўлди Ғаффор.

— Бу томонларга пашалашиб юрмаса.

— Бундай нарсага аралашиб бўладими, Хуррам ака.

— Йўқ, деманг, ука. Кўча-қўйда кўриб қолсангиз, қиз қариндошларига фотиҳа қилинган экан, десангиз ҳам майли.

— Йўқ, ака, ҳар кимса қиладиган ишини билсин-у, кейин афсусланмасин...

— Шунчалик бўлса, майли, — деди Хуррам ўксик оҳанг-да. — Банги билан бир ёқа бўғишадиган бўлдик-да...

— Ихтиёрингиз.

Хуррам қўшнисини уйига кириб кетгунга қадар орқасидан кўз узмай қараб турди.

«Шунча ёрдамларим бурнингдан чиқсин! Буни ўқиган, тўғри маслаҳат беради деб, уйга чақирибман-а! Маслаҳатинг бошингда қолсин. Мени девомага ҳамтовоқ қилмоқчи бўляпти, бу Бобошер».

Ғаффорнинг гапи тўғри чиқди. Орадан ой ўтар-ўтмас Хуррам мўйловни ғафлатда қолдирган бир воқеа рўй берди: Хуррамнинг қизи Мўмин бангининг ўғли билан қочиб кетди...

VI

Хуррам қоронғилатиб йўлга тушди.

«Орани очиқ қилмасам бўлмайди. Қайтмаса, оқ қиламан. Сўхтаб совийди. Кейин остонамга йўлатмайман. Жанжал билан иш битмайди. Уйга обкелиб, тулумдаги сувдай қилиб туяман.»

Ана шундан кейин тўй қилиб обкетадими ё қўлига бир жуфт қотир бериб жунатаманни, ўйлаб кўраман».

Гиёванднинг очиқ дарвозасидан ичкари кирган Хуррам тўхтади. Нафасини ростлаб оларкан, ҳовлига разм солди. Айвон чироғи ёқилган. У зинадан кўтарилиб, пойафзали чангини қоққан кишидек депсинди, томоқ кирди. Уй эгалари эшикни очишди. Хуррам мўйлов билан кутилмаганда юзма-юз келган Ҳаким хиёл анграйди, сўнг ўзига келиб, орқасига ўгирилди.

— Ота, ташқарига қаранг. Меҳмон келди.

Мўмин банги ўрнидан кўзғалмасидан, Хуррам мўйлов шитоб билан ичкарига қилди.

— Ассалому алайкум!

— Келинг, жўра, — деди Мўмин банги. — Ваалайкум асسالом.

Хуррам гиёвандга қиё қараб, ичкари хона эшиги томон йўналган Ҳакимни тўхтатди:

— Сен ҳали қувё, мен қайнота эмас. Утир баққа — гап бор. Мўмин, «Жўра, меҳмонсиз, тўрланг», деб кўп кистади. Аммо Хуррам пойгакка тиз чўкди. Дастурхон ёзмоқчи бўлишганди, розилик бермади.

— Мен бу ерга зиёфат егани эмас, жигар-бағрим хун бўлиб келдим, — деди.

— Ёмонликни қўйинг, фақат жанжал қилманг, — илтижо қилди Мўмин банги. — Тиқ этган товушдан юрак олдириб қўйибман. Керак бўлса, ана омонатингиз, обкетинг.

— Ота! — дея таҳдидли хитоб қилди ўғил. — Неча марта айтдим бундай гапларни ўртага қўшманг деб!

— Нима? — Уғлига қараб дағдаға қилди гиёванд. — Ҳе, ўргилдим ишқингдан. Уйим ситамхона бўлди-ку! Ё бош олиб чиқиб кетайми?

Мўйлов бангини хиёл қалтираётган қўллари, қизарган, қисик кўзлари, пешонасига тангирган қийиқчасига беписанд тикилди. — Мендан олдин сиз шовқин кўтаряписизми, Мўминбой? Ё, келса шундай қиламиз, деб ўтиргандиларингми?

— Худо сақласин, Хуррамбой! Менга қўйса шундай бўлсин деб эдимми? Бу ерда зигирча айбим йўқ. Келасиз — жонимни қийноққа соласиз, келасиз — бошимдан ҳушимни учириб кетасиз!

— Га-ап. Ё товба! Бир бандан-мўминнинг боласини обқочиб келдиларинг, сизлардан алҳазар! — Хуррам ёқасини жуфт қилиб ушлади.

— Гапимга қулоқ солинг, биродар ахир. Совчи юбордим, тўғри. Лекин кейинги савдолардан хабардор бўлсам, нон урсин мени! Йўқ дебсиз, иложимиз қанча? Уйдан ҳайдаб чиқарайин десам, ўғлим... Мен ҳам сизга ўхшаб куйиб ўтирибман-да.

— Бу гаплар менга никасайса. Бўлган иш бўлди, буёви синди. Мен қизимни обкетишга келдим.

— Мен рози. Қанча тўй-томоша бўлса биз қилиб берамиз.

— Ихтиёрингиз. Қизим қани?

— Аёлларминан ўтирибди, — деб ён хона эшигини кўрсатди Мўмин банги. — Чақир, келсин, Ҳакимбой.

Уғил ўрнидан кўзғалмади.

— Чақир деяпман. Қулоғинг карми? — деб ўдағайлади ота. — Шунча маломат камлик қиялпими ё?

«Бангида айб йўқ, — деб ўйлади Хуррам. — Ҳамма гап ўғлида».

Шу пайт ичкари эшик очилиб, хонага Мўмин бангининг хотини, орқасидан Махфират кирди.

Хуррамнинг юраги увшииб, қизига тикилди. Оқ шоҳи ёғим рўмоли билан юзини тўсиб олган қиз ердан кўз узмасди.

Хуррам гап бошламаса, ҳеч ким оғиз очмаслигини сездди. Гапириш эса оғир эди. Бу хўрлик, бу нотавонликни у қизи билан баҳам кўради.

— Муродинга етдингми, қизим? — деди Хуррам. Дедию қўзи ёшга жиққа тўлди. — Нима қилайлик... келдик...

Мўмин гиёванд нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаганди, ўғли тўхтатди:

— Ота!

— Хўп-хўп!

— Қизим, мен сени обкетишга келдим, — деди Хуррам гапни қайта улаб. — Тақдири-насибангда бўлса яна қайтиб келарсан. Урнингдан тур. Уйга борамиз.

Қиздан садо чиқмади.

— Мана, амакиннинг берган маслаҳатлари ҳам шу бўлди. Одам юборсалар, мен рози. У ерда онанг куйиб ўтирибди...

— Ҳа-ҳа, ота рози — худо рози, — шошилиб гапга ара-лашди банги.

— Ота! Амаки, қизингиз бормайди сиз билан. Бекор қистаяписиз. — Шу вақтгача жим ўтирган Ҳаким Хуррамга тик қаради. — Бормайди у!

— Бормайди? Ҳали у менга эмас, сизга қулоқ соладиган бўлдимми?!

— Қизингизнинг хоҳиши шу.

— Гапни кўпайтирма! Пушти камаримдан бўлган фарзандимга хўжайинлик қилолмасам, ўлганим яхши!

— Тўй шу ерда бўлади, — деди Ҳаким. — Хоҳланг — эртага бошлаймиз.

— Шу менинг қизим бўлса, ота уйдан чиқсин-да.

— Суранг ўзидан. У кўнса, мен ҳам рози.

Хуррам қизига ёлворганнамо қаради.

— Тур қизим, уйга борайлик. Мени шарманда қилма... Қиз бошини сарак-сарак қилди.

— Менга қара, қизим, мен отангман-а! Эсингдан чиқазма. Хўш, мен билан борасанми?

— Йўқ.

— Йўқ?! — Хуррам қулоқларига ишонмади. — Уйлаб гапир-япсанми?

— Ҳа.

— Сени бу ерга алдаб обкелишди-ку! Шуларни деб отангдан кечасанми?

— Йўқ... Уз ихтиёрим билан келдим. Сизлар рози бўлмадиларинг — келдим.

«Уқитибди, — хаёлидан ўтказди Хуррам. — Ҳаммаси бир бўлиб қулоғига қуйишган».

— Уз ихтиёрим билан келдим, де? Айб бизда экан-да. Бўпти. Бўлмасам шу кундан бошлаб сендай қизим йўқ... Облоҳ акбар!

— Э-э, ундай деманг-э, Хуррамбой, — деди банги кўрқиб. — Эртаиндин тўй бўлади. Уйлаб гапиринг. Қайтариб олдим денг...

Хуррам ўрнидан туриб, ташқарига чиқди.

Хуррам қоронғи кечада Кўчмак сойига қандай етиб борганини сезмай қолди. Бўзига бир нарсга тикилди. Соьдан ҳовучлаб сув ичди. Юрагининг уриши босилмади... Қулоғи тагида қизининг сўзлари жаранглаб турарди. «Йўқ, бугун тинч ётолмайман».

Хуррам қорайиб турган катта харсанг тошнинг устига туртиниб-суртиниб чиқиб олди. Тўнини ечиб, устига ўтирди.

«Ҳа-а... Нима гуноҳларим учун бу азоб? Гафлатда қолдинг, Хуррам. Узимдан ўтди. Бобошер, бериб юбор, деганида қулоқ солмадим. Худди билгандай гапирган экан, энағар. Энди ичида, кўр бўл, ос ўзингни деса керак. Тўхта-тўхта... Бангини ули Бобошернига ҳар эрта келмасмиди? Бир марта «ў, бола, одам деган эрталабдан машинани ду-дулатмайди, ҳаммани уйғотиб юбординг-ку», деб гапириб эдим. Уша вақтлар ишни битириб юрган экан-да, ҳароми. Аттанг! Машинанинг товуши эшитилди, қизим жонсарак бўлиб қоларди-я, жувонмарг. Эҳ... Буни Бобошер ҳам билиб юрган. Белимдаги белқарсимнинг нечталигини билган, шунга фаросат қилмайди? Бангининг улига тараф олганиям бежиз эмас. Лекин ҳамсоя бўб туриб, бир оғиз менга шипшитмади-я. У киши яна ҳақгўй эмиш... Келиб-келиб шундай одам менга душман бўлиб чиқди-я?»

Хуррам юрагидаги дард, алам, иложсизликларга фақуллода даво топгандай бўлди. Илқис ўрнидан туриб кетди. Соь ёқасидан қоқилиб-суриниб уйи томон чопди. Дарвозасидан олдида тўхтатди.

«Уҳ-ҳ, занғар! Нон эмас Бобошер-э! Зовдан учиреш мениям қўлимдан келади, демабмидим сенга?! Мен қон ютиб ўтирсам-у, сен ҳеч нарсдан хабаринг йўқдай маза қилиб хуррак отиб ётсан! Майли, пуштикамаримдан бўлган қизимни, ана у итваччаларни енголмадим. Аммо сени енгаман! Уйинг куйди энди Бобошер! Мана шу қўлларим билан хонумонингни бир сиқим кулга айлантираман! Сен мени ким деб ўйлаясан? Йўқ, мен ҳаромхўр директорларингникини ёндирмайман. Улардан зарар кўрмадим. Сен бўлсанг душманамсан!»

У қалтираётган бармоқлари билан тўни астарини йиртмоқчи бўлди. Бўлмади. Жон-жаҳди билан тишлаб тортиди. Йиртди. Бир қисм пахтани суғуриб олди. Ҳовлисига ўғри мушқудай кириб, ўчоқ бошигача оёқ учиде борди. Гугурт қидириб, тополмади. Учоқдаги кулди титганди, кўр бор экан, устига пахтани босди. Учоқ бошидан тимирскилиниб қозонсочиги топди. Тутаё бошлаган пахтани унга ўради...

Уй деразасидан сизиб нур тушиб турарди. Вақт алламаҳал бўлса-да, хотини ухламай кутиб ўтирганини сезди. Хуррам эҳтиёткорлик билан оёқ учда юриб яна изига қайтди. Кўчага чиқди. Қулоқ солди. Ҳаммаёқ жим-жит.

У қўшнисининг беда босилган томи остига борди...

VII

Уйлаганидай хотини кутиб ўтирган экан. Айвонда қадам товушини эшитиб, эшикни очди.

— Мунча ҳаяллаб кетдингиз?

— Зиёфат зўр бўлди, кампир. Кейин айтиб бераман.

Хуррам ичкари кирди. Тўнни ечиб, ерга ташлади.

— Тикиб қўй мана бу жойини! Ити қопогон экан, талади, — деди у ижирганиб. — Ҳа, куёвникига бориб таланиб келдик!

— Иб-и, мен ўлай! Ушлашним билмадимми?

— Узлари қўшилиб талади-ку!

— Сизни келади деб жўрттага бўш қўйганда... Қизингизни қардингизми?

Хуррам гангиб, хотинига қадалиб қаради.

— Нимага индамайсиз?

Хуррам хотинининг қўймучига тепиб юборганини сезмай қолди.

— Ҳе, тарбия берган болангинам!..

— Мен нима қилдим сизга? — Инграб юборди аёл. — Мен ни-ма қилди-им?

— Энди сен таламоқчимсан?! Учир товушингни! Тўнни тик! Ҳақингни кейин оласан. Бу ҳали хамир учидан патир. Бу кеча уйку йўқ. Сен ҳам ухламайсан, менам ухламайман. Кунингни бир тутам қилмасам, Хуррам отимни бошқа қўяман! Тур, жой ташлаб бер менга!

— Жойингизни тўшаб қўйибман.

— Чироқни ўчир.

— Болалар ташқари чиқар...

— Учир деяпман сенга! Бу кеча уйку йўқ...

Уйни қоронғилик қоплади.

«Ҳозир бошланади, — деб ўйлади Хуррам ташқарига қулоқ буриб ётаркан. — Кўпи билан... Агар ўт олмаса... яна бораман. Юз марта бораман».

Хуррам узоқ кутди. Хаёлида, орадан аллазамонлар ўтиб кетгандай бўлди. Шовқиндан эса дарак йўқ эди. Нафаси қисилди. Ваҳмининг зўридан Хуррамни ҳиқичоқ тутди. Тоқатсизланиб хона ичига разм солди. Уй ёришиб қолгандай.

«Нима бало, тонг отдимми?!»

У деразага тикилди: нима бу? Дераза ойналарида қизғиш нур ўйнаётими. Хуррам ёқасини очиб:

«Туф-туф, — деди. — Нега шовқин эшитилмаяпти? Одамлар тошқотганми дейман, уйғонмаяпти?»

Шу пайт ташқаридан кимдир товуш бергандай бўлди. Хуррам қулоқ солди.

— Хуррам амаки!

Хуррам ўзини тап этиб тўшаққа ташлади. Кўзини юмди. «Бошланди», деган ўй хаёлидан ўтди.

Айвондан аёл, йиғлаган бола товуши эшитилди. Деразани кимдир тоқатсиз қоқди.

— Хуррам амаки! Зайнаб опа!

— Ким? — деди Хуррам секин ўрнидан қўзғалиб.

— Мен... мен амаки! Буёққа чиқинг!

— Келин?

— Тез чиқинг, амакижон! Уйимиз ёниб кетди!

Хуррам ўрнидан турди. Бўсағага яқин девор тагида ётган хотинини оёғи билан бир турди.

— Тур ўрингдан! Гаффорнинг уйини олов олибди. Чироқни ёқ! — У шундай дедию бориб эшикни очди. Ёнғиннинг осмонга ўралган шуъласига кўзи тушиб: — Е раббий! — деб хитоб қилди. — Бу қандай кун бўлди-я! Бандасининг бошига не кунларни солмайди. Мен ҳамсояларга хабар берай. Сиз қолинг. Болаларни қўйманлар, оловга яқин бормасин!

Хуррам кўча эшигидан чиққанида, тўрт-беш киши қўлида челақ, сой томон чолиб ўтиб кетишди. Кимлардир Гаффорнинг уйдан алланарсаларни ташқарига чиқаришяпти. Айвонда турганлар эса уларни ҳаятга иргетишяпти. Хуррам айвонга чиққанида ёнғин уйнинг пастки қисмини қамрай бошлаган эди. Ичкаридан кимдир бақирди:

— Сувдан фойда йўқ. Сойга кетганларни қайтаринглар. Нарсаларни қутқарсак ҳам катта гап!

— Пажарнийга телефон қилдиларингми?

— Абдилазиз кетди!

— Мошин билан кетди! Ҳозир етиб келади!

— Қараб турманглар, ёпишинглар бўлмасам! Хас бўлсаям обчиқиш керак... Авайлама, иргит деяпман!

Хуррам ичкарига ўзини урди.

Ҳамма бақириб-чақирар, бир-бирига далда берар, огоҳлан-тирар, уни кўтар-буни ол, деб юғуриб-еларди.

Худди отишма бўлаётгандек: оловда қизиган шиферлар парчаланиб, ҳар томонга отилди. Қарс, тақ-туқ!..

Эски-туски кийимларни нам қилиб бошига ёпиниб олган одамлар сўнги майда-чўдаларни олиб чиқишди.

Ҳамма Гаффорни ўраб олди.

— Нима бўлиб ўт кетди, Гаффоржон?

— Қачон билдингиз?

— Беда томда экан-да, аттанг...

— Ёнгиси келса, бедасиз ҳам ёнаверади. Баҳонаи сабаб-да.

— Токдан замиканий бўлгандир. Бошқа нимадан чиқарди...

Гаффор ўзига савол ёғдирганларга нима деб жавоб беришини билмасди. У ёнаётган уйдан кўзини узмас, ранги бўздай оқарган, чопа-чопа кўкрагини нимагадир қаттиқ уриб олган шекилли, зирқираб оғир бошлаган эди.

— Ҳеч нарсага ақлим етмайди.

— Болалар қаерда, болалар?!

Шундагина Гаффор атрофига олазарак қаради. Хотин-халаж, болалар ҳам томорқа этагида тўпланишиб, ғуж бўлиб туришарди. Бир чеккада хотини йиғлапти. Гаффор ўша томонга борди.

— Йиғлама. Боланг қаерда?

— Хуррам... — Хотини давомини айтолмади. Укириб юборди.

— Бас қил! — хўрсинди Гаффор. — Мен ўлганим йўқ-ку! Аёл ўгирилиб, қўшниникига кетди. Гаффор унинг орқасидан қараб:

«Қўрқмаган бўлсин-да», деди ичида. Хотини оғироёқ эди. — Болаларни дарров жўнатганингиз яхши бўпти. Хафа бўлманг, жўра, — деди қўшнилardan бири.

— Нарса топилади, — деди иккинчиси.

Гаффор гапирганларга хотиржам бош ирғади-да, Хуррамни қидириб топди.

— Ўғлим сизникидами?

— Хотиржам бўлинг, янгангиз қараб ўтирибди. Фалокат-да, ука.

— Сиз қачон хабар топдингиз?

— Келин уйғотди мени. Гафлат босиб, тарашадай қотиб қолган эканман. Чиқсам, шу...

— Борингизга шукр, Хуррам ака.

— Қўйинг шу гапларни, Гаффоржон, — деди Хуррам. — Лекин оғир бўлди-да сизга...

Узоқдан ўт ўчириш машинасининг пишқириб «до-од» деб берган товуши эшитилди. Одамлар чулдираб қолишди.

— Ана, келяпти!

— Сойга энди!

Тепасидаги чироғини ялт-юлт қилиб машина Кўчмак сойига энди.

VIII

Ёнган уй ҳашар билан битди. Ҳашардан ҳеч ким четда қолмади. Дўстман, деганнинг бари шу ерга кўчиб келгандай эди. Бири у обкелди, бири бу. Хуррам ҳам бош-одоқ шу ерда бўлди. Хотини эса келинга қўшилиб иморатда ишлаётганларга ҳашар оши пишириб бериб турди.

Кузнинг ўрталари эди. Эрталабдан олатароқ бўлиб турган булутлар кечга бориб пуркалган сувга ўхшаш майин ёмғир бошлаб келди. Сўнг орқасидан дўл ёғиб ўтди. Қўриқ оқаваси сизиб ётган сой шовуллаб, тўлиб оқа бошлади.

Меҳмонга айтилганлар билан лиқ тўла хоналардан кулги, ҳазил-мутойиба, қийқириқ эшитилиб турарди. Ўтирганлардан бири уй эгасини истаб, товуш берди:

— Уроқдай тўғри одамни бу ёққа чақиринглар! Кўтарсак бирга кўтарайлик-да!

— Тўғри, таом эгаси билан ширин. Нима, бу ерга қорин тўйгазиш — шўрва ичиш учун келдикми? Уям бир нарса десинда, — таклифга қўшилди бошқаси.

Пойгакда ўтирганлардан бири бурилиб, очиқ эшикдан бақирди:

— Пажарний! Ҳов, Гаффор пажар!
 Гаффор қўлида икки кўза, эшикда тикка бўлди.
 — Қани, ўз қўлингидан қуй қимиздан, жўра. Битта уриштирайлик.
 — Ичкарига кир. Қани, сурилиглар. — Даврадагилар Гаффорга жой беришди. Утирганлардан гапга чечанроғи Гаффорга эмас, девкомат, лаблари дўрдоқ, келбатида писмиқфеъл кўринадиган кишига мурожаат қилди: — Қани, Бекқул, Гаффорнинг кўнглидагини топиб гапирадиган сен, бир нарса де.
 — Ҳа-ҳа, — деб қўшилди бошқалар. — Улик гаплардан ҳам бўлсин. Йўқса, ичингда қолиб сасиб ўласан!
 — Ҳозир сўз Бекқулга, ўртоқлар!
 Ҳамма жимиди. «Писмиқ» шуни кутиб тургандай бошини кўтариб, Гаффорга тикилди.
 — Аслида-ку сен, бу йил бирортамизникини ижарага олишинг керак эди-ю, эгамнинг раҳми келди. Ер-биродарлар, бизни уятга қўйиб юрмасин деб, ўлганининг кунидан ёрдамлашдилар. Тўғрилигини демаса, бир тийинлик одамсан-а...
 Бу гаплар ҳазил бўлса-да, унга нўписа қилишди:
 — Ҳай-ҳай, Бекқул!
 — Нима Бекқул? Қитиқсиз гап бўладими? Менинг бир сўровим бор, Гаффор!
 — Айт.
 — Қандай бўб мундай бўлди ўзи?
 — Билмасам.
 — Электрми сабаб?
 — Ҳамма нарса ўчириғли эди. Бо...
 — Душманинг борми?
 — Менда душман нима қилсин?
 — Қўни-қўшнилар билан созинг қалай?
 — Сен ҳам айт-а... Мана, биттаси Хуррам ака. Олдингда ўтирибдилар. Икки марта иморат солдим, у киши шу ердан кўзгалганлари йўқ. Бошқалари ҳам шундай. Кўрдинг-ку.
 — Э-э, топдим! — деб юборди Бекқул. — Биринчи иморатга қон чиқарган эдингми?
 — Заҳар-заққуминга еб кетиб эдинг-ку! — Бошқалар чувиллашди.
 — Ҳа-я! Эсимдан чиқибди. Ҳозиргисига нима сўйдинг?
 — Нима олиб келгандинг? — деб сўради Гаффор ҳам кулиб.
 — Кўзи.
 — Узимники деб, адашиб шуни сўйиб юборибман.
 — Воҳ, қайтариб берасанми деб ўйлаб эдим-а... Бўлган иш бўпти. Эчки сўйсанг яна уйинг куярди.
 — Оғзинга тош! — Атрофдагилар ҳар томондан Бекқулга ёпишишди.
 — Бир нарса де энди. Пиёладаги совуб қолди.
 — Жим ўртоқлар! — деди Бекқул қўлини юқорига кўтариб. — Десам дейин. Тилагим шуки, болаларинг ҳам ўзингдай одам бўлсин! Лекин шуни эсдан чиқармаки, сенинг дардингдан уйимдаги харилкка ярайдиган битта чўп ҳам қолмади. Лекин...
 — Гапингни нечта «лекин»и бор?
 — Лекин парво қилма! — деди Бекқул луқмага эйтибор бермай. — Уйинг ёнса яна ўзимиз келамиз!
 — Оғзингдан чиқиб, ёқангга ёпишсин!
 — Мен бу гап учун ичмайман, ўртоқлар!
 — Билмайсанми, бунинг бўлгани шу!
 Ҳамма қий-чув, кулги билан пиёла жиринглатишди... Хуррам ичмасди. Аммо шундай очиқ-сочиқ даврада дастурхондан улбул олиб ўтирай деса, томоғидан туз ўтмайди. У чарм шокилалари тикини бор носқовоғидан нос отганди, кўнгли озгандай бўлди. Уридан туриб кетса, худди даврадагилар шубҳаланадигандек.
 «Ғами йўқ, ташвиши йўқ одамлар-да булар, — деб ўйлади ичида у. — Ейди, ичади, чилладаги бўридай маст бўлади. Дунёни сув босса буларга не?.. Мен қон ютиб ўтирибман. Менга ёрдам берадиган одам йўқ. Бошимга қайғу тушганда, «ҳорма» дейдиган бирор кимса топилмади. Мана бу исқиртга топилди... Бобошер, сен ютдинг!.. Сенинг нимангга қизиқди булар? Тўғрилигингми? Мен учун бир тийинлик одамсан-ку! Ҳозиргача кимлигинга ақлим етмаган бўлсам, бор гап — шу кўйда ўлиб кетасан. Бунинг фақат сен билмайсан. Сени гўр тузатади... Мен ёндирганимни биттасям билмайди. Билса, ў, хомталаш қиларди бу энағарлар. Ёнса, яна келамиз эмиш! Ҳазилми, чин? Йўқ, булар келади. Бўлди. Қасдимни олдим-ку. Энди оёқни узиш керак бу ердан».
 Хуррам ёнидаги кишининг тиззасига таяниб зўрға ўрнидан

турди.

— Оёқ увишибди, — деди у. — Ташқарига чиқиб келай.
 Шу баҳона энди кетишга чоғланганди, орқадан Гаффор етиб келди.
 — Ҳа, Хуррам ака?
 — Болалардан хабар олай.
 — Мен бориб келдим. Келинингиз ҳам хабар олди. Ташвиш тортманг.
 — Шундай бўлсам...
 — Ҳафа бўламан, Хуррам ака. Бу ерда сиз ўтирмасангиз, ким ўтиради. Ўзингизни уйингиз.
 — Толиқдим. Ёш кетибди, ука. Ҳали ишга қандай бораман деб хаёл қиляпман. Яна айланиб келарман. Мен шу ерда, сиз шу ерда.
 Хуррам зинадан тушди. Гаффор уни ортиқ қистамади. «Қизини ўйлаб эзилиб юрибди, хурсандчилик кўнглига сизмаётгандир», деб ўйлади.
 Хуррам дарвозасидан кирар ерда тўхтади. Бурилиб шоувллаб оқаётган сой томдан кетди. Кўнгли ёлғизликни истарди. Ёмғир тўхтаган, булутлар тарқаб, кеча сутдай ойдинлашди.
 Хуррам сойга етиб, йўлдан четроқдаги харсанг тошларнинг бирига чиқиб ўтирди. Боши лўқиллаб оғрий бошлади. Бу нима, чарчаганимданми, ёки...
 «Нима бало урди мени, — деб пичирлади Хуррам. — Савдои бўлиб қолмасам гўрғайди. Мана булар — сой, юлдузлар, мен...»
 Хуррам кафтини ўзи ўтирган тошга босди: яхдай!
 «Йўқ, кўп ўйлаш зиён, — шивирлади у. — Мен ҳам йиқилдим, у ҳам йиқилди. У турди, мен туролмадим. Қисталоқнинг ули, ҳаммаси у айтгандай бўлиб чиқди. Неча марта синадим... Тентак, тунов кунни, юлдузлардаям одам бор, деди-я. Худди бориб кўриб келгандай гапиради. Балки бордир? Юлдузлардаям одам бордир, а?..»

ХАЛҚ ТОПШИРГАН ОМОНАТ...

...Талант,— дейди Абдуқодир Эргашев — олимга ўз халқи номидан топширилган омонат... Дарвоқе, бугун ёш адабиётчилар, олимлар, умуман ишлаб чиқаришдаги талантли кишилар ана шу омонатга нисбатан қандай муносабатда бўлишмоқда? Турмуш тарзимизда, фан-техникани ривожлантиришда, атроф-муҳитни муҳофаза қилишда, кишилар психологиясини янгилашда қандай проблемаларга дуч келишмоқда?

ЮНЕСКОнинг «Инсон ва биосфера» программасидаги Ўзбекистон миллий комитетининг масъул котиби, Ўзбекистон Фанлар академиясига қарاشли ўсимликлар экспериментал биологияси илмий тадқиқот институтининг лаборатория мудири, биология фанлари кандидати Абдуқодир Эргашевич Эргашев билан қилинган суҳбат ана шу мавзуда бўлди.

МУХБИР. Абдуқодир Эргашевич, халқимиз азалдан билимли, илмли, кўли гул, бир сўз билан айтганда, талантли кишиларни ҳурмат қилган. Бу гап илм-фанга ҳам, адабиётга ҳам тааллуқли. Кўли гул уста кишиларга шинам уй-жойлар қуриши, хўжалик учун зарур буюмлар ясаб бериши мумкин. Истеъодли олим бирон бир кашфиёт қилиб, фанда инқилоб қилиши, талантли ёзувчи эса ўз асари билан кишиларнинг маънавий дунёсини бойитиши, уларни гўзаллик билан ошно этиши мумкин. Шу маънода ёш истеъод, унинг халқ, ватан олдидоги бурчи, масъулияти ҳақида айтсангиз. Зотан, журнализмнинг ушбу сони — ёшлар ижодига бағишланди. Уларнинг аксарияти ўз асарларини биринчи марта ўқувчилар ҳукмига ҳавола этишмоқда.

А. ЭРГАШЕВ. Ҳақиқатдан ҳам тарихга муурожаат қиладиган бўлсак, халқимизнинг кўплаб талантли фарзандларининг абдий ўчмас номларини учратамиз. Минг йиллар наридан туриб, ўз асарлари билан дилимизни равшан қилаётган, ҳаяжонга солаётган шеърият осмонининг ёрқин юлдузлари ҳам, ҳайратдан ёқа ушлатадиган архитектура мўъжизаларини яратган усталар ҳам истеъодли ёшлар ичидан, халқ фарзандларидан етишиб чиққанлиги — оддий ҳақиқат.

Лекин, мен сўзимни бошқа нарсадан бошламоқчиман.

Истеъодли ёки талантли олим, шоир ёки расмом деганда мен аввало, халқ хўжалиги ёки маънавий ҳаётидаги бирон бир янги ва муҳим муаммони кўтариб чиқа олган ёки уни ечиб бера олган, ўз соҳасини мукамал эгаллаган, юксак инсоний фазилатлари, маданияти билан кишиларга ўрнак бўладиган ва албатта, ўз ватани, халқига содиқ, элу юрт тақдири ҳақида қайғурадиган, жонқуяр ва фидойи кишиларни тасаввур қиламан, Шундайларни кўрганда уларга юракдан таҳсин айтиб, таъзим қилгим келади. Албатта, талантли шахслар осмондан тушмаганларидек, йўқ ердан ҳам униб чиқмайдилар. Улар халқ орасида етишади, уларни ана шу халқ тарбиялайди, асрайди ва улуглайди. Шу ўринда атоқли рус олими К. А. Тимирязев сўзларини келтириш ўринли деб ўйлайман: «Олим ўз билимига худди, унга халқ ишониб топширган ноёб ҳазинага қарагандек муносабатда бўлиши керак». Оддий қилиб айтганда илм ҳам, талант ҳам олимга ўз халқи топширган омонат бўлиб, уни албатта, халқнинг ўзига қайтаришимиз, унинг фаровон ҳаёти йўлида хизмат қилдиришимиз керак. Омонатга хиёнат қилмаслигимиз лозим...

Баъзан: «Хов фалончида туғма талант бор», дейишади. Бу фикрга мен қўшилмайман. Касбим биолог бўлиб, генетика фани билан шугулланганим учунми, мен туғма талант бўлмайди, деб ҳисоблайман. Чунки, талант ёки истеъод авлоддан-авлодга берилганда эди, ҳозирги мактабларимиз парталарида кўплаб «ўртача» ва «билмасвой» ўқувчилар эмас, балки қилини қирк ёрадиган, муаллима опасига саволлар беравериб ҳолдан тойдирадиган жажжи Ал-Хоразмий, Беруний, ибн Сино, Навоий, Бобур, Улуғбек, Нодирабегим ёки Машраблар ўтирган бўлардилар. Афеуски, бундай эмас. Айрим талантли хонанда, мусиқачи ёки расмомларнинг фарзандларида ҳам шу касбга қобилият кузатилади. Лекин бу нарса ҳали талант дегани эмас. Бу бор-йўғи, оддий биологик имконият ва муҳит таъсирида шакллانган мойиллик элементлари, холос. Талант — авваламбор, муайян шарт-шароитда, фақатгина меҳнат ва яна тимимсиз меҳнат билан яратилади ва юзага чиқади. Горький сўзлари билан айтиладиган бўлсак: «Талант тўқсон тўққиз фойиз меҳнатдан иборатдир». Меҳнат деганимизда мен кунт билан ўқиш, ўрганиш, илму-ҳунар эгаллашни назарда тутаётирман. Ҳар қандай шароитда ҳам талант ўз-ўзидан етишиб чиқавермайди, масалан, ибтидоий жамиятда талантли авиаконструктор етишиб чиқмаганидек, талантли учувчи ҳам бўлмаган. Демак, талант ҳам маълум маънода нисбий тушунча бўлиб, у ёки бу жамиятнинг муайян моддий ва маънавий эҳтиёжлари туфайлигина вужудга келади, уни авайлаб асраш, тарбиялаб камол топтириш эса ўша жамиятнинг прогрессив ёки регрессив йўлдан бораётганлигини кўрсатиб туради (Ж. Брунонинг тириклайин ўтда куйдирилиши, Насимийнинг тоvonидан тилиниши, Машрабнинг таҳқириланишига ўхшаш мисоллар ўтган асрларда кўп бўлганини биламиз). Ушбу саволга жавобимни Европа Уйғониш даври вакиллари билан бўлган Жованни Боккаччонинг: «Олижаноб қалбни авлоддан авлодга мерос қолдириб бўлмаганидек, одамийлик, олимлик, донишмандлик ва шунга ўхшашлар ҳам наслдан-насла берилмайди. Бунга ҳар бир кишининг ўзи эришмоғи зарур ва кимки шунга интилса у албатта, бунга эришади ҳам», деган ва буюк Шарк алломаси, юртдошимиз Абу Райхон Берунийнинг:

«Фан ўз сирларини фақатгина меҳнатдан кўрқмайдиган ва унга сотқинлик қилмайдиган кишиларгагина очади. Ҳақиқий фан — буюк жасорат ва маслакдошлиқдир. Мен ўз номларини асрлар оша мангу қолдира оладиган кўпгина кишиларни билардим, лекин улар амал ва бойлик учун сотилиб, фанда хоинлик қилдилар. Бир ҳовуч кулдан бўлак улардан нима ҳам қолди?» деган сўзлари билан якунламоқчиман. Зотан, ёш истеъдод, унинг халқ, ватан олдидаги бурчи, масъулияти ҳақида юқоридаги зотларнинг фикридан ошириб сўз айтиш кийин.

М. Партия Марказий Комитетининг КПСС XXVII съездида Сидсэй доклады: «Ҳозир партиянинг, бутун халқнинг биринчи галдаги вазифаси — экономикани ривожлантиришдаги ноҳуш тенденцияларни қатъиян бартараф этишдан, унга лозим даражада динамизм бахш этишдан, омманинг ташаббускорлиги ва ижодкорлигига, чинакам революцион ўзгаришларга кенг йўл очиб беришдан иборат», дея таъкидланди. Бир олим ва гражданин сифатида партия совет кишилари олдига қўяётган ана шу вазифани ўзингиз кўрган-кечирган воқеалар, ўйлаб юрган фикрларингиз асосида кенгроқ шарҳлаб берсангиз?

А. Э. Ўйлашимча, ҳозирги пайтда мамлакатимиз ўзининг халқроқ сиёсий, иқтисодий, социал тараққиётида катта-катта ўзгаришлар ва ютуқларни қўлга киритиб, айни кучга тўлишиш даврини бошидан кечираётир. Бу деган сўз, бизда ҳеч қандай камчиликлар ва хатоликлар учрамайди деган гап эмас. Ҳақиқатдан ҳам КПСС XXVII съездида таъкидланганидек, умуман мамлакатимиз ва ҳар бир гражданин олдига «турғунлик» ва «консерватизм» эмас, балки «талабчанлик», «интизом» ва «уюшқоқлик» билан иқтисодий ва социал тараққиётда «жадаллаштириш» психологиясига ўтиш талаби кўндаланг турибди. Бу ҳаёт талаби эканлигини ҳаммамиз яхши тушунамыз. Бунинг учун, аввало, биз камчилик ва хатоларни ўз вақтида, коммунист-часига принципиаллик билан фож эта оладиган, исрофгарчилик, қорғозбозлик, кўзбўямачилик, хўжасизлик ва шунга ўхшаш зарарли иллатлардан холи бўлган кадрларга эга бўлишимиз тақозо этилаётир.

Нимасини айтасиз, бундай иллатлар фанда ҳам таълим-тарбиянинг қуйи ва юқори поғоналарида ҳам учрамайди, деб бўлмайди. Аксарият пайтларда, ташкилотлараро ғовлар, илмий даргоҳлар билан ишлаб чиқаришнинг ўзаро боғлиқлиги қорғоз-гина бўлиб, амалда эса улар орасида катта жарлик борлиги нафақат кишиларнинг асабларини бузмоқда, айни пайтда мамлакатимизда илмий-техника революциясининг кенг қўламли ривожланишига катта халал бераётгани аниқ. Яхши биласизки, бирор йўналишдаги (дастлаб арзимасдек туюлган) янгилик кутилмаганда фаннинг бошқа-бошқа йўналишларига, экономика ёки ишлаб чиқаришда революцион ўзгаришларга олиб келиши мумкин. Масалан, физика жисмларни катталаштириб кўрсатилган оддий линза (микроскоп)нинг яратилиши фақатгина биология фанида иккита буюк революцион назарияни яратилишига (ҳужайралар ва хромосомалар назариялари) сабаб бўлди. Бу назариялар тудайли эса кишлоқ хўжалиги ва бошқа соҳаларда кескин ўзгаришлар содир бўлди. Шунинг учун бўлса керак, айрим хоҳларда фанни қорғозда «планлаштирувчи»ларга мен унча ишонқирамайман. Фаннинг ҳам ўзига яраша ривожланиш логикаси ва қонунияти бор-ку, ахир. Бунинг инкор этиб бўлмайди. Янги йўналишларга ўтишда бизда анча сусткашликка йўл қўйилаётгандек туюлади. Шу йўналишда тезкорлик билан кадрлар тайёрлаш ва уларга зарур шарт-шароитлар яратиш, кўпинча бир неча йилларга чўзиб юборилади. Бу эса бизнинг иқтисодий ва социал ҳаётимызда ёки ишлаб чиқаришимизда жуда зарур бўлган нарсаларнинг ўз вақтида яратилишига тўсик бўлиб қолади. Масалан, ҳозирги кунда республикамызда, қолаверса иттифоқ миқёсида ҳам ирсият инженерияси ёки биотехнология соҳаларида мукамал тайёргарлик кўрган ёш мутахассислар етишмайди. Чунки, олий ўқув юр்தларимизда шундай кафедраларни очиб ҳалигача ҳал этилгани йўқ. Бунинг натижасида эса Академия системасига тааллуқли даргоҳларда ҳужайра ва ген инженерлиги, биотехнологияга оид илмий йўналишларни тезроқ ривожлантиришга имкон бўлмаётир. Оқибатда, кишлоқ хўжалиги фанларида, биологиянинг турли соҳаларида, селекция ёки ишлаб чиқаришнинг ҳар хил жабҳаларида кескин бурилиш кузатилмаётир. Биргина бу соҳада эмас, балки фаннинг бошқа тармоқларида ҳам истеъдодли ёш кадрлар етишмаётгани сезилиб турибди. Бунинг сабабларидан бири беш-олти йил ўқиб, дипломини олгач, энди уйланиш ёки турмушга чиқиш иштиёқида бўлган истеъдодли ёшлар ўз вақтида уй-жой

ва етарли маош билан таъминланмаётганлиги бўлса керак. Чунки, улар қорғозда бўлгани билан амалда ёш мутахассис сифатида уй-жой билан таъминланмай, «прописка» сарсон-саргардонликларига қийналавериб, ахирги бошқа соҳаларга, дярроити кулайроқ ташкилотларга ўтиб кетадилар. Натижанда умумий зарар, яъни фанда «қартайиш» ҳосил бўлиб қолаётир. Бу борада яна кўп гапириш мумкин. Лекин масала ана шу проблемаларнинг қанчалик тўла ва амалий равишда ҳал этилишида. Бу эса кўп жиҳатдан партия, совет ташкилотларининг ғайрат-шижоатларига боғлиқ.

М. Агар республикамыздаги бир қатор илмий-тадқиқот институтларида бўлиб, ёши бир жойга бориб қолган «ёш илмий ходим»лар билан суҳбатлашсангиз, кўнглингиз ғаш бўлади. Уларнинг юракларида дард, армон. Ахир, қирқни уриб қўйган бўлгуси олим ҳалигача кандидатлик диссертациясини ёқлай-олмагач, юраги даргда тўлмайди? Унинг фанга қўшмоқчи бўлган янгилиги домласидан нарига ўтмаса, ёки ўтса ҳам, домласининг номи билан бирга ўтса армон қилмайди? Ёш олимлар олдига қўйилаётган турли сунъий тўсиқлар уларнинг фандан, илм аҳлидан ихлосини қайтармайди? Баъзан фанда даққи гоёларнинг ҳукмрон бўлиб қолаётганига сизнингча, нималар сабаб бўляпти?

А. Э. Афсуски, бундай воқеалар фанда тез-тез учраб туради, лекин бунга фан айбдор эмас. Ҳақиқатдан ҳам ҳозирги пайтда илмий кадрларга ҳам, илмий асарларга ҳам талаб ошиб борапти. Кундан-кунга янги информациялар оқими кўпаймоқда. Илмий ходим буларни ўз вақтида қабул қилиб, таъбир жоиз бўлса, «ҳазм» қилиб улгуриши шарт, акс ҳолда у фандан ортда қола бошлайди ва «велосипедни қайта ичтиро» қилувчилар сафига кириб қолади. Шундай бўлмаслиги учунга олим ўз она тилидан ташқари рус тилини ва бошқа чет тилларни ҳам мукамал эгаллаши тақозо этилади. Бунинг учун албатта, кўп вақт керак. Лекин вақт эса ҳаммамизда ҳам доимо етишмайди. Яна фанда (ташқилий нуқтаи назардан қаралганда) юқорида айтиб ўтганимдек, қандайдир «қартайиш» ҳам учрайди, бу эса ўз навбатида фаннинг янги-янги йўналишларини кескин ривожлантиришга халақит беради. Бундан ташқари, «устоз кўрмаган шогирдлар» билан «шогирд етиштирмаган устозлар» ёки «ниҳолсиз ўрмонлар» муаммоси ҳам афсуски, тез-тез учраб туради. Ана шуларнинг оқибатида кўпинча муҳим иқтисодий ёки социал аҳамиятга эга бўлмаган, майда-чуйда темалар устида ишлашга катта-катта маблағлар сарфланади, бир қанча ҳодимлар йиллаб банд бўлади. Буларнинг орасида яна бир муаммо — «дипломли бекорчи» олимларнинг кўпаяётганлиги ҳам кишини ташвишга солади. Улар бир амаллаб диссертацияни ҳимоя қилиб, диплом олганларидан кейин ўз устиларига ишлашни сусайтириб ёки умуман ишламай қўядилар, бу эса фанимизни орқага кетишига ва халқ хўжалигига фойда келтирмай қўйишига олиб келади. Балки бу каби ҳодисаларни тутатиш учун фанда ҳам моддий ва маънавий қизиқтиришга каттароқ эътибор қилиш керак бўлар. Дипломнинг «ёшига» қараб эмас, балки бажараётган ишига қараб ҳақ тўлаш катта самара берса керак, деб ўйлайман. Зотан, ҳозирги пайтда фанда (1986 йил мобайнида) ана шу принципда ҳақ тўлашга ўтила бошланди, бу албатта ижобий ўзгаришларга олиб келиши мумкин.

Масаланинг бошқа бир жиҳатлари ҳам бор. Ҳақиқатдан ҳам баъзан ёш бир олимнинг илмий иши муҳим мавзуда бўлишига қарамай, диссертациясини ўз вақтида ёқлаёлмади. Ҳўш, нега? Албатта, бунинг ўзига хос объектив ва субъектив сабаблари бор. Айтилик, ўша ёш олим юқорида айтганимдек, ўз соҳасини яхши билмайди, ишга пухта тайёргарлик кўрмасдан туриб қўл уради. Бир сўз билан айтганда, диссертациясини ўз вақтида ёқлай билмаслигига фақат ўзи айбдор. Демак, унда олимлик иқтидори, имконияти етишмайди.

Энди яна бир бошқа сабаб борки, бу ҳақда гапириш қанчалик оғир бўлмасин, лекин гапириш керак. Чунки, масала бевосита инсоннинг, инсон бўлганда ҳам олим-инсоннинг маънавий-ахлоқий тушунчаси, позицияси билан боғлиқдир. Айтилик, баъзан шундай ҳодисага дуч келамиз. Ўша ҳали айтган ёш олимимиз, илмда ўзига хос йўлдан бориб, фаннинг муайян бир соҳасида янгилик яратишга уринмоқда. Шунда нима бўлади? Илм-фанга нисбатан бойлик, шон-шухрат орттириш манбаи сифатида қарайдиган айрим эътиқоди суст кишилар ҳалиги ёш олимнинг йўлига турли сунъий ғовлар, тўсиқлар қўя бошлашади. Нега? Чунки, бугун ўша «ғов» бўлаётган олим фан оламида

«шухрат» қозониб турибди. Эртага келиб, унинг соҳасида бошқа бир илгор кашфиёт яратилгудек бўлса, унинг шухратига путур етмайди?! Баъзан ана шундай мешчанларча психология, шахсий гараз ҳам ёш олимнинг «жилови»ни тортиб туради. Бошқаларнинг илгарилаб кетишига йўл қўймайди. Албатта, бундай холлар ҳаётимизда онда-сондагина учрайди. Шунинг учун ҳам менинг назаримда, кўп нарса ёш олимнинг ўзига боғлиқ. Агар у ўзининг ҳақлигини намойиш қила билса, ҳеч қандай ғов, тўсиқлар ҳам унинг йўлини кеса олмайди. Зотан, илм қотиб қолган тушунча эмас, у доимий ҳаракатдаги фикр!

М. КПСС XXVII съезидан сўнг орадан олти ой муддат ўтди. Шу вақт мобайнида ҳаётимизда содир бўлаётган сифат ўзгаришлари кишилар фаолиятида, психологиясида янгиланиш юз бераётганини кўрсатиб турибди. Лекин редакцияга келатган кўп хатлар, журналхонларнинг ёзишмаларидан маълум бўляптики, айрим жойларда оғизда «янгилиниш» қилинаётган бўлишса-да, амалда эскича усул билан иш юритилмоқда. Ваҳданики, агар эътибор берган бўлсангиз, бугунги кунда, «жадаллаштириш», «қайта қуриш», «янгилиниш» каби сўзларни ҳаётимизда эшитиш мумкин. Бу борада жуда кўп хатлар широрлар ҳам яратишга улгурди. Албатта, буларнинг ҳаммаси яхши. Лекин бугун партия биздан широрларни, баландпарвоз гап-сўзларни эмас, ишни талаб қиляпти. КПСС Марказий Комитети Бош секретари ўртоқ М. С. Горбачев партия Марказий Комитетининг шу йил июнь Пленумида қилган докладда юқоридаги каби ҳолатлар хусусида гапириб: «Иш ўрнига сафсатабозлик қилинаётган, танқиддан кейин амалий ҳулосалар чиқариб олинмаётган, ўз-ўзини танқид эса ўзини савалаш формасига айланаётган холларга дуч келинмоқда. Баъзи раҳбарлар ошқоралик тўғрисида баландпарвоз гапларни қалаштириб ташлайдилар, коллективнинг роли тўғрисида, ҳаётдаги демократик асосларни ривожлантириш ҳақида тўғри гапирадилар, лекин ҳамма бало шундаки, иш бундан нарига ўтмайди. Шундай қилиб, сохта қайта қуриш таассуроти ҳосил қилинади: оғизда ҳамма иш жойида-ю, амалда эса ҳеч қандай ўзгаришлардан асар ҳам йўқ. Шу сабабли қайта қуриш беҳуда ишларга дуч келиб, тўхтаб қолмоқда», дея таъкидлади. Жойларда бўлганингизда, айрим раҳбарлар билан суҳбатлашсангиз, баъзи йигилишларда қатнашсангиз юқоридаги фикрлар нақадар тўғри эканлигига амин бўласиз. Биргина қишлоқ қурилиши масаласини олиб кўрайлик. Тўғрисиини айтиш керак, республикамизнинг айрим областларида қишлоқни қайта қуриш ишлари боши берк кўчага кириб қолган. Биз яқинда Қўқон зонаси районларида бўлганимизда ана шундай ҳодисанинг гувоҳи бўлдик. Бу ерда кўпгина қишлоқлар «Бош план» асосида қайта қурилмоқда. Лекин ўша «Бош план»ларнинг ўзи қайта планлаштиришга муҳтож. Масалан, бундан ўн йил аввал иккита қишлоқ аҳолиси учун битта «Бош план» тузилган, Шунга асосан янги қишлоқда 550 хўжалик истиқомат қилиши керак эди. Лекин ўн йиллик давр ичида ҳам «Бош план» ниҳоясига етказилмади. Бугунга келиб, ўша қишлоқдаги 550 хўжалик (вахоланки, ўша пайтдаёқ қишлоқда 700 га яқин хўжалик мавжуд эди) 1000 хўжалиқдан ошиб кетди... Энди тасаввур қилиб кўринг: 550 хўжаликка мўлжалланган «Бош план» асосидаги қишлоққа 1000 хўжаликни жойлаб бўладими? Бўлмайди. Шунинг учун ҳам одамлар участка ололмай сарсон. Неча ўн йиллардан буён тинч-томул яшаб келатган қўшниларининг ҳаловати йўқ, бир-бирларидан гинадор... Бугина эмас, масалан, ўша зонадаги Каримдевога қишлоғида сув муаммосини олиб кўрайлик: бу қишлоқда водопровод суви келганига ўн йилдан ошиб кетди. Бу ердан шундан бу ёғи беш-олти йил бадалида аҳоли у сувдан маҳрум бўлди. Сабаби — сув шўр. Мутахассислар ҳам уни ичишни ман қилишган. У эса ҳалигача оқиб ётди. Ахир бу водопровод халқ маблағи эвазига, неча йиллик меҳнат туфайли бунёд этилган-ку! Буни ким ўйлаши керак?

— Қишлоқ тепасидан оқадиган шўр сув эса бутун қишлоқ ерларимизни бузди,— дейишди биз билан суҳбатда қишлоқ оқсоқоллари.— Тупроқни шўрлатиб юборди. Натижада шу атроф хўжаликларда экинлар ҳосилдорлиги кескин камайиб кетган. Айрим маълумотларга кўра, районда сариқ касаллиги шу Каримдевога қишлоғида кўпроқ кузатилган.

Ёки бошқа бир манзара. Яқинда бир мажлисда қатнашишимизга тўғри келди. Унда республикамиздаги колхозлардан бирининг комсомоллари иш фаолияти, тажрибалари муҳокама қилинди. Ўша мажлисда сўзга чиққан район комсомол комитети раҳбарларидан бири хўжалик ёшларининг ташаббускорликлари, қайта қуриш ишида фаол иштирок этаётганлари ҳақида гапириб,

шундай деди: «Колхоз ёшлари теплица хўжалигидаги ярим гектар майдонга лимон ўтказиш ташаббуси билан чиқдилар... Маълум бўлишча, колхоз раҳбарлари ўша майдонга помидор кўчати ўтказишмоқчи экан, лекин комсомоллар помидорнинг ўрнига лимон экиш «ташаббуси» билан чиқишибди... Айрим ёшларимиз шу тариха «ташаббускорлик», «қайта қуриш», «жадаллаштириш» вазифаларини жуда тор маънода, примитив равишда тушунмоқдалар. Ана шулар ҳақида қандай фикрда сиз?»

А. Э. Эътибор берган бўлсангиз, ўртоқ М. С. Горбачев КПСС Марказий Комитетининг июнь Пленумидаги докладда: «Ўз-ўзидан равшанки, йиллар мобайнида йиғилиб борган камчиликлар ва қоқоқликка бир неча ой ичида барҳам берилишини кутиш гўллик бўлур эди», деган гапни ҳам айтиб ўтди. Ҳақиқатдан ҳам КПСС XXVII съезди совет халқи олдида қўйётган вазифалар ўз кўлами жаҳатидан кенг қамровли. Бу вазифалар узок мақсадларни кўзлайди. Шу маънода, бугун ҳар бир кишидан битта, энг муҳим нарса талаб этилмоқда: ҳар ким ўзини маънан, ботиний жиҳатдан қайта курсин. Ана шундангина, партия қўйётган вазифаларни бажаришга ҳар ким ўз хисасини қўша олади. Айтилик, айрим кишилар ўзларидаги шухратпарастлик, бюрократизм, манфаатпарастлик каби совет кишисига номуносиб нуқсонлардан қутилмас экан, оилада, коллективда дўстлик, қардошлиқ муносабатларини намоён этмас экан, умумхалқ ишига бирон бир тарзда хисса қўшмоғи амримаҳол.

Энди бевосита сиз келтирган мисоллар ҳақида гапиришдан олдин, яна ўртоқ М. С. Горбачев докладда мурожаат этмоқчи-ман: «Шундай ўртоқлар ҳам оз эмаски,— дейилади докладда,— улар янги ишлаш зарурлигини сиёсий жиҳатдан тушунадилар-у, аммо буни амалда қандай рўёбга чиқариш кераклигини билмайдилар, холос. Уларга бутун чоралар билан ёрдам бериш керак». Ҳақиқатдан ҳам шундай. Айниқса, ёшларимизга ҳар томонлама ёрдам бериш лозим. Ана ўша сиз айтган комсомол етакчисини олайлик. У сиёсий жиҳатдан пишиқ-пухта. Партия қўйётган вазифаларни, талабларни чуқур тушунади. Лекин, унда ёшлар билан ишлаш учун етарли тажриба йўқ. Ёшларнинг орзу-мақсадларини, интилишларини ғира-шира тасаввур қилади, холос. Шунинг учун ҳам ҳақиқий ташаббус билан шунчаки оддий таклифнинг фарқи етмайди. Бугун ташаббускор ёшлар кўриқ ерларни ўзлаштириш, қир-адирларга сув чиқариш ва бошқа халқ хўжалигининг турли жабҳаларида жасорат кўрсатиб меҳнат қилишяпти. Агар биз помидор кўчати ўрнига лимон кўчати ўтказиш керак қабилдаги «ташаббуслар» билан ўралашиб қоладиган бўлсак, бир жойда депсиниб тураверамиз. Шундай бўлмаслиги учун ёшларимизнинг етакчилари иш жойларини кабинетлардан бевосита далага, фермага, завод-фабрикаларга кўчиришлари лозим. Токи, пахтага ишлов бераётган ёш механизаторнинг иш фаолиятидан, турмушидан, қандай «нафас» олаётганидан воқиф бўлишсин. Токи, баъзи ёшларнинг бугун ишга кириб, эртага корхонани тарк этаётгани сабабларини чуқурроқ ўрганишсин.

М. Бугун бутун мамлакат миқёсида Озиқ-овқат проблемасини тез вақт ичида ҳал этиш масаласи долзарб масала бўлиб турибди. Маълумки, бу проблема қишлоқ ҳаёти, деҳқонларнинг турмуш тарзи, уларга яратилаётган шарт-шароитлар билан чамбарчас боғлиқ. Ижозатингиз билан, сизга бир мактубни ўқиб берсам. «1979 йилдан буён совхозда ишчи бўлиб ишлаб келаман,— деб ёзди қорақалпоғистонлик Б. Дўсжонов.— Бу вақт ичида турли кишилар билан ишладим. Яхши ва ёмон одамларни кўрдим. Умрнинг қувонч ва ташвишлардан иборат эканига амин бўлдим. Мана ёшларни олайлик. Давримизнинг асосий юки ўшаларнинг зиммасида. Уларнинг аксарияти ўзларига топширилган вазифани шараф билан адо этмоқдалар. Ёшларимиз пахтачиликда ҳам, мева-сабзавот етиштиришда ҳам юкнинг оғирини кўтардилар. Улар баъзан, мавсум пайтлари вақт билан ҳисоблашмасдан туну кун меҳнат қилишади. Лекин уларга моддий ва маънавий жиҳатдан барча шарт-шароитлар яратилганми? Улар меҳнатларига яраша иззат-икром кўряптиларми? Масалан, бизнинг «Қизил Аскар» совхозида (кўпчилик совхозларда шундай бўлса керак) клуб, маданият саройи йўқ. Йилгига бирон марта бўлса ҳам кино ёки концерт кўрсатилмайди. Яна тагин «Ёшлар нега қишлоқда қолишмаяпти?» деб ҳайрон бўламиз... Уларнинг қишлоқда муқим қолишлари учун шарт-шароит керак. Ишончим комилки, республикадаги аксарият ёшлар ўзларининг комсомолда бор ёки йўқлигини ҳам яхши ҳис қилишмайди. Демокриманки, ёшларимиз меҳнат қилишяпти, матонат билан коммунизм пойдеворини қуришмоқда. Лекин улар коммунизм

жиловини ўз қўлларига олишга ҳали тайёр эмаслар». Мана шу мактуб хусусидаги фикрларингизни журналхонлар билан баҳам кўрсангиз?

А. Э. Ҳар қандай жамиятнинг келажаги кўп жиҳатдан ундаги ёш авлоднинг эътиқоди, маслаги ва меҳнатига боғлиқдир. Мен бу хатнинг авторни келтирган фактларга ишонсам ҳам, унинг айрим фикрларига қўшилмайман. Сабаби, бизда ёшлар ўз меҳнатларига яраша ҳар томонлама моддий ва маънавий рағбатлантирилади. Мен кўпгина ёшларимизнинг ишлаб чиқаришда ҳам, раҳбарликда ҳам ва ҳатто давлатни бошқариш ишларида ҳам қатнашаётганини яқиндан биламан. Лекин, журналхон келтирган фактлар ҳам йўқ эмас. Ҳақиқатдан ҳам айрим колхоз, совхозлар, илмий ташкилотларда ва ишлаб чиқариш корхоналарида ёшлар етарли даражада ғамхўрлик кўрсатилмаётгани бор гап. Аммо ёшлар учун спорт, бадий ҳаваскорлик тўғрисида ва ҳар хил клублар уюштириш ишларининг яхши йўлга қўйилмагани бизнинг системамиз ёки давлатимизнинг камчилигидан эмас, балки жойлардаги баъзи раҳбарларнинг узоқни ўйлаб иш кўрмаётганликлари, бу масаланинг муҳимлигини англаб етмаганликлари билан бўлса керак, деб ўйлайман. Бундан ташқари, ўшандай ҳўжаликлар, ташкилотлардаги комсомол аъзоларининг бўшанглиги, лоқайдлиги ва шарт-шароитни бошқалар яратиб беришини кўтиб, қўл қовуштириб юришлари ҳам сабаб бўлса керак. Негадир автор ўз дардини хат орқали редакцияга ёзипти-ю, лекин шу камчиликларни енгитиш, тугатиш учун ўзи нима ишлар қилганлигини ёки қаршиликларга дуч келганлигини ёзмапти. Бу «пассивлик» позициясини мен тан олмайман. Ҳар бир даврнинг ҳам ўз Қорчагинлари, Кошевойлари, Матросовлари, Гагаринлари бўлади-ку, ахир, қани ўшандай қаҳрамонларга қараб қадамни ростлаш, яхши маънода тақлид ва ихлос қўйиб интилиш? Ҳар бир ишда жонбозлик кўрсатиш, шахсий намуна бўлиш лозим эмасми?!

Иккинчи тарафдан, жойлардаги раҳбарлар бу муҳим муаммога «планини бажаришдан кейинги даражали иш деб қарашлари жуда ачинарли. Бу «инсон омиллини» тушуниб етмасликдан ва ҳисобга олмасликдан далолат беради. Ана шундай кишиларга Н. С. Лесковнинг қуйидаги сўзларини ўқишни тавсия қилардим: «Кимки ўз халқининг ватанини жон-дилдан севишини ва уни фидойилик кўрсатиб ҳимоя қилишини истаса, у халқнинг турмуш ками-кўстларини тугатиш ҳақида қайғуриши лозим ва халқни сиз ундок яхшисиз, бундок яхшисиз деб алдамасдан, йўғини йўқ, борини бор деб, тўпланган умуминсоний капитал — ақлий ва маънавий хазинани очиб бериши керак». Ҳозирги пайтда, ҳақиқатан ҳам қишлоқларимизнинг иқтисодий ва социал аҳволи чуқур мулоҳаза билан иш юритишни талаб этаётир. Чунки бу ерда биз жуда мураккаб ва бир-бирига боғлиқ бўлган талайгина муаммоларни учратамиз. Мана сиз юқорида Қўқон зонаси районларида кўрган-кечирганларингизни айтидигиз. Бундай манзараларни республикамизда кўплаб учратиш мумкин. Кейинги маълумотларга қараганда, республикамиз қишлоқларидаги жуда кўплаб уй-жойлар лой товлардан иборат. Қишлоқ меҳнаткашлари ва уларнинг оила аъзоларига ҳар томонлама қулай шароитлар яратиш шу бугуннинг долзарб масаласи. Бу муаммоларнинг ҳал этилиши қишлоқ кишиларида фақатгина жисмоний ривожланиш ва соғлиқни таъминлабгина қолмасдан, балки жамиятимизнинг ҳозирги давр талабларига мос бўлган ижтимоий-сиёсий, маънавий ва маданий позициясини мустаҳкамлайди.

М. Бадий адабиётга муносабатингиз қандай? Қайси ёзувчиларнинг асарларини севиб ўқийсиз?

А. Э. Ҳеч иккиланмасдан айтиш мумкинки, ҳар қандай адабиёт ўз даврининг ҳам маънавий маҳсули, ҳам кўзгусидир. Тўғриси, мен у ёки бу жанрдаги асарларни яхши кўриб ўқийман деб айтолмайман, чунки ҳар хил асарлар қўлга тушиб туради, улардан турли таассуротлар оламан. Ёшлигимда жуда ҳам И. С. Тургенев асарларини севиб ўқиган бўлсам, кейинчалик Л. Н. Толстой, Ф. М. Достоевский, Н. С. Лесков асарларига интилиш сеза бошладим. Р. Тагор, М. Горький, А. Қодирий ва Ч. Айтматов асарлари мени ўзига мафтун этган десам ёлгон бўлмайди.

Д. М. Еремич айтганидек: «Идеаллар доимо юлдузлардек баланд ва чароғон бўлиб, ҳаётда қўйган мақсадимиз сари етишишимизда маёқ хизматини ўтади». Ёшларда ана шундай идеалларни таркиб топиши асосан адабиётимизга боғлиқ деб ўйлайман. Шахсан мен шоирларимиздан Э. Воҳидов, А. Орипов, М. Солиҳ шеърларидан таъсирланаман, Э. Аъзамов, М. Бобоев,

Т. Малик, Ҳ. Шайхов, А. Фозилов асарларини ёқтираман. Ҳ. Ражабий, З. Сукунова, Ж. Муродов, Н. Бойхонова ижро этган қўшиқларни жон-дилдан эшитаман, уларга жўр бўлгим келади.

М. Сўнгни саволим бевосита сизнинг ўзингиз шуғулланаётган фанга тааллуқли. Ўртоқ М. С. Горбачев партия XXVII съезди минбаридан: «...Бир пайтлар Америка президенти, башарти ўзга планеталикларнинг бизнинг планетамизга келиб қўниш хавфи туғиладиган бўлса, СССР билан АҚШ дарҳол умумий тил топан бўлур эдилар, деб айтган эди. Аммо ядровий фалокат аллақандай ўзга планеталикларнинг келиб қўнишидан кўра реалроқ хавф эмасми, ахир?...» деган фикрни айтди. Экологик ўзгаришлар соҳасидаги хавф нима? Бу хавфга қарши қай тарзда курашиш керак?

А. Э. Мен бу саволга батафсилроқ тўхталишни истар эдим. БМТнинг катта йиғилишларидан бирида, ҳозирги даврда инсоният олдида турган қатор муаммолар ҳақида батафсил ахборотлар олингач қуйидаги ҳулосага келинган эди.

Ҳозирги пайтда бутун жаҳон халқларига энг кўп хавф туғдираётган нарсалар ичида биринчиси ядро уруши хавфи ва иккинчиси экологик ўзгаришлар хавфи, деб тасдиқланган.

Ҳўш, иккинчи хавф деб, экологик ўзгаришларнинг тан олиншига қандай асос бор дерсиз? Ҳа бор, бўлганда ҳам жуда аниқ асослар бор. Ҳозир шу тўғрида биргалишиб фикрлашиб кўрамиз.

Ҳаммамизга маълумки, табиат — инсоннинг барча моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондирадиган асосий манба. Ўтмишда табиат ва унинг бойликлари инсон назарида битмас-туганмас хазина деб қаралар эди. Албатта, бундай тушунча ва муносабатларнинг бўлиши ўтган тарихий даврлар учун жуда табиий. Чунки, ўша даврларга хос бўлган ишлаб чиқариш жараёнида табиат ресурсларининг жуда оз қисми сарфланарди. Шу тариқа табиатда мавжуд бўлган боғланишлар ҳамда миллионлаб йиллар мобайнида пайдо бўлган биологик мувозанатга кўп ҳам зарар етмас эди.

Ҳозирги фан-техника тараққиёти юксак поғонага кўтарилган бир пайтда, инсоният ўзининг табиатга нисбатан янгича тушуниш ва муносабатларини шакллантирмоғи ва олға сурмоғи тақозо этилаётир. Чунки, бугунги кунда инсоният қуруқликнинг 55 процентини, ҳар йили ҳосил бўлаётган ўрмонларнинг 50 процентини, дарё сувларининг 12 процентини ўз эҳтиёжлари учун ишлаб чиқариб юбормоқда. Қурилишда ва кон ишларида йилга 4 минг км. куб тупроқ ва тоғ жинслари ўз жойидан силжитиб юборилмоқда. Ер юзида қазиб олинаётган фойдали қазилма микдори 100 миллиард тоннани, ёқилғи сифатида ишлатиладиган моддалар микдори эса 7 миллиард тоннани ташкил этади ва бунинг натижасида ҳавога 23 миллиард тонна карбонат ангидрид ва бошқа зарarli газлар чиқариб юборилади.

Бунинг устига яна ер юзида ҳар йили 300 миллион тонна минерал ўғитлар ва 4 миллион тоннадан ортиқ захарли химикатлар, жумладан гербицид, фунгицид, дефолиант, инсектицид, зооцид ва бошқа турдаги пестицидлар қишлоқ ҳўжалик ишларида (ҳарбий мақсадларда ҳам, масалан, Вьетнамда АҚШ қўллади) фойдаланилаётир. 2000 йилга бориб бу кўрсаткичлар 4—5 баравар кўпайиши мумкин экан.

Маълумки, ер юзида ҳаёт бир неча миллиард йиллар мобайнида юзага келди ва ривожланди. Шу давр ичида атмосфера, гидросфера ва тупроқнинг, умуман (биосферанинг) ўзига хос химиявий таркиби ҳамда хусусиятлари шаклланди ва тирик табиат унга узоқ эволюцион жараёнлар натижасида мустаҳкамланди.

Модомики, шундай экан, ҳозирги кунда биосферага инсон томонидан киритилаётган янги-янги химикатлар ва радиоактив нурулар барча тирик организмлар, ва энг аввало, одамзотнинг ўзи учун хавф туғдирмайдими? Уларнинг наслига таъсир қилмайдими? Жуда кескин ўзгариб бораётган атроф муҳитга тирик организмлар мовлашиб кета оладими ёки қирилиб битадими деган ҳаққоний савол туғилади. Шундай шароитда табиатнинг энг ноёб ва такрорланмас бир қисми бўлиши одамзот ирсиятида қандай ўзгаришлар рўй бериши мумкин? Бундай саволлар кейинги пайтларда жуда кўп кишиларни, шу жумладан, давлат арбобларини ҳам, олимлар ва врачларни ҳам, қисқаси планетамиздаги ҳар бир саводли кишини ташвишлантирмоқда.

Бу борада бизнинг мамлакатимизда, ҳатто республикамизда ҳам ҳали қилинмаган ишлар, ечилмаган муаммолар етарли. Масалан, пахтачиликни олиб қарайлик, бунда эрта баҳордан то

кеч кузгача далаларга қанчадан-қанча минерал ўғитлар, химиявий моддалар киритилади.

Маълумингизки, пахтачиликда йилга ишлатиладиган зарарли химикатлар гектарига 54,4 килограммга тўғри келмоқда. Бу кўрсаткич Иттифоқимиз миқёсида эса бир килограммга тенг бўлмоқда. Албатта буларсиз пахтадан ва бошқа экинлардан мўл ҳосил олиш ҳам амримаҳол бўлса керак. Лекин, буларнинг ўзи қанча пул туришини кўз олдимизга келтирадиган бўлсак, ана шу пестицидлар (захарли химикатлар)дан одамлар, ўсимлик ва ҳайвонлар, сув, ҳаво ва тупроқ учун етадиган умумий зарарни аниқ ҳисоблаб чиқа олсак эди, биз бошқача фикр юритган бўлар эдик. КПСС XXVII съездида таъкидлаб ўтилганидек, бу борада бизда ҳали қилинадиган ишлар кўп. Яна бир мисол, бизда пахтани машиналарда йиғиб-териб олиш жуда муҳим иш. Лекин бунинг учун кўп миқдорда дефолиантлар ишлатилади, бу эса кони зарар нарсас. Булардан воз кечиш учун барги ўз-ўзидан тўкилиб кетадиган, минерал ўғитларни кам талаб қиладиган пахта навларини яратиш ёки химиявий дефолиациясиз ҳам пахтани тера оладиган машиналар яратилса, улуг иш қилинган бўлар эди.

Масаланинг яна бошқа жиҳатлари ҳам бор. Бу — қишлоқдаги кишиларнинг бевосита ўзлари яшаб турган жойга, туз-насиба бераётган Ерга, сувга, бир сўз билан айтганда атроф-муҳитга нисбатан янгича муносабатларини шакллантириш, уларни асрашга киришишни ҳар бир киши ўзидан бошлайдиган вақт ҳам назаримизда етиб келди. Ахир, бугун жуда кўпчилик ўзлари ҳам табиатнинг бир қисми эканликларини унутиб қўйишмоқда. Айтайлик, кекса деҳқон томорқасига солиш учун қаердандир икки қоп селитра топиб келди. Уша деҳқоннинг ўғли ёки қизи ўқитувчи, ёки бўлмаса таътилга келган студент бўлиши мумкин. Бугунгача ўша ўқитувчи ҳам, ўша студент ҳам деҳқон отасининг томорқага селитра солаётганига бефарқ қараб турган бўлса, эндиликда, улар бунинг олдини олишлари, оталарига минерал ўғитларнинг турли хил дориларнинг зарарини тушунтиришлари лозим бўлаётир. Бугун тушунтиришмаса, эртага кеч бўлади. Шунингдек, жойлардаги ишлаб чиқариш раҳбарлари, агрономлар, саводли комсомол-ёшлар ҳам атроф-муҳитимиз тақдирига бефарқлик билан қарамасдан, балки бу борада фан ва агротехника талабларини бузилишига қарши фаол курашишлари керак. Она юртимиз табиатини асраш, унинг саховатларидан фойдаланиш ҳозирги ва келажак авлодларимиз тақдирига алоқадор бўлганлиги учун ҳам, бу масалаларни тўғри ҳал этиш биз ёшларнинг гражданлик бурчимиз ҳамдир. Айниқса, бу соҳада суҳбатимизнинг бошида айтганимиздек ёзувчилар, олимлар, умуман ижодкор ёшларимиз катта ҳисса қўша оладилар деб ўйлайман.

Суҳбатни Ёкубжон ҲУҶЖАМБЕРДИЕВ олиб борди.

Муҳаббатнома

Умар Хайём

Ҳаётнинг безавол офтоби ишқдур,
Ёшликнинг зарварақ китоби ишқдур,
Булбулдек куйдим деб, дод солмоқ ишқмас,
Нидосиз ютсанг ишқ хунобин, ишқдур.

Ул ёр куйида чун дилим зор бўлмиш,
Ул ҳам ўз ғамига гирифторм бўлмиш,
Мен ундан истасам дардима дармон,
Оҳ, табибим ўзи ҳам, бемор бўлмиш.

То имкон экан қўлингда магар,
Ёшлик боғида дил яйратган дилбар,
Бу ҳуснинг давлати абадий эмас,
Бир кун у бехосдан сени тарк этар...

Сой узра ҳар сабзаки, масъул унмиш,
У гўзалнинг сочию сунбул унмиш,
Эзиб, хор этмагил сабзаю гулни,
Ки, гулюз хокидан яна гул унмиш...

Гул баргида шабнам баҳор ила хуш,
Гул сайри неажаб, дилдор ила хуш,
Қишнинг кетгани соз, энди чалиб соз,
Шод куйла бу асно, гулёр ила хуш...

Кун ажиб, оромбахш хуш ҳаво эрса,
Гул узра булут ҳам нам сочиб турса,
Қизилгул ёнида булбул фарёди —
Қулоққа чалинар «Қани ёр бўлса»!

Афсуски, бу ёшлик номаси битмиш,
Ҳаётнинг баҳори охирига етмиш,
Ёшлик эди номи, у бахт қушининг,
Билмамки, қачонлар келмиш-у, кетмиш...

Кошки, бир тинч жойга кетиб бўлсайди,
Ё узоқ манзилга етиб бўлсайди,
Кошки, минг йилдан сўнг бу дил хокидан
Орзулар гул каби униб кулсайди...

Форс тилидан
НУСРАТ КАРИМ таржималари.

Сочмалар

«Дугонамга мактублар» туркумидан

Солиха
Назарова

Соғинч

ени ўйлаб, соғинч-ла яшаш яхши. Гоҳо тунларнинг кўзлари ёригунча хаёлан сен билан суҳбатлашаман. Ғамга ботган кезларимда, билсанг, сени қўмсайман. Йўлларимиз айри тушгач, ўтган олти йил олти минг йилдай туюлади гўё. Бироқ ҳамisha офтобдан қорайган кадрдон чеҳранг йўлдошу таскинбахш сўзларинг менга ҳамнафас бўлганини сен билсанг эди. Сен билсанг эди — юрагимни фақат сенга ёрганимни, дардларимни ёлғиз сенга айтганимни...

Ўқишга келган кунимдан бошлабоқ сенингдек дилдош, суянчиқ ахтардим. Сенингдек... Бироқ, кўрдимки, гавжум кўчаларда сенинг ўрнинг бўш. Сен бодомга ўхшайсан. Бодом кўздан йироқ тоғу тошларда нур эчиб, кўкка қучоқ очиб ўсади. Демакки, бу бемонанд гўё, катта шаҳарда...

Ўтган йили кўкламда қишлоқдан қайтатуриб, навниҳол бодомни атай кўчириб келдим. Кейин уни ёруғ тушадиган жойда — дераза олдида парвариш қила бошладим. Ҳарчанд меҳримни бермай, япроқлари сўлди. Бир кун не кўз билан кўрайки, улар яшилланиб барқ ураётгандек. Сўнг қовжираб, тўкилдилар. Шунда билдимки...

Сенинг бахтинг оламча соддалик ичра ширин ташвишлардан узилмай яшашингда экан. Эҳтимол, ўша бодом умрига мен зомин бўлгандирман. Чиройли гултувак тоғдаги бир тошчалик, меҳрим бир шамолчалик бўлгандир унга?! Эҳтимол, япроқларининг сўнгги бор яшнаши — соғинчдан ёнгани туфайлидир. Ахир инсон ҳам шундай-ку, охирги нафаси чиқишидан аввал ҳаётга тўймай боқади, маҳтал бўлганининг йўлига интиқ кўз тикади.

Мен эса...

Такаббурлик. Чимирилган нигоҳлар. Риёкор тиллар. Андишасиз кўзлар... орасида яшаш нақадар оғир. Яхшиямки, сен борсан. Гоҳо юрагим бўшаб қолганида ҳувиллаган кўчалардан кечиб, сен томон учгим, бир умр ёнингга қолгим келади. Лекин, ўқиш, аспирантура... Билсанг, мен ўзим ўстирган бодомман, на тоғу тошдан кечгим келади, на чиройли гултувакдан...

Эсингдами — мактабни битирадиган йилимиз баҳори, кўм-кўк бахмал янглиғ тўшалиб ётган адирлар, бойчечаклар... Бир оз чарс, лекин дили беғубор, бири бирига ўхшамаган синфдошлар... Эътиқод ҳақидаги баҳс ва муаллимнинг ўғитлари эсингдами? «Эътиқод тилга кўчдим, билингни, у шiorга айланади. Улдим, кўйдим деб кўкрагига урмаганинг юрагида ҳақиқий муҳаббат яшайди». Қандай ҳақ сўзлар.

Баъзан эътиқод ва муҳаббат бобидаги баҳсу мунозаарада баландпарвоз сўзлар тинглашдан безиб кетаман. Шундай пайтларда — чигит экиб пахта теришга ҳам, кўр ювишга ҳам, ўғлингнинг бошини эркалаб силашга ҳам қодир сенинг ёрилган ва дағал қўлларингни кўзларимга суртгим ва бошим узра кўтаргим, «мана эътиқод, мана муҳаббат» деб ўша «донишмандлар»га кўрсатгим келади.

Нега бу қўлларга ҳайкал қўйилмаган?!

Гоҳо менга ҳавас билан термулиб турганингни кўриб ғалати бўлиб кетаман. Ахир, менда ҳавас қилгулик, одамлар эъзозлагулик нима бор?! Мен ҳам асли эътиқод ҳақида баралла гапирадиганлар хилиданман. Ҳарҳолда, шундай. Буни тушунтирмоқчи бўламан-у, барибир сен тушунмайсан. Сенинг бахтинг ҳам, бахтсизлигинг ҳам шунда. Сен менга чексиз бир ишонч билан қарайсанки, бундан ўзим уялиб кетаман.

Кун сайин, соат сайин сенга ихлосим ошади. Ардоқлигим — сен, суянганим — сен. Ёлғиз бўлсанг ҳам шукр, борсан. Сени ўйлаб, соғинч-ла яшаш яхши...

Жийда гули

Жийда гулининг бўйлари шунчалар кўнгилга яқинки, азизки...

Май. Ҳозир жийданинг айни гулга бурканган чоғи. Гулларининг бўйлари ҳушни олгулик.

Уша куни анҳор соҳилида — жийда остида унсиз, узоқ ўтирдик. Пичадан сўнг сенсиз бир ўзим қайтишимни ўйлаб нечоғлик эзилсам, сен ҳам, сездимки, бу — чексиз осмон остида, бу — адоқсиз заминда ёлғиз қолишдан сиқилар эдинг. Чунки бир-биримизга суяниб қоландик, биримиз кўз, биримиз қош эдик. Қошлар кўзондек бўлмасин кўзсиз, ҳар қанча чарос кўзлар қошсиз нимадир...

Дунё экан. Ҳаёт — дарё экан. Унинг оқимига тўхтам йўқ. Яшаяпмиз. Тирикликнинг минг битта ташвишини елкада кўтариб замин айланаяпти.

Сен ўз йўлингни топиб кетдинг. Мен-чи?

Бу адоқсиз йўллар бир куни мени ҳам дилларни мунаввар этгувчи бир гулшанга, жийда гулининг муаттар бўйига чулганган бир чаманга элтишига сен ҳам ишонсанми?

Сен... Гарчи ёнимда эмассан, бироқ шу ҳаводан нафас олаётганинг, шу заминда юрганинг рост, шунинг ўзи бир давлат менга. Ҳануз кўзсан менга. Кечалари чироқ бўлиб йўлимини ёритасан, умид маёғи янглиғ уфқларга чорлайсан.

Гоҳо сенинг ташвишингни чекаман. Сен гулдан ўзингга ҳайкал бино этдинг. Бахтингни кўз-кўз этса этгуликдир. Қадамнинг теккан ерлар обод. Лекин қоқишларинг ўша-ўша, нечун маъюс кўзларингдан ғам чиқмади? Нега?!

Узгаларни бахтли қилиб, наҳот ўзинг толедан айри бўлсанг. Ахир ўша бахт сендан яралган-ку? Нега кўзларингга қувонч инмайди? Тақдир менинг насибамни ҳам сенга ҳадя этса агар, рози эдим.

Мени... кўябер мени.

Қачондир, кимнидир ўкситдим. Кимдир менинг ҳам дилимни оғритди.

Биттаси: «Ҳали қон йиғлайсан, ёқавалангар бўласан», деди; кунлар ўтди, йиллар ўтди. Қон йиғламадим. Ёқавалангар ҳам бўлмадим.

Кўзларимдагимми? Бу — соғинч, холос. Дала-даштда қолиб кетган ялангоёқ болаликни, сенинг меҳр тўла кўзларингни, жонимиздан азиз бўлган ўша — жийда гули бўйини қўмсаганимдан балки маҳзундирман...

Хиёбонда сарсари кезаман. Атир гуллар чўғдек ёниб сени олади. Муаттар бўйлар таралади. Мен эса жийда гули атрини қўмсайман. У менинг болалигим, умрнинг қайтмас бўлиб кетган тансиқ онлари...

Узоқ бир манзилда... анҳор ёқасидаги жийдалар гулининг ҳуш бўйлари кезинади. Сочлари паришон икки қизалоқ сувга хаёлчан термулади. Хаёлларига каманд ташлаган ўйноқи тўлқинлар болаликларини оқизиб кетаётганини ҳали улар билмайди...

Эзгулик

Сен менинг онамга ўхшайсан. Унинг ҳам ҳасрати ўзи билан, шодлигу қувончи ўртада.

Унинг ҳам кафтлари қадоқ. Тиним нима — билмайди, доимо куйманади, гул экади, уни парвариш қилади. Гоҳо жимгина қўшиқ тинглайди. Бир қарасанг, ундан

бахтиёр, бир қарасанг ундан бахтсизроқ одам йўқ оламда.

У ҳам сендай намозшомгулни севади. Эсимни танибманки, гувоҳман — илк баҳордан то биринчи қорғача ҳовлимизда намозшомгул барқ уриб туради. Шу боис ҳам ҳовлимиз тонгни гўё камалак жилоларига кўмилиб қарши олади ва офтоб билан хайрлашаётиб ҳам шундай чирой касб этади.

Сенинг бизникдан кетгинг келмасди. Алвон гулларга термулиб ўтирганча онамнинг ўтмишдан эртакларини такрор ва такрор тингладинг, тингладик. Опанг деярли ҳар оқшом ухлаб ётган жойингдан кўтариб кетишга одатланган эди.

Кундузлари онамнинг оёғи остида ўралашганинг ўралашган эди, гоҳо ойинг бундан инжилгани каби мен ҳам аччиқланиб қолардим.

Ҳозир ҳам сен жимгина юрасан ва ўйчансан, қандайдир оҳангларни, эҳтимол, қўшиқ куйлашга қодир қалблар навосини тинглаётганга ўхшайсан. Ўйлайманки, юрагингда бир дарё оқади. Сен қўшиқ айтсанг куйлаётганлардан кўра дарддироқсан. Сенинг овозинг уларнинг товушини босиб кетади.

Сенинг ҳажрингда куйган бор. Уни юрак-юракдан суясан, бироқ айтмайсан. Меҳрингни тўкиб солмайсан. Агар шундай қилар бўлсанг, бу бахтдан у... Кеча мактубингни олдим. Қанча ташвишинг бўлатуриб, каттакон рўзгорингдан ортиб, мени ўйлашга қандай вақт топасан-а?!

Мен сенга нима қилиб беролдим? Керак онда йўқладимми, ҳолингни сўрадимми? Э, йўқ, бу билан ишинг йўқ. Хатингни қайта-қайта ўқир эканман, беихтиёр муаллимимизнинг ўгитларини эслайман. «Ҳаётнинг яхши томонларини кўра билиш керак!» Ҳа, эзгулик уруғини сочиб, кишиларга бахт улашиб катта мақсад ва катта ташвишлар билан яшайдиганлар ҳам бор. Оламни мунаввар қилиб турганлар — шулар.

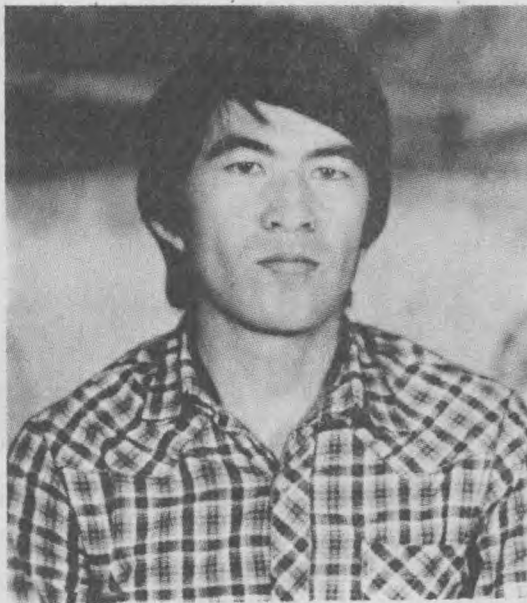
Ўзим таниган ва танимаган эзгу ниятдилар ҳақида бир кун сенга албатта сўзлаб бераман...

Сен менинг онамга ўхшайсан, гўё унинг ёшлигисан...

Нақл

Кенгашли түй тарқамас...

Хўжабек
Турсунов

Кўклам кунларининг бирида ўрмонда санқиб юрган бўри ботқоқликка дуч келди ва уни айланиб ўтаётганида чирқиллаган овозни эшитгандай бўлди. Бундай қараса, кўк каптарнинг боласи... уясидан қулаб тушган, шекилли, боёқиш қанотларини зўрға қимирлатади, ўзини халос қилишга уринади, «Ёрдам беринглар! Қутқаринглар!» деб чирқиллайди.

— Мени қутқариб ол, ҳой, бўривой! Яхшилигингни унутмайман,— дея илтижо қилди у бўрини кўргач.

Бўри қирғоқдаги майсалар узра чўзилди-да, ҳузур қилиб керишди.

— Бошинга шундай кулфат тушмагани яхшику-я,— деди у. — Лекин сен кўп қайғурма. Ҳаммаям бир кун ўлади. Агар билсанг, яшашнинг турган-битгани ташвиш. Шу ғурбатдан қутулаётганингга шукр қилмайсанми. Мард бўл! Кўп чирқиллама! Ростини, қорним оч қолган пайтларда туғилганимга пушаймон қиламан. Сен нега дод солиб оламини бузасан?! Чида!..

Бўри ярим соатча каптарчага панду насиҳат қилди, ҳатто сенга ҳавасим келади, деди. Бир пайт жуфт-жуфт бўлиб каптарлар учиб келишди ва лойга беланиб ётган каптарчани кўриб, жон-ҳолатда чинқириб юборишди. Лекин уни қутқаришнинг ҳеч иложи йўқ эди. Она каптар ўзини уриб бериб ботқоқликка чўкиб кетаёзди. Бари бир нафи бўлмади. Каптарча миттигина бўлгани учунми чўкмай турар, бироқ қанотлари лойга беланган эди.

Каптарлар носасини эшитган қушлар ва ҳайвонлар ботқоқ ёнида йиғилишди. Улар зудлик билан каптарчани қутқариш, бинобарин, унга қандай ёрдам бериш масаласини муҳокама қила бошлашди. Бири олиб, бири қўйиб турли хил фикрни ўртага ташлашар, бироқ ботқоққа тушишга ҳеч ким ботина олмади. Бир пайт шохдан-шоҳга сакраганча олмахон ҳам етиб келди. У даврани ёриб, ўртага киришга интилди-ю, ҳаракати зое кетди. Тўнғиз унинг кўкрагидан итариб юборди.

— Нари тур, тирранча! Бу ерда биз жиддий масала юзасидан фикрлашяпмиз.

— Қандай масала? — деди олмахон.

— Ҳар қалай, ёнғоқ юмалатиш эмас!

Тўнғиз уни бир четга суриб қўйди-да, ўзи айиқ полвонга яқин борди ва бутун вужуди билан берилиб уни тинглай бошлади.

— Ҳурматли қушлар ва олижаноб ҳайвонлар! — Айиқ полвон юзидан оқаётган терни артди-да, давом этди. — Қушлар бизга қариндош бўлмаса ҳам уларнинг бошига мусибат тушса, хотиржам бир четда қараб тура олмаймиз. Ҳар қандай яхшилик, албатта, қайтади. Агар кўк каптарнинг боласини қутқариб қолсак, олижаноб мақсад учун қурашаётганимизни бутун жаҳон англаб етажак...

— Вой, шўрлик болам! Чўкиб кетяпти,— дея фарғал қилди шу пайт она каптар. — Ёрдам беринглар! Тезроқ!

— Албатта, биз сиздан беғараз ёрдамимизни аямаймиз,— деб гапида давом этди айиқ полвон. — Кўриб турибсизки, каттаю кичик сизга, сизнинг болангизга ёрдам бериш учун бош қотирапти. У қутқарилса, ишончим комилки, қушлар билан ҳайвонлар ўртасидаги иттифоқ янада мустаҳкамланади. Агар уни қутқариб қололсак, бу воқеа шубҳасиз тарих зарварақларига ёзилади. Шундай экан, бечора болакайга ёрдамга ошиқайлик, унинг ҳаётини асраб қолайлик!

Ҳайвонлар уни олқишлади. Шу пайт она каптар:

— Вой, болам! — деб шундай чинқирдики, унинг овози қарсақларни босиб кетди.

— Балчиқда ётган шўрликнинг онасини кўряпсизларми! Унинг кўз ёшларига қайси тошжорак чидаб тура олади,— деди айиқ полвон янада жўшиб. — Қани, ёрдамга!

— Орамизда шундай тошбағирлар ҳам бор, — деди кўй чўчинқираб. — Шуларнинг ҳам масаласини кўриш керак!

— Ким у — тошмехр? — Ҳайвонларнинг ўкириги ўрмонни титратиб юборди.

— Бунинг менда хусумати бор, — дея зорланди бўри. — Уч оляпти!

— Бўлмаган гап! — деди кўй анча дадилланиб. — Бўри тошмехр!

Ҳайвонлар ҳайрон бўлишди, улар ўрмонда яшаётган жониворлар орасида бағритоши йўқ деб ҳисоблашар эди.

— Ўзини ўйлаб яшайдиган бўрига шафқат йўқ! — қичқирди барча.

— Орамизда унга ўрин йўқ. Йўқол, ярамас!

Бўри думини қисганча дарахтлар орасига ўзини урди. Агар у қочиб қолмаганида ҳайвонлар ғажиб ташлаши турган гап эди.

— Шундай олижаноб ишга бош қўшмай четда кузатиб турганини кўрдингизми? — деди айиқ полвон. — Орамизда бундай ярамаслар, афсуски, битта-иккита бўлса ҳам бор. Шундай бетамизлардан айримлари ҳақида мен сизларга сўзлаб берайин...

— Бойўғлини айтинг, бойўғлини! — дея бижиллади тўти. — Биздан ўзини у четга тортиб, кечасигина уйдан чиқади, ваҳимали чинқириб уйқуни бузади...

— Вой, болам! Вой, болам! Сен ўлгунча мен ўлсам бўлмасмиди? — Она каптар яна дод солди-да, хушидан кетиб йиқилди...

Ҳаммаёқни шовқин-сурон босиб кетди:

— Унга ёрдам бериш керак!

— Она каптарнинг юзига сув сепинглар!

— Бирон тадбир ўйлаб топиш керак.

— Боласи... Ким ботқоққа тушарди. Э-э...

— Хавф-хатардан қўрқиш марднинг иши эмас, — деди айиқ полвон йиғилганлар диққатини ўзига тортиш учун овозини бир парда кўтариб. — Мен зўр бир тадбир ўйлаб топдим — ботқоқликни қуритиш керак!

— Сиз кўп доносиз, — деди қурбақа. — Лекин ботқоқликни қуритиш ақлдан эмас. Ахир, ўрмоннинг кўрки-ку, бу! Қандайдир ҳалигини деб...

— Қолаверса, ботқоқликни қуритишга кўп вақт ва кўп куч сарф бўлади, — деди пашша.

— Вой, болам! — дея зорланди она каптар зўрға кўзини очиб.

— Бизда куч етарли, — деди фил. — Каминанинг таклифи шуки, анови қайрағочни ботқоққа қулатиш лозим. Балчиқда ётган болакай унинг шохларига ёпишиб қирғоққа эсон-омон чиқиб олади.

— Болажоним! Ердам беринглар унга-а!

— Ҳаяжонланилмасин! Хўш, филнинг гапи тўғри! — деди эшак. Бизда куч етарли. Керак бўлса, тоғни талқон қиламиз. Калланг ишлайди, фил! Тасанно!

— Калласи ишлагани учун ҳам хон саройида хизмат қилган-да! — дея ялтоқланди тулки.

— Бир марта хонни миндириб, қаерларга бормаганман! — деди фил ғурурланиб, сўнг хиргойи қила бошлади: — О, шавкатга бурканган умр...

— Мақтанилмасин! — деди айиқ полвон. — Хў-ўш, қайрағочни йиқитиш масаласини кун тартибига қўяман. Маъқул деганлар қўл кўтарсин.

— Болам! Болажони-им! Қайрағоч болам бечоранинг бошига тушса нима бўлади? Ундан ном-нишон қолмайди-ку, ахир!

— Тўғри! — деди маймун. — Қайрағоч, умуман, керак. Биз...

— Ердам берингла-ар!..

Ҳамма жим бўлиб қолди. Шу чоғ дарахт шохида ўтирган тўти қийқириб юборди.

— Олмаҳонга шон-шарафлар!

— Нега бақирасан? Айиқ полвоннинг фикрини чалғитиб юбординг, тентак!

Олмаҳон каптарчани кўтариб келди-да, ўртага қўйди. Она каптар гоҳ уни, гоҳ боласини кучоқлар, кўзёшини тия олмасди.

— Бу ёғи қандай бўлди? — деди айиқ полвон. — Биз ҳали маслаҳатни тугатганимизча йўқ, бир қарорга ҳам келинмади. Бу бўлса...

— Маҳмадонагарчилик! — деди фил. — Ўзи ҳам чўкиб кетса нима бўларди?!

— Мен ботқоққа тушмадим, — дея изоҳ берди олмаҳон.

— Барибир, — деди қурбақа. — Узинг билмаган жойга оёқ босиб нима қиласан? Ботқоқлик билан ўйнашиб бўладими!

— Буни тартибга чақириш керак! — деди эшак. — Сенга ким, шундай қил, деди ўзи?

— Соҳилда туриб, бор-йўғи унга бир қамишни узатдим, холос, — деди олмаҳон. — Шунга осилиб чиқди у.

— Интизомсизлик! — деди маймун. — Сен, бошқалар шундай қилолмайди, деб ўйлайсанми? Биз донолар маслаҳати якунини кутаётган эдик.

— Бузғунчилик! — деди фил. — Тартибга чақирилсин!

Айиқ полвон ҳаммани тинчлантирди-да, қатъий фикрини айтди:

— Олмаҳоннинг иши умуман тўғри деб топилсин, лекин танбеҳ берилсин ва қулоғидан чўзиб ҳам қўйилсин!..

— Қандай доно фикр! — деди тулки. — Яшасин, яшасин айиқ полвон!

Тулкининг фикрига ҳамма қўшилди ва айиқ полвонни узоқ олқишлашди...

Арқон учи олисда...

Олатасир мавсум олдидан у бир куни икери-кичирлар юки ҳоритган тракторини даштдан тўғри паркка ҳайдади, у ёқ-бу ёғини созлаб-мойлаб олишни ният қилди, слесарлар билан келишиб, эндигина моторга айланишганда, мотоциклини потирлатиб Мирсодиқ пайдо бўлди, шу ишингни эрта қил, барака топгур, фалон бригадага бормасанг аҳвол чатоқ, деди узиб. Қоражон кўнди, жиловни бўшатди; паркка қайтишга эртаси ҳам, индини ҳам фурсат топмади, қандай чиқиб кетган бўлса, ўша ҳолича топшириқни адо этиб юраверди. Бугун роса тиқилинчда ногоҳ чув тушди, ота олдида иззатини сақлаёлмади, ҳар нечук, буниси майли, тирноқ тагидан кир қидиришни билмайдиган ота билан апоқ-чапоқ бўлиб кетаверади, у ёғи...

Жонини қийма-қийма қилаёзган лаҳзаларни сал унутди, Садафни эса қаттиқроқ кўмсади, дили тубида шундек чуқкан гапини унга айтиш, айтиб қолиш истаги туғилди. Боя улгурмади, улгурмагани армон бўлиб қолди, армон!

У армонини ушатди, Садаф билан ёлғиз суҳбатлашди.

У хамирдек кўпчиб аланглади, кўксини аста-аста илита бошлаган нимадир сўнди, ахир, қиялик бўм-бўша-а, Садаф қиялиқни тарк этган, энди қайтмайди. Ажаб, у ғафлатдамиди? Ҳатто биров назар қилмайдиган, Мирсодиққа ўхшаганлар ҳатто тепиб ўтадиган Нарзи механик ҳам сезган-а! Ҳали алланарсаларни мингирлаганда эътибор бермаган, ўзича эзмакашлиқни да айблаганини қаранг. У, хом сут эмган банда-е!

Ҳозир яхшилаб эсласа, Нарзи лойи тиззага урадиган кўчада анча-мунча эзмаланган, сал кўрмаса даласини соғинадиган Мамаражаб отани унга мақтаган, совчиликни чўзаётганини эса савобталаб улус хушламаётганини таъкидлаган, Қоражоннинг хаёли бошқа ёқдалигини баҳамлағач, сен ота олдида боравер, мен тезда етаман, деган ва ҳовлиси томон бурилган эди.

Нарзи узлуксиз бидирлагани, Қоражон эса кару соқов бўлиб олгани, бўғилиб кетаёзгани рост, фақат бир нарсга қоронғи — Нарзи Садафни эслаганда негадир овозида ўксиниш, ранж оҳанги сезилар, ичида бир қийноқ қадалиб олгандек эди. Бир хил зардалари Қоражонни анча-мунча каловлатди, лекин у сир бермади, тортишгани эса вақтинчи қизганди, ундан тезроқ қутулиш чорасини қидирди. Ниҳоят, Нарзи ҳовлисига бурилиб кетгач, шукр қилди, жимжит кўча чети билан аста-аста бораркан, муюлишдан нарироқда, баланд паҳса девор тагида даванг гавдани кўрди, ёнида эшилиб-бурилаган шарпа... наҳотки Садаф, дея талмовсиради, бўғзида жон потирлади, кўраётгани ҳушида эмас, тушида эканига имон ўғирди.

Иланг-биланг кўча сокин, ёруғ, тўкилаётган япроқлар оланечук зорланиш билан шитирлайди. Ановлар эса қайтарлашади. Қоражон ниҳоят ўзини ўнглади, гоҳ Мамаражаб отани, гоҳ ҳовлисига кириб кетган Нарзи механикни ўйлаганча девор томон судралди, деворга яқинлашгани сайин қути ўчаверди, аллақеридир симсим оғрийверди.

Япроқлар шитирлаб тўкилди, у қалқиди, юраги тўкилгандек бўлди.

У ҳайрон: шу Садафми? Садаф! Бу ўй ўртади, унга қарамасликка тиришди, майли, шунақа эканми, баҳридан кечақолади, бутунлай кечади. Оббо, гап шунчалликка етибди-да?! Без тераётган Мирсодиққа ўқрайди, миясида алғов-далғов фикрлар ғивирлади, бу фикрлар миясини пармалай бошлади. Шу заҳоти ўзини қўлга олди-да, Мирсодиққа ваъдасини эслатмоқчи бўлди. Ўрни келди, аямайди, ёдига солади. Аҳди қатъий бўлса ҳам хиёл тайсаллади, айниди: рост, ўйлаб иш тутгани

маъқул. Ҳозир бошқаси бекор, орани очиқ қилади, манови сурбетни тариқдек титвормаса, дўппини яримта қилиб юрган экан!

У муштини тугди, Садафга ола-ола қаради, шаҳд билан илгариларкан, хаёлида қатор-қатор ажинли, хиёл заҳил, хиёл толғин башара жонланди. Иссиқ-совуққа бирдек чидаб келган бу башара жон жойига ўрнашган, ўрнашгану, ҳар қадамни собитона кузатади, фикрий-ўйи, истагини уқиб, ҳис этиб туради.

Асли, буниси ҳам кўргилик, ундан ҳам бешбаттар. Ўша маҳал эс-ҳушидан ажраган экан чоғи, ўйловини пишитмади, калласига нима келса, шуни қилди-қўйди. Баҳона — Мирсодиқнинг пичинглари. Тўғри, у пичинглари дўлдек ёғдирди, Қоражон тоб ташлаёзди. Зуваласи хом экан-да! Агар у ўзини қаттиқликка урса, Мирсодиққа ёпишиб олса, сиз шу соҳа пири, тузатиб бермас экансиз, бир қадам жилдирмайман деса, олам гулистон эди, бри жойига тушарди. Йўқ, у бунчаликка ярамади, шошаётган бўлсангиз бораверинг, ўзимиз амаллаймиз, бултурдан иш қоптими, деб Мирсодиқни хушқаломлик билан кузатди, кейин эса қизишди, алампидан бўғилди; отани — кўзи кечаликка ярамай қолган одамани изиллаган чўли биёбонда ёлғиз қолдириб, қишлоқ сари югурди.

Бутун қишлоқни охурча қилди, ҳолдан тойгани қолди, қўлини ювиб қўлтиғига артди, анор қаби эзилиб қайтаётганида, мана, Мирсодиққа йўлиқди. Омади чопди. Ўтган ишлар ўтди, ўтганига саловат, ҳалиги нарсани энди топиб берсин ёки ноз-финоқ қилмай бориб тракторни тузатсин, ишқилиб, ҳожатни чиқарсин, йўқса қўймайди, аввал хомлик қилди, энди...

Минг бир умид билан бундай қараса — ёнида Садаф, иссиқина кийиниб олган, қошларига қалам сурилган, Мирсодиқ билан бемалол шивирлашади, кулишади. Буни ўз кўзи билан кўрди, барини англади, энтиқди, чўлдан кўнглига жойлаб келган дардини унутди, иккаловини ҳам, йўқ, буниси — бурни тагида кўмир билан чизиқ тортилганини — мўйловлисини эзгиламоқчи, чиғириқдан ўтказмоқчи бўлди. Ногоҳ фикри бошқа томон оғди, англадики, ҳовлиқмагани маъқул, ҳовлиққани билан ҳеч нарсга ўзгармайди, аввал Садафдан гап сўрасин, қани, ўзи нималар бўляпти, қандай ваз ўртага кўндаланг бўлдики, у Мирсодиқ билан қўлтиқлашиб олган...

Билади Мирсодиқ анойи эмас, ўрни келса хивчинни ҳам от қилиб миниб кетади, ҳар нарсанинг қаловини топади. Афтидан, у Садафни илтингирганда адоғи бунақа жиддийлашиб кетишини ўйламаган. Йигит киши сузилган қизни жондан ортиқ хушлайди. Энг қизғи умр лаҳзалари узундан-узун эгатларда кечаётган Садаф ҳам бунақа бўлишини кутмаган, кутмаган холда ўзи сузилган, ўзи қош қоққан, Қоражонни эса унутган, эзилиб-ўртаниб юрганларини унутган; кеча-кундуз дарди шалдираган арава, хаёлида бошқа нарсга йўқ, танглайини темирчи кўтарганми, нима бало, тўридан гўри яқин совчисиям қадамни узиб кетди, энди ўзидан кўрсин, деган, ишқилиб, шунақа бир ўйлов қилган...

«Ўйловинг нимайди, Садаф?»

Қиялик ёп-ёруғ, жимжит, ҳув бир четда ногоҳ пайдо бўлган сочлари паришон қиз — Садаф, юпка лабларида синиқ кулги, истеҳзо, қошлари истиғноли чимирилган, у гинали қарайди, сузилади, сўнг ийманган ҳолда ёнигинасосни узатади. Буни қаёқдан топдингиз, дейди Қоражон, ўпкаси тўлади.

«Садаф, Садаф!»

Бу нидо гўё ғойибдан эшитилди.

Ойни мағриб сари узатаётган тун бу нидони ютди. Ой гардиши юксақда қотган чўққи учига тегаёзган, этак

жимирлайди, ловиллаб ёнгудек. У яна беҳузур бўлди, ой чўққи билан тўқнашиб, чил-чил синса-я, деб ўйлади, сўнг бунақа фикр қилгани учун ўзидан ғижинди.

Чамаси, ой чалди, мушти тугилганича қолди.

Ой чалганини бир неча дақиқа муқаддам — Садафнинг кўзларида латиф ҳаё аралаш ҳадик ялт этганда, ундан ажралган Мирсодиқ ўзи сари туртиниб-суртиниб кела бошлаганда туйди. Ушанда англадики, кечагина шаҳар кўчаларини тўлдириб юрган, алп деса алпдан, бий деса бийдан қолишмайдиган Мирсодиқ билан довлашмоқ хирмон совуриш эмас, у — илиги тўла, билаги йўғон, дами олов йигит, унча-мунчага ҳақини едирмайди.

Мирсодиқ панжаларини Қоражоннинг иягига тегизди.

— Қоражон тисарилди, ғудранди.

— Енилғинасос? Ярим тунда газегинга дори бўпти-да! Э, ҳа, эскисини алмаштирмоқчимисан? Эшитдингизми, Садаф? Бир йўла бу бедавонинг ичак-чавоғиниям алмаштириб қўйсамми? Орқамиздан мушукдай пойлаб юрибди!

— Нега пойларканман? — деди Қоражон. — Боя кўрдингиз.

— Э, латта, — деди Мирсодиқ, — ўзинг эпладдингми?

Энди Мирсодиқ Қоражоннинг иягини бемалол силади.

Қоражон яна аста тисарилди, топишганидан ўргилдим дегандек, Садафга зардали қараш қилди, Мирсодиқ вишиллавергандан кейин («Ув йигит, баҳонани кўрғон қилгунча, очигини сўзла, думни қисиб келгани уялмайсанми?!») сабр косаси тўлаборди; тоза оширдинг-э, арзанда, пойлоқчилик қонимизга бегона, отамиз унақа ўргатмаган, кепак капалаб юрган эмасмиз, оғзингни ёп, йўқса, биқинингдан дарча очаман-а, деб

юбораёзди. Қони қизиган эмасми, валдираб қўйишига бир баҳя қолди, дарҳол эсини йиғди, тилини тишлад. Садаф олдида кўпиришни ноҳўя билди.

— Хўш, — деди Мирсодиқ, — солишамизми?

— Солишамиз, — деди Қоражон. — Кейин... балки Садаф ўзи ҳал қилар?

— Йўқ, ўзимиз!..

Садаф чаппа ўгирилиб олган, сўз қотгиси келмас, ҳушсиздек эди.

Афтидан, Мирсодиқ ҳукми Садафни бир қадар гангитди, салдан кейин Қоражон қизнинг елкалари билинар-билинемас титраётганини сизди, уни юпатгиси келиб кетди.

— Оғайни, — деди Қоражон Садафдан нигоҳини олиб, — у ёқда ота якка, ҳозир мунақа... Хўп денг, бирга борайлик ёки анови... янгисидан топиб беринг, Зойир ака сазангизни синдирмас, энди бу гап кейинга қолсин, унгача Садаф ўйлаб олар.

— Ақл ўргатяпсанми, йигит?

Азалдан Мирсодиқ шалдир-шулдир, осмонга кўтариладими, ерга тушадими, амаллаб ўзиникини маъқуллаб бўлди. Дарди битта — ҳамма унга қулоқ оссин. Агар олдида биров сал қирриқлик қилса, у қуошқондан чиқиб кетади, ғалатиси — бошқаларни ҳам ғалванинг уяси деб хаёл қилади. Ҳозир уни бекорга пойлоқчи демаяпти, санқиб юрганини бекор юзига солмаяпти, Қоражон кутилмаганда рўпарасидан чиқиб қолгач, ўзича ниманидир хомчўт қилган, ниманидир... «Сенга дардимни сездирувдим, Садаф!..»

Кўкси ачишди, симиллаб оғриди, нима учун бунақа бўлаётганини кошки айтолса; ҳозир мавриди эмас, ҳозир ор талашгани имкони йўқ, буни эрта ё индинга қолдиради, ҳозир қандай қилсаки, Мирсодиқдан ёнилғинасос ундирса ёки уни трактор ёнига етаклаб борса,

тузатиб беришни талаб қилса! Йўқ, Мирсодиқ — сўқир, уни кўрмаяпти; Мирсодиқ — соқов, унинг илтижоларини эшитмаяпти; изимдан пойлаяпти, Садафга кўнгли бор, уни айнитмоқчи, иложини топса, ўзимни бурдалаб кетмоқчи, деган ўйлов билан ранжияпти.

Ана холос, ранжиётган эмиш-а!

Қоражон, нимагадир маҳтал, ҳозир бари ўнглиниб кетишидан умидвор, сира ақл ўргатиш пайида эмаслигини тушунтирмоққа киришди, чўлдан кўнглига жойлаб келган дардини аввалидан эзиб айта бошлади, индалло, битта зорини иккита қилди, зори шуки, бугун ўзингиз кўрган жойда жонивор тракторим лўкиллаб, ҳиқичоғи тутиб қолди, изида қўш прицеп, қўш прицепада Мамаражаб ота бригадаси уззукун мисқоллаб йиққан доми ризқ, бугун манзилга етса аломат, етмаса чатоқ, далачангини кўкка ўрлатганларнинг юзи шувит, отанинг хўш забун, план юришмай ўз ёғига қоврилаётган Омон Раис шўрликни қоқ кечада йўқлатиб, терисига сомон тиқтиришини айтиб ўтирмай, биродар!

— Тоза сайрадинг, — деди Мирсодиқ, — эртага кун йўқми?!

— Отани биласиз...

— Ўргилдим-э!

Пичинг Қоражонга тигдай ботди, аросатда турган Садаф ғалати чимирилаётганини кўргач, кўчага сиғмай қолди. Ахир, нега шу пайтгача унинг қаншарини пайраха қилиб юбормади?!

— Нима қилдик, Садаф, йигитга ёнилғинасос керак эмиш! — деди Мирсодиқ товушини ўзгартириб. — Буни чол авраган... Раис терисига сомон тиқса зўр бўларди-да!

— Уша чол арпангизни хом ўрибдими?

— Буниси билан сариқ чақалик ишим йўқ! — деди Мирсодиқ бепарво. — Уновини хушласанг, бировини хўшламайсан-да! Сабаб қидирсанг, сочинг оқариб етади.

— Кўрқманг, сизники икки дунёдаям оқармайди.

— Хо-о, пичинггаям усталар-ку! — Мирсодиқ мийиғида кулди, сал ўтиб, деди: — Хўп, мисол, сен ўша чол учун ўзингни жардан ташламоқчисан, мен ҳам ташлайми?

«Бундан чиққан маъни шу-да!»

Қоражон гап нишоби қаёққа бурилганини англади. Неча ойдан бери ота Қоражоннинг бошини қовуштириб қўйиш пайида. Отасига ваъдани қуюқ қилган: билсанг, ошна, Қоражон менинг ҳам ўғлим, роҳатингни қилиб ётавер, ўзим бир терлай, товонимни қавартирай, эплаёлмасам, бетимга қарама, деган; энди эса — тош оғир келгач — совчиликда бурун авлиёлар ҳам қийналганини, дуо кетгани учун мана шунақа ланж юмуш эканини айтиб, уялиб, изза чекиб юрар эди.

«Садаф, ишни ланж қилган — отангни ё онанг?» Садаф, тоқати тугаб, кетмоқчи бўлди, Мирсодиқ тухтатди.

Ноилож Садаф кўнди, мўлтиради, ой ёруғида сирғаси ялт-юлт қилди. «Сирғаси тиллами?» деб ўйлади Қоражон, ўксингандек бўлди, негалигини билолмади. Унғайсиз жимликни ҳазм қилолмаган Мирсодиқ тўнғиллади:

— Соқовмисан?

— Жардан ташланг, деб ким айтди?

— Қўйиб берсам ҳали айтасан.

— Эсимни ёбманми?

— Эсингни емаган бўлсанг, тракторни юргизиб ўрнига бунақа искаланиб юрмасдинг! — деди Мирсодиқ дағалроқ қилиб. — Тайёр пахтани ташлаб қўйганинг учун ҳали раисдан ҳақингни оласан!

— Олсам оларман! — деди Қоражон. — Боя кўрдингиз, тушунтиряпман!

— Ҳм-м, тушунтиряпсанми? Унда мен ҳам тушунтирай: ҳалиги нарсани чўнтагимга солиб юрмайман, билдингми! Энди, майли, уйингга бор, мен рухсат бердим, эртага йўли топилар! Хўш, тагин нимага безраясан?

Қоражон қай алфоздалигини тасаввур қилишга уринди; безрайгани ёлғон, суратга ўхшагандир — нигоҳлари сирғада, сирға бежиримгина, кўзи фируза. Тагин ўксиди, ўзи ҳам Садафга шу хил бирор қимматбахона нарса ҳадя қилмоқчи бўлиб юрганини хотирлаб, ўксинди.

— Жўнайқол, йигит!

— Ҳозир, фақат...

— Кундузи хира пашша бўлдинг, кечасиям қўймадинг-а!

«Қойил, бўҳтонни ҳам келиштираркан!»

Қоражон истеҳзоли илжайди, хиёл ўртанса, чўкса ҳам, Садафдан ниманидир умид қилди. Садаф чурқ этмади, орадан хижолатпазликни кўтарадиган ҳукм ўқилишини кутаётгандек сердиққат, дилгир тураверди, қайтиб унга қарашга Қоражон ботинолмади. Эшитдингми, Садаф, кундузи хиралик қилибман, деди ичидан, қани айт, шу ростми, айтолмайсан-а, негаки, у атрофингда айланиб-ўргилишини ўзинг истадинг, суҳбат кўрланавермагач, орага тракторимни тиқиштирдинг, ундан ажраб кепсиз-а, соғиниб қолмайсизми, деб кулдинг, изза едим, бўзардим, сезмадинг...

— Инсоф борми, — деди Қоражон, — кундузини эслатасиз-а!

— Суробингни тўғрилаб қўяман, йигит!

— Қўйинг... — деди Садаф.

— Индамасам ўзидан кетаяпти.

Кутилмаганда Садаф тилга киргани вазиятни хиёл юмшатди. У гўё ийди, тутдек тўкилди, жон ҳовучлаётган Қоражонга қалқон бўлди, овозида эса Мирсодиққа хайрхоҳлик оҳанги борлиги сезилди; бўғзини хўрликка ўхшаш нарса куйдирди. Кундузи, тушлик олдида, пайкалда иш қайнаган, қий-чув авжида, Мирсодиқ мотоциклини бир четга қантариб қўйиб, Садафнинг рўпарасида симёғочдек туриб олганида шундай ҳолни кечирган, аъзойи бадани титроққа кирган, бора-бора гупириб кетган эди. Уша он оёқларини чиллак қилиб ташлаёзди, тагин ким-нималарни ўйлади, тўғрироғи, Садаф ўзи таъзирини беришини кутди.

Шамол у хоҳлаган тарафдан эсмади. Қараса, Садаф гулдек очилибди, сузила-сузила кулади, кула-кула сузилади, оғзидан бол томади, Мирсодиқ узатган пахтани эшилиб олиб, этагига солади.

— Ув-в, шошма, — деб қолди Мирсодиқ, — ҳали далада нималарни алжирадинг? Садаф садақага муҳтож эмас, дедингми?

— Нима, муҳтожмиди? — деди Қоражон. — Садаф, айт, муҳтожмидинг?

Ой ёруғида кўрди: Садафнинг киприклари эгилди.

— Сиз ҳадеб унинг пинжига тикилдингиз...

— Кимга орқа қилиб ҳовлиқяпсан, мияси суюлган чолгами?

...Қиялик ҳувиллаб ётарди. Саволни жавобсиз қолдирганини эслади.

«Ғумбак эканман-да!»

Ой қовоқ уйди, у ҳозир чўққига тегиб чил-чил синади, деган фикрни шу лаҳза топди, сўнг бунчалар делвагайлиги учун ўзидан хафаланди, ғумбакни ўйлаб кетди. Ғумбак ўзи нима, ажабо, нима сабабдан келиб-келиб ўзини шунга менгзади, ҳайрон, айтгандек, ўша лаҳза ғумбак янглиғмиди...

Асли бошқача, бошқача, Мирсодиқ отанинг ёқасига ёпишгандан кейин устидан муздек сув ағдарилгандек

сесканди. Пичоқ бориб суягига қадалди. «Мияси суюлган чол» эмиш-а! Умри бино бўлиб чумолига ҳам озор бермаган, тириклигини ғўза ташвишидангина иборат деб билган бу одамнинг айби нимаки, шўрликни кечагина тухумдан чиқиб амалга минган Мирсодиқ бундай ҳақоратлади? У муштини тугди, «Отага тил тегизма!» деди: ҳурпайганча Мирсодиқ атрофида бир айланди.

— Жонимдан тўйғаздинг, мунча «ота-ота»?! — деб Мирсодиқ ҳавони сермади. — Ушандан бошқа ташвишим йўқми? Э-э, тупурдим ўша ёнилғинасосига! Мен сенга омбор мудирига боргин, девдим-ку!

— Омборчига рухсатингиз керак экан.

— Рухсат берган, демайсанми, галварс!

Рост, Мирсодиқ, омборчини топ, деган эди; топди, кўндиролмади.

Эсида: ҳаво анча совуқ, панжалари муз қотган, қовушмас, қалтирар, аксига олгандек, бадани чатнаб, иссиқ-иссиқ тер қуйилар эди. Узоқ уннади, мадори қуриди, қимирлашга ҳоли келмасдан қолди. Қиргинтепа сояси чўзила-чўзила пахтазорларга етди ҳам, тайинли натижа чиқаролмади, калитларни жаҳл билан улоқтирди, хомуш турган, ичи сидирилаётган отани юпатишдан нари ўтолмай қийналаётганда мотоциклини потирлатиб Мирсодиқ келди. Ҳозир нордон-нордонидан эшитишини сезган Қоражон ўзини трактор панасига олди, эрмакка эмас, астойдил, моторни чуқилайверди. Мамаражаб ота бир кулимсиди, қовоғи очилди, «Барака топгур, болам, сени эгамнинг ўзи етказди!» деб Мирсодиқ билан қуюқ кўришди.

Мирсодиқ моторга бир қур қаради, қўл тегизмади, жикча терга ботган Қоражонни жеркиди, пахта азиз нарса, уволи тутади, деди, ҳатто отани тергади, бунақада ер чизиб қолишини эслатди. Ота, пешонада бори бўлади, деб қутулди. Мирсодиқ пича юмшади, зарур юмуш билан районга шошилаётганига қарамай, йўл-йўлақай Нарзи механик билан омборчини кўриб, ёнилғинасосни етказишларини тайинлаб ўтмоқчи бўлди, газни оширатуриб қўшиб қўйди: «Жондан борми, йигит? Узинг ҳам қимирла-да!»

— Бу бола икковимизиям ипсиз боғлаб кетди-ку-я! — деди ота Мирсодиқ кўринмай қолган.

— Йўғ-э, ота, аҳволни кўрди-ку!

— Кўрди-я, билсанг, мунинг отасини Райим дейдилар, пункт мудир, уч хотин қўйган. Буям, эшитишимча, отага тортган, шаҳардан уйланиб, бир боласи билан...

— Раис шуни билатуриб инженер қип қўйибдими?

— Отаси аралашди, кейин — чўл, кадр топиш қийин... Барибир, бир гурунгда раис билан талашдим. Бекор қилган эканман!

— Ие, шундайми?

— Ҳа-да, раис қанча аччиқланиб юрди. Мирсодиққаям оқизмай-томизмай айтган! — Мамаражаб ота соқолини силади. — Хўш, Қоражонбой, ғийбатни қўяйлик, бу ёғини эплайлик. Отанг билан беҳисоб йўл юрганмиз, беҳисоб пахта ташиганмиз, бирор марта мунақа тимирскиланганини билмайман.

— Техникага катта кетиб бўлмайди.

— Тўғри. Э, бошқаси бекор, пилон тўлсайди, жонлиғ атаганман.

— Қўйдан борми ўзи, ота?

— Бор, Қоражонбой, бор, жавзодан бери кампирим бир чорини уватма-уват судроқлаб боқди. Узиям думбаси мановингди филдирагидай...

— Кампирния тинчитмабсиз-да?

— Тирик жон нонини ҳалоллаб егани тузук, — деб енгил хўрсинди Мамаражаб ота. — Айтганча, отанг билан онанг бир-бирини кўриб ётгандир-а? Қон қилдик

бечораларни на илож, ҳар нечук, бу ёғи оз қолди... Узинг маҳкамми? Турибсанми?

«Меҳр бандаси?»

У Садафни, кундузи пайкалда кечган воқеани эслади.

Отани кабинага чиқишга ундади, ўзи нари-бери кезинди.

Вақт судралиб ўтарди. Ота кабинадан тушиб, ёнига келди.

«Ота одам танийди: ипсиз боғлаб кетгани тўғри-ёв!»

У ота кўнглидан кечаётганини билди, ҳадеб ўйлайвериш — бефойда, кутиш — уят, ўнғайсиз, чораси шу, ўзи ҳаракат қилмаса бўлмас, Мирсодиқ ҳам шунга шаъма қилувди; отагинам, таваккалнинг боши кал, энди сиздан — қаноат, мен зув бориб-зув келаман, деди, пахталигини елкасига ташлаб, ҳаллослаб кетди.

Ой нури билан қалпоқчали чироқ нури қоришиқ...

Шундай ойдинда рўпара бўлишди.

Унгача нималар кечди, ҳа, унгача қишлоқни охуш қилди, Зойир омборчи билан ҳасратлашди, у чўрт кесди, қондани қилчаям бузолмаслигини куйиб-пишиб ўқтиргандан кейин югургилаб гаражга борди, қоровулдан бўлак зоғ йўлиқмади, трактор рулини ушлаган ҳар банданинг дарчасидан тумшуқ суқди — бўлмади. Мавсум гув ёнган дам эмасми, бировини ҳам учратолмади. Хайрият, Нарзи механик уйда тухум босиб ётган экан, шуни тугди, у чопонга ўралиб чиқди, афт-ангорини кўргандаёқ умиди чирт узилди, сени қора тортиб келган мен лакаловни Мамаражаб ота тириклай гўрга тикса ҳам ҳақи кетади, деб ўйлади, бурилиб кетмоқчийди, Нарзи шаппа унинг билегидан ушлади: «Ошна, Садафнинг тушовини ечворганмисан?»

Томдан тараша тушгандек бўлди. Эсини еганми бу? Кўнглида ҳадик, ғулу, Қоражон анграйди, нимага унақа талмовсираяспсиз, ғиди-биди мавридими, деди тутайиб. Мамаражаб отанинг чўли биёбонда ёлғиз қон қақшаётганини айтаркан, ичига ўт қалангандек, нақ ёнаёзди.

— Камимиз битмас экан, — деди Нарзи ғудраниб. — Бўпти, юр!

Тахминан ўн беш дақиқалардан кейин пахса девор билан ихоталанган сердарахт ҳовли рўпарасида тўхташди. Ҳовлини таниб Қоражон чўкди, зардаси қайнади; инженер районга кетди, ўзим кўрдим, демакқа улгурмади — Нарзи аллақачон дарчани қоққан эди. Дарча очилди, кексайган, ориққина аёл — Мирсодиқнинг онаси мўралади, ўғлимни раис чақиртирган, деб изига бурилди.

Пича бўзариб тургандан кейин Қоражон сени жилди.

Хомуш бўлиб қолган Нарзи дарвоза тирқишидан мўралади.

— Патапати дарвоза тагида экан, — деди у Қоражонни қувиб етгач, — идора узоқ, нимада кетдийкин? — Инженерга дастёр қаҳатми?

— Топдинг, ошна, — деди Нарзи. — Хўп, гап бунда сен ота ёнига боравер, мен чаққонроқ кийиниб, улбулимни олволай, янгисини топиш қийин экан, икки ёрти бир бутун бўлиб эскисини ямармиз.

Нуқул сафсата сотиб қулоқ-миясини еб қўяёзган Нарзи механикдан қутулгани учун енгил тортган Қоражон отага нима дейишини ўйлаб аста-аста бораркан, муюлишдан нарироқда, ой ёритган баланд пахса девор ёнида уларни кўриб қолди, анови даванг ёнидаги наҳотки Садаф, деб талмовсиради, бўғзида жон потирлади; теварак хиралашди, кўраётгани ҳушида эмас, туш эканига имон ўгирди. Қаёқдан келишяпти, киноданми? Тахмини тўғри чиқди, анча-мунча қизишган Садаф бир-бирига ўхшаб кетадиган изқуварлик фильмларини ёмонлаётганини эшитди, Мирсодиқ унинг гапларини астойдил берилиб тинглаётганини, баъзи

Маълумингизким, шу йилнинг май ойида республикаимиз пойтахтида Осие, Африка ва Лотин Америкаси киночиларининг катта кўрик-анжумани ўтди. Бунда намоён қилинган фильмлар орасида турк кинематографчилари ишлаган «Омонсиз йўл» картинаси «Ёшлик» журналининг махсус совринига сазовор бўлди.

Мухбиримиз совринларни топшириш тантанали маросимдан сўнг Туркия маданият министрлигининг маслаҳатчиси, шоир ва ёзувчи Явуз Буйланд Бакилер билан учрашиб, ундан қисқача интервью олган эди — шуни эътиборларингизга ҳавола этамиз.

«ЁШЛИК» СОВРИНИ — ТУРКИЯ КИНОСИГА

Я

вуз афанди, аввало, турк киноси журналистиканинг махсус совринини олгани билан кўпнинг сонли журналхонларимиз номидан муборакбод этамиз! — Раҳмат.

— Туркия киносининг айрим жиҳатлари билан қисқача таништираман.

— Дастлаб шуни айтиш керакки, Туркия киноси хусусий қўлларда, давлатнинг биронта ҳам мустақил студияси йўқ. Шунинг учунмикан, фильмларимизнинг савияси, гоёвий йўналиши ҳар хил. Кейинги йилларда прогрессив йўлда ижод қилаётган киночиларимизнинг сони тобора ортиб бормоқда. Кўпгина картиналаримиз совет матбуотида ижобий баҳо олаётгани бизни қувонтиради. «Омонсиз йўл» фильмига келсак, уни режиссёр Умар Кавур суратга олган. Сценарийсини Умар Кавур билан Бориш Пирхасан биргаликда ёзишган. Бош ролларни Қодир Инонур ҳамда Зуҳал Ўлжай ижро этишган. Қисқача мазмуни бундай: пул ишлаш мақсадида Олмонияга кетиб қолган Ҳасан юртига қайтиб келади. Туркияда унинг қаллиғи Сабот қолган эди. Келса, Сабот уни ташлаб, бировга — дўстига эрга тегиб кетибди... Бундан ташқари, фильмда контрабанда билан шуғулланувчилар ҳаёти ҳам акс этган. Демак, маънавий-ахлоқий муаммолар билан бир қаторда зўр ижтимоий муаммолар ҳам кўтариб чиқилган...

— Явуз афанди, эшитишимизча, шоир ҳам экансиз?

— Ҳа, аслида шоирман. (Юзига табассум ёйилади.) Шу пайтгача беш жилдан иборат шеърый мажмуаларим чиққан. Иккита насрий китобим ҳам бор.

— Демак, галдаги саволимиз бевосита адабиётга алоқадор бўлади. Сизнинг мамлакатингизда киносининг адабиётга таъсири қандай?

— Ниятингизни тушундим. Кўпгина мамлакатларда кино ривожланган сари одамлар китобни кам ўқимокдалар. Бизда ҳам бундан яхши эмас. Айни чоқда, ўртада телевидение ҳам тобора тараққий этиб, киносининг ривожини тўсиб қўяётганга ўхшайди. Масалан, яқингинада бир йил ичида 200 тагача фильм ишлаб чиқарган бўлсак, ҳозир бу кўрсаткич 75—80 тага тушиб қолган...

— Алишер Навоий асарларини ўқиганмисиз?

— Ҳ-ў! Ҳазрат Алишер Навоийнинг шоҳ асарларини ўқимаган, ундан ўзига куч-қувват олмаган биронта турк зиёлиси бўлмаса керак! Бу улуг зотни сизлар қанчалик эъзозласаларинг, биз ҳам шунчалик эъзозлаймиз. Туркиядаги ҳар бир ўрта мактабда Алишер Навоийнинг ижоди батафсил ўқитилади. Дарсликларимиздан Мирзо Улуғбек, Мирзо Бобур ва бошқа кўпгина улуг сиймолар ҳам муносиб ўрин олган.

— Биз ҳам Ўрхун Камол, Нозим Ҳикмат ва Азиз Несин каби ёзувчи-шоирларни худди ўз ижодкорларимиздек хурмат қиламиз... Энди яна кинога қайтсак. «Ўзбекфильм»да суратга олинган киноларни ҳам кўрдигизми?

— Икки-учта фильм кўрдим. Менга жуда ёқди. Мен, айниқса, экранда тили, юраги, урф-одатлари бизга яқин бўлган халқни кўриб, гурур қилиб ўтирдим. Қолаверса, ўзбек киносининг техник савияси анча баланд.

— Мана, кинофестиваль ҳам якунига етди. Эрта-индин юртингизга қайтиб кетасиз. Борганингиздан кейин, албатта, Ўзбекистон ҳақида, ўзбек халқи ҳақида сўзлаб беришингизни кўпчилик сўраса керак. Кўнглингизда уларга айтадиган гаплар ҳам йиғилиб қолгандир?

— Аввало, Ўзбекистонни таърифлашга сўз йўқ! Шоирларини, кишлоқларини, одамларини кўриб, худди ўз юртимда юргандек кўксимда

фахр сездим. Далалари ҳам бизнинг далаларга ўхшаркан... Бориб албатта Ўзбекистон ҳақида 200—250 саҳифалик китоб ёзиб чиқараман. Режаларим пишган. Самарқанд, Бухоро, Фарғона ва, табиийки, Тошкент ҳақидаги жуда илиқ таассуротларим шу китобда ифодасини топади. Ундан кейин, ўзбек шоирларининг асарларини тарғиб қилиш ниятим бор. Ҳозирча ўнта шоирни рўйхатга олиб қўйдим. Биз озарбойжон адабиётини ҳарҳолда яхши биламиз, лекин ўзбек адабиётидан кам хабардормиз. Менимча, энди шу кемтикни тўлдиришимиз керак.

— Бу ҳақда гап Сўхбатингиз яхши бўлди. Яқинда шоир Эркин Воҳидовнинг «Истамбул фожиаси» деган драматик достони босилиб чиқди. Асар қаҳрамонлари ўзбек бўлса-да, воқеа Туркия тупроғида кечди...

— Эркин Воҳидов ҳақида бу ерда яхши гаплар эшитдим. Бу дostonни ҳам топиб ўқишга ва ўзим билан олиб кетишга ҳаракат қиламан.

— Сўхбатингиз учун раҳмат, Явуз афанди! Энди «Ёшлик» ўқувчиларига тилақларингизни ёзиб қолдирсангиз.

— Марҳамат!

Dünyada en güzel şeylerden biri de okumaktır. Okumak, hayatımızın mânasıdır. Her medenî insan, beşikten mezara kadar okumalı, araştırmalı ve bilmelidir. Bu münasebetle yaşlı okuyucularına sağlıklar, saadetler diliyorum. Başarılarının ve okuma arzularının hayatları boyunca devam etmesini niyaz ediyorum 30.5.1986

*Yavuz Bülent BAKILER
Bülent Bakiler*

Нигоҳ

ВЯЗАНЦЕВ фотозтуди

Дунёда энг гўзал машғулотлардан бири — ўқишдир. Уқиш — ҳаётимизнинг мағноси дур. Узини маданиятли деб билган ҳар бир инсон туғилганидан то умрининг сўнгига қадар ўқимоғи, изланмоғи ва билмоғи лозим. Бу йўлда «Ёшлик» ўқувчиларига соғлиқлар, саодатлар тилайман. Уқишга бўлган иштиёқ ҳамда муваффақиятлар умр бўйи уларга йўлдош бўлсин.

Явуз Буйланд Бакилер
30.05.86.

Эслатма:

«Ёшлик» журналининг кинофестивалга аталган махсус соврини Хива гилам тўкиш фабрикасида тайёрланган. Шу муносабат билан редакция фабрика гиламдўзларига миннатдорлик билдиради.

Соврининг фотосурати мукованинг 3-бетида берилган.

Содиқжон Йигиталиев,
Ўзбекистон ССР Олий судининг раиси

Адолат принциплари қарор топади

Халқимиз КПСС XXVII съездининг ҳаётбахш қарорлари руҳи билан яшаб, меҳнат қилмоқда. Мамлакат экономикасини жадал ривожлантириш — Ватан қудратини мустаҳкамлаш ва халқ фаровонлигини оширишнинг асоси эканлигини тўла англаган ҳолда ишга ёндашмоқдалар ва жон-дил билан ўз вазифаларини адо этмоқдалар. Шу билан бирга ҳаётимизнинг ҳамма жабҳаларида интизомни мустаҳкамлаш, камчиликларни тугатиш, социал адолат принципларини янада чуқурроқ қарор топтириш юзасидан партиянинг талабларини қизгин кутиб олдидлар. Бунинг биз редакциямизга келаятган хатлардан ҳам яққол кўришимиз мумкин.

«1982-83 йилларда ва ундан олдинги йилларда ҳам пахта сотиб олиш одат тусига кириб қолган эди. Партия ва ҳукуматимиз бунинг йўлини тўсди. Жуда яхши бўлди. Ҳақиқий яшаш даври келди», деб ёзади Пахтачи районидан Ш. Эшназарова.

Давлат планларини бажариш йўлидаги барча қинғирлик, фирромлик, кўзбўямачиликларга, социалистик мулкни талон-тарож қилиш ҳолларига кескин чек қўйилаётганидан, ҳақиқий покланиш даври келганидан мамнунлик ҳислари билан ёзилган бундай хатлар талайгина. «Ростгўйлик, ҳалолликка, тўғри ишлаб, тўғри яшаганга нима етсин!» «Эгриликнинг умри қисқа». «Мамлакатимизда ҳақиқат ҳеч қачон синмаган». «Биз социал адолат тикланиши тарафдоримиз». Мана шу мазмундаги хатлар билан бир қаторда адолат истаб мурожаат қилган, тергов ва суд органлари ишидан қониқмаслик руҳида ёзилган хат ва шикоятлар сезиларли кўнади.

Шу муносабат билан редакция бу хатлардан айримларини эълон қилишни ва хатларда кўтарилган масалалар юзасидан Ўзбекистон ССР Олий суди раиси ўртоқ С. Йигиталиевга бир қатор саволлар билан мурожаат этишни лозим топди.

Савол: КПСС XXVII съездида ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларининг ишини яхшилаш, қонунчиликни мустаҳкамлаш борасида қўйилган вазифалар тўғрисида ва улар қандай амалга ошириляётганлиги ҳақида гапириб берсангиз?

Жавоб: КПСС XXVII съезди мамлакатимизни социалистик ривожлантиришнинг 2000-йилгача бўлган йўлларини белгилаб бериш билан бирга, социалистик демократияни янада ривожлантириш, ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, совет конунларини такомиллаштириш, граждандар ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилинишини таъминлаш, ҳамма соҳаларда социал адолат принципларини қарор топтириш зарурлигини кўрсатди.

Съезд қарорлари асосида ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларининг ишини яхшилаш вазифалари тегишли иттифоқ ва республика органларида ҳар томонлама муҳокама қилиниб, зарур тадбир-чоралар белгиланди. Бу органлар фаолиятида социалистик қонунчиликка қатъий риоя қилиниши шарт. Шунга эришиш лозимки, жиноят содир қилган бирорта ҳам шахс жазога қолмасин, аини пайтда айби исботланмаган бирорта ҳам шахс жиноий жазога ҳукм қилинмасин. Бу вазифани бажариш учун одил судловнинг демократик принципларига қатъий риоя этилишини таъминлаш, судьяларнинг амалий ва ғоявий-сиёсий савиясини ошириш, судларда ҳалол, принципиал, партия ва халқ иши учун содиқ кишиларнинггина ишлашига эришишимиз лозим.

Савол: Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI Пленумидан кейин республикаимизда қонунчиликни мустаҳкамлаш, йўл қўйилган салбий ҳодисаларни тугатиш юзасидан қатта ишлар қилинди. Қўшиб ёзишлар, кўзбўямачилик, талон-тарожга йўл қўйган шахслар жавобгарликка тортилди. Бироқ республиканинг бир қатор районларидан келаятган, тергов ва суд органларининг ишидан қониқмаслик ва норозилик руҳида ёзилган хатлар ва шикоятлар сезиларли кўнади. Яхшини ёмондан, покни нопокдан, айбисини айбдордан ажратиш, ҳар кимга ўз айбига яраша жазо тайинлаш борасида қонун талаби қандай? Қўшиб ёзишларнинг хавфлилиги нимада?

Жавоб: Тергов ва суд практикасида шу нарса маълумки, 80-йилларнинг бошларида республикамизнинг бир қатор областлари ва районларида пахта тайёрлашда кўшиб ёзишларга йўл қўйилди. Кўшиб ёзишларнинг ижтимоий хавфлилиги шундан иборатки, улар давлатимизнинг хўжалик фаолиятига жиддий зарар етказди, планлаштириш ва ҳисобот соҳаларида кийинчиликларга олиб келади, халқ хўжалиги ходимларининг ўзларига топширилган иш учун шахсий масъулиятини пасайтириб юборади. Кўшиб ёзишлар айниқас оммавий тус олган Қашқадарё, Бухоро, Жиззах, Самарқанд² областлари кейинги йилларда пахта тайёрлаш планларини барбод қилганлигининг сабаби шунда эмасмикин? Бундан ташқари, кўшиб ёзишлар, кўпинча, социалистик мулкни талон-тарож қилиш, пора бериш ва олиш, хизматни суистеъмол қилиш каби жиноятлар билан қўшилиб кетади. Бизнинг республикамизда худди шундай бўлди. Колхозлар ва совхозларнинг ходимлари пахта тозалаш саноти корхоналарининг раҳбарларига катта миқдорда поралар бериш эвазига ҳақиқатда топширилмаган пахтани топширилди қилиб, қалбаки хужжатлар олиб келишган, шу йўл билан давлат пулларини «бажаришган», натижада давлатнинг миллион сўмлаб пул маблағлари колхозлар ва совхозларга асосиз равишда ўтказилган ва талон-тарож қилинган. Бу жиноий фаолиятга кўплаб кишилар жалб қилинган. Уларнинг жиноятдаги иштирокчилиги даражаси, албатта, бир хил эмас. Масалан, хўжалик раҳбарлари (колхоз раислари, совхоз директорлари) жиноятда ташкилотчилик қилган бўлсалар, бош бухгалтерлар, бўлим бошқарувчилари, кассирлар унда актив иштирок этганлар. Айрим шахслар иккинчи даражали роль ўйнаганлар. Ҳар бир шахснинг жиноятни содир қилишдаги иштирокчилиги даражаси ва характери тергов органи ва суд томонидан аниқланиши ва жазо тайинлашда ҳисобга олинishi лозим. Ҳамма судлар қонуннинг бу талабига оғишмай риоя қилишлари шарт.

Савол: Редакцияга келётган хатларда хўлу қуруқ баробар ёнмаслиги учун тергов органлари ва судлар қандай конкрет чоралар кўряпти, деган саволлар бор. Суд ишларини бузиш ёки қайта кўриш ҳоллари учрайдими?

Жавоб: Аввало шунга таъкидлаётганимизки, жиноятда иккинчи даражали роль ўйнаган, унда тасодифан иштирок этган, давлат ёки жамоат маблағини шахсан ўзлаштирмаган шахсларнинг кўпчилиги нисбатан тергов органлари жиноят ишини содир қилишмоқда. Бундай шахсларга нисбатан иш судга ўтказилган тақдирда юқоридаги ҳолатларни жазо тайинлашда судлар ҳисобга олади. Қонунда кўрсатилган энг кам жазодан ҳам камроқ жазо бериш, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо тайинлаш судлар практикасида кенг татбиқ қилинмоқда.

«Пахта» ишлари юзасидан дастлабки тергов сифатига келсак, ҳамма ишлар ҳам қонун талаби даражасида тергов қилинган, деб ҳисоблаб бўлмайди. Тергов бир томонлама ва юзаки олиб борилгани, жиноятда иштирок этган шахсларнинг айби конкретлаштирилмаганлиги ва бошқа сабаблар туфайли анча ишлар судлар томонидан қўшимча терговга юборилди.

Тергов органлари ва судлар томонидан жиноятда иштирок этган шахсларнинг ҳаракатларига юридик баҳо беришда хатога йўл қўйиш ҳоллари ҳам бор. Шу сабабдан Ўзбекистон ССР Олий суди бир қанча шахсларга нисбатан чиқарилган ҳукмларни ўзгартирди. Масалан, етарли далиллар мавжуд бўлмагани ҳолда давлат мулкни алоҳида катта миқдорда талон-тарож қилишда иштирок деб топилиб Жиззах область суди томонидан ЎзССР Жиноят кодексининг 119¹ моддаси билан узоқ муддатларга озодликдан маҳрум этилган «Коммунизм» совхозининг бош экономисти Байзақов, бош агрономи Мирзабеков, бош ирригатори Лоқаевларнинг жиноий ҳаракатлари қайта квалификация қилиниб, улар ўз хизмат вазифаларига совуққонлик билан қараганликлари учун икки йилдан муддатта шартли равишда озодликдан маҳрум қилиндилар ва мажбуран меҳнатга жалб этилдилар. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Савол: Кўпгина ҳолларда кўшиб ёзишлар ва кўзбўямачилик фактлари область ва районлар раҳбарларининг, хўжаликларда вакиллик қилган бошқа раҳбар ходимларнинг таъсири ва, ҳатто, уларнинг таъсири остида содир қилинганлиги ҳақида кўп хатлар олинмоқда. Бу раҳбар ходимларнинг жавобгарлиги қандай?

Жавоб: Кўпгина хатларда хўжаликлар раҳбарларини кўшиб ёзишларга мажбур қилган ёки ундаган раҳбар ходимлар жавобгарликка тортилмай қолаётгани, уларнинг топшириғини бажарган кишилар эса каттиқ жазоланаётгани ҳақида ёзилган.

Ҳақиқатда эса бундай эмас. Кўшиб ёзишларни уюштирган ёки унда актив иштирок этган раҳбар ходимлар ҳам жавобгарликка тортилдилар. Қашқадарё, Бухоро, Навоий областларида анчагина район раҳбарлари камокка олинди. Бундай фактлар бошқа областларда ҳам мавжуд. Раҳбар ходимлар содир қилган жиноятга қараб хўжалик раҳбарлари билан бир қаторда Жиноят кодексининг тегишли моддалари бўйича жавобгарликка тортилмоқдалар.

Кези келганда шунга ҳам айтиб ўтиш жоизки, колхоз ва совхозларнинг раҳбар ходимлари, пахта заводлари ва пунктларининг раҳбарлари ва классификаторлари жиноятни юқори мансабдор шахсларнинг мажбурлаши натижасида содир этганликларини рўқач қилишлари одат тусига кириб қолди. Бундай вазият уларни жиноий жавобгарликдан озод қилишга асос бўла олмади. Ҳар бир шахс ўзи содир этган жиноят учун жавоб бериши лозим.

Савол: Кўшиб ёзишда иштирок этишининг ўзи, сўзсиз гуноҳ. Бу кўра-била туриб социалистик мулкни талон-тарож қилинишига йўл очиб бериш ёки қўмақлашиш демакдир. Лекин шу жараёнда иштирок этган айрим шахслар давлат ва жамоат мулкни шахсан ўзлаштирмаган бўлсалар-чи? Уларга жазо тайинлашда суд бу ҳолатни ҳисобга оладими?

Жавоб: Пахта тайёрлаш соҳасидаги жиноятларда иштирок этган айрим шахслар давлатнинг юз минг сўмлаб маблағларини ўзлаштирган ва шу йўл билан катта бойлик орттирган бўлса, бошқа бировлари, ҳақиқатан ҳам жиноятдан моддий манфаатдор бўлмаган. Бироқ уларнинг актив иштирокисиз ана шу хавфли жиноятларни содир қилиш мумкин бўлмаган бўлур эди. Масалан, хўжалик бош бухгалтерлари қалбаки хужжатларни расмийлаштириши туфайли кассада катта миқдорда пул олинади ва пора тарикасида пахта заводи ёки пункти ходимларига топширилади. Гарчи бухгалтер ўз чўнтағига бирор сўм солмаган бўлса-да, унинг актив иштироки билан давлат ва хўжаликларга катта зарар етказилган. Бундай шахс социалистик мулкни талон-тарож қилишда ва пора беришда айбдордир. Жиноятдан шахсан моддий манфаатдор бўлмаганлиги жазо тайинлашда суд томонидан ҳисобга олинishi мумкин.

Савол: Редакцияга мурожаат қилган шахслар орасида кўп болали оналар, уларнинг фарзандлари ҳам бор. Улар ўзларининг эрлари ва оталари қамалиб, оила оғир аҳволда қолганлигини баён қилишган. Бундай ҳолатлар суд практикасида ҳисобга олинадими?

Жавоб: Бундай мазмундаги хат ва шикоятлар юқори партия ва совет органларига, суд ва прокуратурага ҳам келиб турипти. Шунга айтиш керакки, оғир жиноят содир қилинган ҳолларда судланувчининг оилавий аҳволи, болаларининг кўпчилиги инobatга олинмаслиги ҳам мумкин. Биргина мисол келтираман. Китоб районидан шикоят юборган Норов Ойдин ўнга фарзанди борлигини, Қахрамон она эканлигини, эри Норов Ербобо ўз бошиқларининг топшириғи билан жиноятга қўл урганлигини, жиноятдан моддий манфаатдор бўлмаганлигини кўрсатиб, эрининг узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилинишини нотўғри деб ҳисоблайди. Хўш, Норов Ербобо нима учун жиноий жавобгарликка тортилди ва ҳукм қилинди? У «Китоб массиви» пахта пунктида мудир бўлиб ишлаб, Шаҳрисабз пахта тозалаш заводининг директори Жўраев С. билан тил бириктириб ва жиноий группа тузиб, 1983 йилнинг октябрь-декабрь ойларида райондаги 9 хўжаликка 3016 тонна пахтани кўшиб ёзган, натижада бу хўжаликларга топширилмаган пахта учун давлатнинг 1 миллион 739 минг 112 сўм пули ўтказилган. Хўжалик раҳбарлари турли сохта хужжатлар тузиш йўли билан ана шу пулнинг 1 миллион сўмдан ортигини кассада олишиб, 900 минг сўмдан ортиқроғини Норовга олиб келиб беришган. Тергов пайтида Норовдан 376733 сўм пул ва 10700 сўм заём облигациялари олинди.

Энди, азиз журналхон, ўзингиз айтингчи, Норовга енгиллик берса бўладими? Суд уни 14 йилга ҳукм қилди. Прокуратура бу ҳукмни енгил деб ҳисоблаб, протест берди.

Умуман айтганда, пахта ишлари юзасидан газета ва журналлар редакцияларига, тегишли юқори органларга келётган хат, ариза ва шикоятларнинг кўпчилиги манфаатдор шахслар томонидан ёзилган бўлиб, уларни ҳолисона деб бўлмайди. Айни пайтда бу хатлар ичида диккатга сазоворлари ҳам бор. Журналхонлардан келган хатларда кўрсатилган жиноят ишларининг кўпчилиги ҳали юқори судлар томонидан кўриб чиқилмаган. Бинобарин, айрим ҳукмларга ўзгаришлар киритилиши эҳтимолдан узоқ эмас.

«ХАҚИКАТНИНГ ЎТКИР КЎЗЛАРИ»

Ассалому алайкум, ҳурматли «Ешлик» журнали ходимлари! Мен журналнинг апрель сониди босилган Ёқубжон Хўжамбердиевнинг «Ҳақиқатнинг ўткир кўзлари» мақоласини ўқиб чиқдим. Ўқий-ўқий қандай ҳолга келганимни билсангиз эди. Журнални бағримга босиб-босиб йиғладим, ўпдим. Мен сизнинг олдингизда бир умр таъзимдаман.

Мен Самарқанд область, Пахтачи район, «Самарқанд» колхозининг 9-бригадасида яшайман. 1954 йилда туғилганман. Олдий колхозчиман. 7 нафар фарзандим бор. Уларнинг ҳаммаси ўғил. Улар билан ҳамиша фахрланаман. Оналик бахтимдан ҳам фахрланаман. Совет давлатимизга 7 та Ватан қўриқловчиси тайёрлаб, ўз ҳиссамни қўшаётганимдан ҳам қувониб, ўзимни

жуда бахтли деб ҳис қиламан. Ҳа, мен катта боғ яратганман. Аммо, оғир аҳволда қолдим. Боғимнинг боғбони йўқ. Мен еттига ниҳол ўстиряпман. Ниҳолларимга она вазифасини ўтар эканман-у, лекин барибир ота бўлолмас эканман.

Менинг турмуш ўртоғим Ўтаев Холмўмин яқинда судланди ва 11 йилга қамалди. Ҳаммаси пахтачиликдаги қўшиб ёзиш туфайли бўлди. У киши 1949 йилда туғилган. Олий маълумотли. Тошкент Халқ хўжалик институтини тамомлаган. 1971 йилдан 1981 йилгача колхозда бош экономист, 1981 йилдан 1984 йилнинг январигача бош бухгалтерлик вазифасида, 1984 йилнинг март ойидан то ҳозиргача район қишлоқ хўжалик бошқармасида бош экономист бўлиб ишлаб келди. Ўзининг бутун иш фаолиятини қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига бағишлади. 1977 йилдан бери КПСС аъзоси эди. Мен у киши билан 14 йил рўзғор қиляпман. Мана шу ҳаётим даврида унинг бирон бир ножўя ишини, нопоклик билан пул тоғанини мутлақо кўрган эмасман. Унинг ҳамиша қалби пок, виждони тоза эди. Ҳозир у қамокда, мен уйда, лекин барибир юзимиз ойдин, кўнглимиз тўқ. Чунки у ўғрилиқ қилган эмас, фақат имзоси учун жазо олди. Эл ичра юзимиз ойдин, шунга ҳам шукр қиламан.

У Ёшлигидан онасидан етим қолиб, тоғасининг кўлида вояга етган... Мана, 14 йиллик рўзгоримиз бўлибдики, ҳалигача бир уй ололганимиз йўқ. Тўғриси, мен бир неча марта айтганман. «Сиз тенгилар ўзларини тутиб оляпти, биз тоқайгача тоғангиз билан янгангизга муттаҳамдай яшаймиз. Номимиз улуг, супрамиз қуруқ» деб. Шунда у «қўйсанг-чи, менга фақат ҳалол ҳаёт яхши. Ҳалол яшагим келади. Ўғрилиқнинг умри қисқа. Аста-секин уйни ҳам бир амаллаб қилармиз. Жонимиз соғ бўлса бўлгани», — деб мени ҳамиша яхши сўзлар билан овутиб кўярди.

Мен турмуш ўртоғимнинг бир ой давом этган судида қатнашдим. У киши суд залида ҳеч кимни чалғитмай, тўғри, жавоб берди ва ёнидагиларни ҳам тўғри гапиришга чакирди. Мана шу 1982-83 йилларда пахта сотиб олиш энг авжига чиққан бир пайтда менинг турмуш ўртоғим бундай ножўя ҳаракатларни сезганини, лекин унга қарши туриш иложи бўлмаганини айтди. Чунки раис ҳар кунги йиғилишдан сўнг фақат бригада бошлиқлари қолишини, бошқа мутахассисларнинг чиқиб кетишини талаб қилган ва бригадирлар билан келишиб олган. Турмуш ўртоғим айрим вақтларда сводкани текшириб кўрганида, терисдан пахта топшириш ортиқча бўлган. Бригада табелчиларини «нимага бундай бўляпти» деганида улар «биз кечкурун колхозчиларни уйдан йиғиштириб олдик» ёки «кечаси пахта териш машиналари терган» деб бир нечта тушунтириш хатлари беришган. Шундай бўлса-да, у давлат мулкни бир тийинини ҳам ўз манфаати учун ишлатмай, мана бугунги кунда жабр тортиб, фақат имзоси учун қамалиб ётибди...

1982-83 йилларда ва ундан олдинги йилларда ҳам пахта сотиб олиш одат тусига кириб қолган эди. Партия ва ҳукуратимиз бунинг йўлини тўсди. Жуда яхши бўлди. Ҳақиқий яшаш даври келди. Лекин менинг оиламга жуда катта жабр бўлди. Болаларим эшик тиқ этса «Отам» деб жойидан чопиб турганига қуяйми? Давлат мулкни бир тийинини ҳам ўз манфаати учун ишлатмай, имзоси учун жабр тортиб ётганига қуяйми?!

Ш. ЭШНАЗАРОВА,

Самарқанд

* * *

Биз пахта «приписка»си масаласида айбландик.

Бундан уч йил олдин, октябрь ойининг охирида совхозимиз йиллик плани 60 процентга бажарган эди. Аммо обкомнинг биринчи секретари раҳбарлигида йиғилиш ўтказилиб, «Ульянов номидаги совхоз пахтакорлари зафар маррасига етиб келди», дейишди. Бу ҳақда область газетасида ҳам каттагина мақола эълон қилинди. Совхоз ишчиларига қимматбаҳо совғалар ва пул мукофотлари топширилди.

Шу йил совхозда пахта «приписка»сига йўл қўйилди. Бу анча қимматга тушди. Бугун ўша қўшиб ёзишларнинг жабрини тортаётирмиз. Биз ўша пайтда раҳбарлар буйруғини партия топшириғи деб қабул қилган эдик.

Ачинарли томони шундаки, ҳозирги кунда «приписка» масаласида ҳамма баравар жазага тортилмоқда. Содир бўлган жиноятни қилни қирққа айириб қайта кўриб чиқиш керак, деб ўйлаймиз.

Нахотки, биз «приписка»дан манфаатдор бўлсак? Бошқа бўлим бошлиқлари, мутахассислари ҳам бу ишга бош қўшишган-ку? Нега улар айбига яраша жазо олишмайди?

Оқ пахтага гард юктирдик, энди одил қонунчилигимизга хилоф иш тутмайлик.

Тилак САФАРОВ, Жўра ҚУРБОНОВ,
Иброҳим РАЖАБОВ, (жами 25 та имзо)
Қашқадарё области, У. Юсупов район,
Ульянов номидаги совхознинг бригадир
ва бўлим мутахассислари.

1982 йилги пахта мавсуми яхши бошланди. Пахта борида ҳўлми, куруқми барини олдиришар эди. Бироқ ноябрь ойининг охирида далада бўм-бўш чаноқлардан бошқа ҳеч вако қолмади.

Мен пахта пункти мудир эдим. Бир куни бизни райкомга чақирди. Бордик. Ичкарида обком вакили ўтирган экан.

— Ким булар? — деди у.

Пункт мудирлари, — жавоб берди райком секретари.

Ундай бўлса ҳар бирига қоғоз-қалам беринг.

Беришиди. Биздан пахта қабул қилиб олганимиз ҳақида қвитанция ёзишни талаб қилишди. Унамадик. Пахта олиб келишса, кейин ёзиб берамиз, дедик.

— Қвитанция ёзмасанг, ёз аризангни! Хайф сенларга пункт мудирлиги! — ўшқирди вакил.

Биз, ҳўп, ариза ёзганимиз бўлсин, десак, «шу билан сувдан куруқ чиқиб кетмоқчимисанлар, бунақаси кетмайди. Партия топширигини бажармаяпсизлар-ку. Қаматиб юбораман-а! Ҳозирок милиция чақираман!» деб яна дўк ура бошлади вакил.

Жим бўлиб қолдик. Вакил бир оз шаштидан тушди:

— Райком вакилига учрашинглар. Қанча кўшиб ёзиш кераклигини ўша айтади.

Шундан кейин тунда пахта штабининг бошлиғи бу ҳақда кўрсатма берди...

Ўзингиз ўйлаб кўринг, ўша пайтларда бу кучларга қарши чиқиб бўлармиди? Чиқолмасдик. Чунки пастдан юқоригача ҳамма ташкилотлар бир-бирига боғлиқ эди. Шикоятимиз ўзимизга қайтиб пешонамизга тош бўлиб тегарди.

1985 йил июнь ойида бизни район прокуратурасига чақириб тергов қилишди. Терговда ҳамма гапни айтдик. Қулоқ солишма-

Фаргона область судига чақирди. У ерда ҳам очик ҳақиқатни айтдик. Лекин яна ҳеч ким қулоқ солмади. Ниҳоят ҳукм ўқилди. Мен икки йилга ахлоқ тузатишга жалб қилиндим.

Ҳурматли редакция ходимлари! Қарийб бир йилдан буён ҳаловат йўқ менда. Дам терговга чақиршади, дам область судига. Асабинг чарчар экан одамнинг. Бугун ҳам область судига, оқловчининг олдига борган эдим. У ёқдан чарчаб келсам, уйдагилар журналларингни келтириб беришди. Ногаҳон кўзим «Ҳақиқатнинг ўткир кўзлари» мақоласига тушдию ўқий бошладим. Мухбир билан автобусдаги киши суҳбатини ўқиб йиғлаб юбордим; таъсирландим, ҳақиқат борлигига, бор эканлигига қувониб йиғладим.

Ахир ўйлаб кўринг, йиғламай бўладими?! Менинг бешта фарзандим бор. Каттаси 12 ёшда. Кичиги беш ойлик. Уларнинг кўзларига қандай қарайман? Буни норасида гўдакларга қандай тушунтираман?

Акбарали СИДДИҚОВ,

Фаргона

Ун йил айтишга осон. Отам яқинда элликка кирдилар. Улар ҳеч қачон ҳеч кимга қаттиқ гапирмаганлар. Бизни ҳам ҳалолликка ўргатган эдилар. Энди эса...

Агарда шу ишга қўл уриб манфаатдор бўлган бўлса, бизда бошқаларга ўхшаб катта «запас» йўқ-ку?!

Давлат ҳисобига ўтказишибди.

Отамни кўришга раҳсатнома олиш учун Жиззахга бордим, лекин беришмади. Ҳужжатлар Республика Олий судига кетган, дейишди. Тошкентга келиб Ўзбекистон ССР Олий судига мурожаат қилсам «ҳали ҳужжатлар келмаган» дейишди, яна Жиззахга қайтиб тегишли органлардан сўрасам «ҳужжатларни жўнатдик», деб мужмал жавоб бердилар.

Буни қандай тушуниш мумкин? Бу йиқилганни тепиш эмасми?!

Нега энди бундан уч-тўрт йил олдин бирон бир қаҳрамон

«кўшиб ёзиш масаласини тугатайлик!» деб ўртага чиқмади? Ахир буни республикадан келган вакиллар ҳам билишарди-ку?

Нодира ИБРОҲИМОВА,
Жиззах области

* * *
«Ёшлик» журналининг 4-сонида ёритилган «Ҳақиқатнинг ўткир кўзлари» мақоласини ўқиб қандай ҳолатга тушганимни тасаввур қилолмайман. Чунки, унда «приписка» операцияси рўй-роҳ кўрсатиб берилибди.

Бундай воқеа менинг бошимдан ҳам ўтган. 1982 йил август ойида райкомнинг биринчи секретари мени чақириб, Водил пахта қабул пунктига мудир бўлиб ўтишимни айтди (Бунгача мен Ҳамзаобод кишлоқ Совет ижроия комитетининг раиси бўлиб ишлар эдим). Пахта саноати соҳасида мутахассис бўлмасам, эглай олармиканман, пахта қабул қилишни ҳам билмасам, дедим. Сиз ташвиш тортманг, пахтани қабул қиладиган мутахассислар бор, дейишди.

Райком тавсия қилгандан кейин йўқ деб бўлармиди, айниқса ўша даврларда. Мудир бўлиб ишга ўтдим. Ҳақиқатан ҳам пахта қабул қиладиган мутахассислар бор экан. Қолган ишларни ўзлари уйда қилишди.

Ўша йили ноябрда пунктга пахта жуда оз миқдорда кела бошлади. Далаларда ҳосил тугаб қолган эди.

Байрам арафасида республикадан келган вакил Олтиариқ районида катта йиғилиш ўтказди.

— Бу йил қандай йўл билан бўлса-да, пахта плани бажарилиши шарт, — деди у. — Шу кундан бошлаб пункт ва заводларда ҳеч қандай «скидка» қилмайсизлар. Мана шунақасини ҳам (қўлида ушлаб турган гўза пўчоқни кўрсатди) қабул қилаверасизлар.

Хўжалик раҳбарларини тикка турғизиб топшириқлар берди. Шунда бизнинг Х. Турсункулов номидаги колхоз раиси Бекмирзаевни ҳам ўрнидан турғизиб «тушунарлими?» деди. Шунда пахта пункти раҳбарларидан бири: — «Скидка» чиқарилмаса, бу давлат қонунларига хилоф эмасмикан? — деб эътироз билдирди.

— Қонун, — деди ҳалиги вакил, — менинг киссамда!

Шундан кейин кўзбўямачилик авж олиб кетди. Пунктларга кум, гўзапўчоқ аралаштирилган пахталар кела бошлади.

Икки турдаги қабул қвитанциялари ёзилди. Биттаси пул тўлаш учун, иккинчиси эса район статистика бошқармасига маълумот.

Мен бу соҳада бор-йўғи уч ой ишлаётганим учун ҳайрон бўлдим. Ахир райком биринчи секретарининг ўзи буйруқ берапти-ку?! Бундай номаъқулчиликларга чидаб туrolмай, ишни ташлаб кетдим. Ҳозир район маиший хизмат кўрсатиш бошқармаси бошлиғиман. Аммо ўша уч ойлик «фаолият» учун мен ҳам куруқ қолмадим. Фаргона район халқ суди бир йилга мажбурий хизмат жазосини берди. Иш стажимга қирқ йил бўлди. Энди қандай қилиб меҳнатга мажбур қилишади? Шу қирқ йил ичида бир йилга арзигулик меҳнат қилмадиммикан? Меҳнатим учун медаллар, фахрий ёрликлар, депутатлик гувоҳномалари бунга таъсир қилмасмикан?

1960 йилдан буён КПСС аъзоси эдим. 1986 йил 31 март куни район парткомиссиясининг йиғилишида партия сафидан ўчиришди, бир оғиз гап сўрашмади ҳам.

Инсон дунёга икки марта келмайди. У яшашдек муқаддас бахтга бир маротабагина сазовор бўлади. Яшаш учун курашиш, эзгу туйғулар билан ёниш, интилиш керак. Ҳаётда чекиниш, хатони тузатиш деган гаплар ҳам бор.

Мен ушбу хатни биронинг устидан шикоят тарзида ёзаётганим йўқ. Пахта пунктида озгина муддат ишлаб, олган жазоларим оғир эмасмикан, ҳақиқатга тўғри келармикан демоқчиман.

Ҳасанбой ҲИДОЯТОВ,

Фаргона райони

Ашурали Жўраев

Эссе

ҚЎШИҚ УМРИ БАРҲАЁТ

Ботир ЗОКИРОВ!

Бу ном нафақат республикаимизда, нафақат иттифоқимизда, балки дунёнинг жуда кўп мамлакатларида маълум ва машҳурдир. Унинг ширали, жозибадор овозини эшитганлар бу номни умрбод қалбларида сақлайдилар. У эса дилларни гоҳо яйратиб, гоҳо қўшиқнинг маънос оламига чулғаб куйлайверади...

Машҳур хонанда, ўзбек эстарадасининг асосчиси, Ўзбекистон ССР халқ артисти Ботир Зокиров ҳаёт бўлганида бу йил 50 ёшга тўлар эди. Қуйида эълон этилаётган эссе бу кўп қиррали ноёб истеъдод эгасига халқимизнинг чексиз меҳр-муҳаббати рамзи сифатида шу қутлуғ санага бағишланади.

Қўшиқларим, сиз учун хижолатлик эмасман.
МИРТЕМИР

К ишлоғимизда Элмурод тоға деган бир киши бор эди. Ботир Зокиров қўшиқларини радиога эшитса ёки ўзини телевизорда кўрса, ўша куни Элмурод тоғага байрам эди. Учраган одамга ҳаяжонланиб: «Бугун Ботир Зокир қўшиқ айтди. Одамни эритиб юборди-да, лекин! Овози мойдай. Эшитган сари одамга ёқади», дерди. Қўшиқ таъсирида ёш боладай қувониб юрарди. Телевизорда берилаётган концертларни охиригача ўтириб томоша қилар, агар болалари шовкин кўтаришса: «Жим бўлинглар, ҳозир Ботир Зокир чиқади», дерди астойдил умид билан. Лекин ҳамиша ҳам Ботир Зокиров телевизорга чиқавермасди.

Элмурод тоға мени кўриб қолса, бир гапни кўп такрорларди:

— Сан мухбир бола, тезроқ мактабни битириб, Тошкентга ўқишга жўна. Кейин баҳонада отанг билан сани кўргани борамиз. Бизларни Ботир Зокировнинг концертига олиб тушасан-да. Шу одамни бир кўрсам армоним қолмасди, ука, — дерди.

Бригадамизнинг сувчиси Элмурод тоғага Ботир Зокировни кўриш насиб этмади. Умри зғатларга сув тарашу шўр ювиш билан ўтди, лекин Ботир Зокировни кўролмади. Тақдирни қарангки, Элмурод тоғанинг бир умрлик орзусига мен етишдим...

Кўнғирокни қандай босганимни билмайман. Эшик очилди: йўлакда Ботир Зокиров турарди. Элмурод тоға сингари минглаб мухлислар қалбига қўшиқ ва мусиканинг мўъжизавий қудратини олиб кирган машҳур хонанда!

Дастлаб ҳаяжон босди. Саволларни нимадан бошлашни билмай бир оз иккиландим. Бундай пайтда бошловчи журналистларга анча кийин бўлади. Айниқса, қаршингда дунёга донғи кетган бир инсон ўтирган бўлса! Талабалик йилларим машҳур хонанда Комилжон Отаниёзовнинг «Билимлар уйи»да бўлган охириги концертларидан бири кирганимда шундай ҳаяжонланганман. Лекин бу галги ҳаяжон бутунлай бўлакча эди.

— Саволларингизни тартибга солиб олинг, — деди Ботир ака қўлларим қалтираётганини кўриб. Сўнг сигарета тутатди-да, гапида давом этди: — Келинг, яхшиси мен бир бошдан гапирай, сиз ўзингизга тегишли жойларини ёзиб олаверасиз.

Рози бўлдим. Лекин дастлаб суҳбат унча қовушмади. Ботир ака холодильникдан ичига муз солинган стаканда сув олиб келиб, бир-бир хўплаб, хона бўйлаб юра бошлади. У нимагадир гапиришни хушламаётгандай туюлди. Мендаги ҳаяжон ўрнини хижолат эгаллади. Бевақт келиман, деб ўйладим. Ўйладим-у, қандай бўлмасин суҳбатлашишим керак, дедим ўзимга ўзим. У кишига редакцияга мухлисларидан келган бир хатни ўқиб бердим. Хатда бугунги эстрада қўшиқчилигимизнинг оксал ва айни пайтда бу жанрнинг оммавийлашмаётгани сабаблари сўралган эди.

— Қаранг, қандай жонли хат, — деди Ботир ака диванга ўтириб. — Бундай хатлар кўп келса керак? Томошабин, тингловчи талаби жиддий. Уни алдаб бўлмайди. Улар, менинчга, компаснинг миллига ўхшайди. Санъат ва санъаткорнинг қайси йўлдан кетаётганини кўрсатиб туришади. Ёлғон айтсанг, ёмон айтсанг, дарҳол сезишади. Юрагида астойдил айтадиган гапи, дарди бўлмаса, хонанданинг сахнага чиқмагани маъқул. Сахна — муқаддас жой. У ерга қалбда бўронлари бўлмаган қўшиқчи қадам босмаслиги керак... Хатга қайтадиган бўлсак, мен бу ачинарли ҳолнинг дастлабки сабабчиси ёшларнинг ўзи, деб биламан. Айрим ёшлар ўз маданий меросини, узок тарихга эга бўлган мусиқа санъатимиз

илдизларини яхши билишмайди. Шундай тоифа ёшлар пайдо бўляптики, уларга фақат шовкин-сурондан иборат енгил-елпи кўшиқлар бўлса бас. Сўнг бемаъниларча қилпанглашади. Курук бакириқ-чакириқдан иборат куй ва кўшиқдан лаззат олиб бўладими? Бундай «кўшиқлар»нинг умри қисқа. Лекин ёшларнинг тарбиясига, маънавий дунёсига салбий таъсир ўтказди. Иккинчидан, эстрада асли нима эканини билмайдиган «хонанда»лар кўпайиб кетяпти. Ҳатто улар тўрт-бешта бўлиб, ўзларича «ансамбль» тузиб олишапти. Бу аҳволда эстрада жанри оксамай нима қилсин?

Ботир ака муздай сувдан ҳўплади. Унинг кўзларида, юзларида, ҳаракатларида қандайдир ҳаяжон пайдо бўлди. Нималарнидир айтгиси, тўлиб-тошиб кетган қалбини ёргиси келарди.

— Мен «Мюзик-холл»ни тузганимда бошимдан кўп гап-ғоларни ўтказдим. Камтарликнинг чегарасидан бир оз чиқиб бўлса-да, айтмоқчиманки, 1957 йили ташкил этилган биринчи Ўзбек давлат эстрада оркестрининг асосчилариданман. Бу оркестр кейинчалик, яъни 1972 йилда «Мюзик-холл» группасини тузишга асос бўлди. Бу группа Ўрта Осиёда биринчи, Иттифоқда учинчи эди. «Мюзик-холл» — эстраданинг юксак чўққиси ҳисобланади. Унда эстрада ансамбли, яккахон хонанда, драматик актёр, раққосалар ансамбли, цирк артистлари, кордебалет, масҳарабозлардан иборат бир қанча санъат турлари махсус программа орқали бирлаштирилади. Дастлабки муваффақиятларимиз ёмон бўлмади. Москва, Ленинграддаги гастролларимиз жуда катта шўҳрат келтирди. Айниқса, Ленинграддаги Октябрь Катта концерт залида ойлаб концертлар берганмиз. Лекин республикамизда группага моддий-маънавий ёрдам кўрсатилмади. Тўғривоғи, кимларгадир ёкмади. Кейин, минг афсуски, турли сабаблар билан группа тарқатиб юборилди. Кўп меҳнатларимиз зое кетди. Бунга санъатимиз «жонкуярлари» сабаби бўлишиди.

Ботир ака жим бўлиб қолди. У «Мюзик-холл» ҳақида яна гапиришни истамасди. Назаримда, у воқеаларни қайта эслаш Ботир акага оғир эди. Эҳтирос тўла кўзлари бирдан маъносиз тортиди. Орага чўккан оғир жимликни, унинг хаёлларини бузгим келмади. Мен билиб-билмай Ботир аканинг ярасига туз сеппиб қўйганимни кейин билдим. У Тошкент «Мюзик-холл»ини ўз фарзандидай яхши кўраркан.

«Мюзик-холл» — Ботир Зокировнинг ушалмай қолган орзулари, ғунча очмаган армонлари, узок-узокларга юксак парвоз этмаган умид қушлари эди...

— Кўпчилик эстрадани бошқача тушунади, — деди Ботир ака чуқур хўрсиниб. — Айримлар унга енгил-елпи санъат деб қарайди. Энг ёмони — санъатимиз тақдирини ҳал қиладиганлардан шундай асоссиз фикрларни эшитиш кишини қаттиқ ранжитилади. Улар фикрининг охиригача ишитаётган ҳам, ҳисоблашмайдилар ҳам. «Айтганим-ёқганим, деганим-деган» кабилида иш тутишади. Столни муштлашади, холос. Мушт билан санъатни ривожлантириб бўлмайди... Ўша айримлар бор учун ҳам эстрада оммавийлашиб кетмаяпти. Эстрадамиз ўсмирлик палласидан нарига ўтолмаяпти. У қанчалик енгил бўлса, шунчалик мураккаб санъат!

Мен олдин Ботир ака камтарлик қиляпти, деб ўйладим. Ўзбек эстрадасини нафақат иттифоқ, балки жаҳон саҳнасига олиб чиққан машҳур хонандадан юқоридаги фикрларни эшитиш бир оз эриш ҳам туюлди.

— Ахир, сиз эстрадамизни...

— Фикрингизни тушундим, — деди у сўзимни бўлиб. — Энди озми-кўпми кўлимиздан келгунча ҳаракат қилдик. Лекин бундан ҳам кўпроқ иш қилишимиз керак эди... Кейинги пайтларда кўпроқ амалга ошмай қолган

ниятлар, орзулар ҳақида ўйлайман. Баъзи кўшиқларимдан кўнглим тўлмайди. Бошқачароқ ижро этиш керакмикин, дейман. Баъзан кўшиқларимнинг умрини ўйлайман... Биласизми, ўткинчи кўшиқлар бевафо ёрга ўхшайди. Шу ўринда эстрада кўшиқчилигимизда ўткинчи куйлар ва кўшиқлар тез-тез пайдо бўлаётганини айтмоқчиман. Ансамбллар қошидаги бадиий советлар суст ишляпти. Андиша, юзхотирчилик деган гаплар бор-да, ёмонни ёмон дейишга баъзан журъат етишмайди. Кимлардандир, нималардандир ҳадиксираймиз, тўғривоғи — кўрқамиз, ўрта-ичида эстрада санъатининг ривожига путур етади.

Сўхбат мавзуини ўзгарттирдим.

— Ботир ака, ҳикоялар ҳам ёзгансиз, шундайми?

— Ҳа, бир вақтлар... Ёзмадим, машқ қилдим. Бир қисми матбуотда эълон қилинди. Улар ўқувчиға маъқул бўлди, йўқми — менга қоронғи. Кейин ҳикоя ёзиш менинг ишим эмаслигини тушундим. Ҳозир прозани бошқача ёзиш керак. Назаримда, прозамиз камолат топаётганга ўхшайди. Баъзи ёш адибларнинг ҳикоячилиқда қўллаётган тажрибаларини кўриб қувонаман. Лекин нуқул тажрибанинг орқасидан қувиш яхши эмас. Жимжамдор сўзлар билан проза яратиб бўлмайди... Ҳозир ўзимни драматургияда синаб кўрмоқчиман. Агар юракда чинакам иштиёқ бўлса, қилаётган ишингга ишонсанг, санъатнинг барча турларида (истеъдод ва имконият ҳисобига, албатта) ўз кучингни, билимингни синаб кўрсанг бўлади. Бунинг учун билимдон, ҳақиқатгўй, эътиқодли, энг муҳими — имонли бўлиш керак. Ҳақиқий санъаткорлик истеъдод ва меҳнатни виждон билан ўйғунаштирган кишигагина насиб қилади...

Ботир ака китоблар тартиб билан терилган озода жавондан бир нечта китоб олди.

— Биласизми, мен шеърни жуда севаман. Шеърсиз яшай олмайман. Баъзан тушларимда ҳам шеър ўқийман. Яхши шеър инсонни қайта дунёга келтиради, — деди у қўлидаги китобларни бир-бир варақлаб. — Яқинда Марина Цветаеванинг икки томлигини ўқиб чиқдим. Дахшат! Ҳозиргача ўзимга келолмай, унинг шеърлари таъсирида юрибман.

Олдин М. Цветаевадан, сўнг Миртемирдан шеърлар ўқиди:

...Не-не қиз сочиға лола таққанман.
Тақдиримга ҳеч ҳам ўпка қилмайман,
Кўлимдан келмайди деган пеша кам.
Баъзан кўзларимда томчи-томчи нам...
Ҳануз шеър ёзишни билмайман.

— Улуғларга хос камтарлик. У кишининг шеърларида ички кўшиқ бор. Ўқийверсан-у, юрагинг ҳам куйлайверади. Юракни қуйлаган шеърлар барҳаёт. Яна менга Миртемир ака шеърятининг тили жуда ёқади. У киши ҳеч кимга ўхшамаган катта шоир. Энди яна бир катта шоирдан шеър ўқийман... Зерикмаяпсизми?.. Мабодо, сиз ҳам шеър ёзмайсизми?

— Йўқ. Сиз-чи?

— Ёзаман. Лекин ҳеч кимга кўрсатмайман. Шунчаки, дилимдаги ҳеч кимга айтиб бўлмайдиган гапларни шеърга солишга уринаман.

У Абдулла Ориповнинг янги китобидан шеърлар ўқиб берди.

Шукрона айт аввал парча нон учун,
Сўнг қултум сув учун шукрона такрор.
Чунки бу оламда, яширмоқ нечун,
Сенга шуларни ҳам кўп кўрганлар бор.
Буюқлар бахтига ҳавас қил, аммо,
Инсонлигинг учун шукр айтгил зинҳор.

Чунки бу оламда сен учун хатто

Оддий инсонликни кўп кўрганлар бор...

— Яна қайси шоирларнинг шеърларини севиб ўқийсиз.

— Зулфия, Асқад Мухтор, Эркин Воҳидов, Евгений Евтушенко, Андрей Вознесенский... Кейин шарқ классик шеърятини... Прозаиклардан Толстой, Чехов, Достоевский, Тагор, Гюго, Қодирий, Ойбек ва Қаҳҳорни... Рассомлар билан хонандаларнинг рўйхати анча узун.

Ботир ака шеър ўқиганда образга кириб кетади. Ботик кўзлари ёниб, чўяндай киёфаси гўё алангада товланаётганга ўхшайди. У шеърни шунчаки ўқимади, балки сўзлар, мисралар «ичида» куйлаб ўқийди. Мен унинг шеърни нозик дид, катта тафаккур билан идрок этишидан, шоирнинг мисралар қатида яшириниб ётган фикрларини теран англашидан ҳайратга тушдим. Шундагина Ботир Зокиров кўшиқларининг умрбоқийлиги сирларидан бирини билиб олдим. У кўшиққа шеър ва сўз танлашда ўзига ниҳоятда талабчан, қаттиққўл экан.

Суҳбатимиз мавзуи Ботир Зокиров чизган картиналарга келиб тақалди. Тўғриси, хонанданинг рассомлик билан шуғулланишини эшитардим-у, картиналарини кўрмаган эдим.

— Ёшлигимдан тасвирий санъат билан шуғулланаман. Анча-мунча картиналар чизиб қўйдим. Кўшиқларда ўз ифодасини тополмаган фикрларимни, оҳанглари ва туйғуларимни бўёқларда акс эттиришга уринаман. Ранглар ҳаммиша фикрлашга ундайди... Мен тасвирий санъатга азбаройи қизиққанам учун баъзи мулоҳазаларимни айтмоқчиман. Бир неча йилдики, Қўлёзмалар институти томонидан «Шарқ классиклари меросидан» деб номланган серияда китоблар нашр этилмоқда. Бу жуда хайрли иш. Лекин баъзи китоблардаги суратлар шарқ миниатюрасига ўхшамайди. Ҳозир буни сизга исботлаб бераман. — У йўлакдаги китоб жавонинг тепасидан бир неча альбомларни олиб келди. Сўнг «Шарқ классиклари меросидан» сериясида чиққан тўрт-бешта китобни ва рақлаб улардаги суратлар билан альбомлардаги суратларни солиштирди. — Қаранг, альбомлардаги суратлар ҳақиқий Шарқ миниатюраси. Энди китоблардаги суратларни кўринг: мутлақо бўлак хил. Мазмунга ҳам тўғри келмайди. Бундай қилмаслик керак. Ахир, Умар Хайёмнинг соқолини олиб, унга костюм кийдириб, бўйнига галстук такиб бўлмайди-ку? Бу ўтмиш меросимизга ҳурматсизлик бўлади. Назиримда, бу ишни жиддий ўйлаб кўриш керак.

Шундан кейин Ботир ака айвондан турли йилларда чизган картиналарини олиб келиб, хонанинг турли томонларига қўйди. Хона бир зумда музейга ўхшаб қолди. Картиналардаги ранглар гўё ўз гирдобига тортиб кетаётгандай, таниш оҳангларда кўшиқ «куйлаётгандай»... Ҳар бир картинада юракни ўзига ром этадиган, бир умрга ошно қилиб қўядиган қудратли сеҳр бор.

— Мана бу «Автопортрет»ни бир куйга қаттиқ берилган пайтимда чизганман, — дейди Ботир ака картиналар ҳақида қисқача гапириб. — «Саратон» картинаси ҳам шундай ҳолатнинг маҳсули. Бу асарлар «Оқшом», «Бухоро манзараси», «Анорлар» деб аталади. Ҳар қайсисининг яратилиш тарихи бор. Ҳозир «Анор пишганда» деб номланган триптих устида ишлаяпман. Бу картинада шу кунлардаги рухий ғалаёнларимни, безовта хаёлларимни бўёқлар қаърига сингдирмоқчиман...

Ботир Зокиров чизган картиналар — унинг айтилмаган кўшиқлари. Ранглар эса — у кўшиқларнинг оҳанглари... Юксак истеъдод билан чизилган бу картиналарнинг ҳар бирида безовта юракнинг бетакрор ва дилбар мусиқаси бор. Мен уларни мусиқа камалаги деб атагим келади.

Унинг «Саратон» картинаси бир қарашда оддийгина туюлади. Лекин картинадаги ҳаётга беихтиёр бутун

вужудингиз билан боғланиб қоласиз... Тақир ер, борлик, осмон сап-сарик — олов. Ўртада қоп-қора баҳайбат дарахт — кул... Картинанинг бор-йўқ композицияси шу. Мен унга тикилиб туриб, бир лаҳза дарахтнинг ҳолига тушиб қолдим. Саратоннинг ўткир нафаси вужудимни куйдирди. Ҳайқиргим, дод солгим келади-ю, овозимни олов ютаверади. Оғзимни очсам, бўғзимга аланга текилади. Сўнг саратоннинг қудратли ва шафқатсиз тафтида бир сикми кулга айланиб қоламан... Буларнинг ҳаммаси санъатнинг сеҳрли қудрати туйғули рўй берди. Кейин билсам, бу картинани Ботир ака ҳам жуда ошно кўраркан.

Суҳбатимиз сўнгида турли кўшимча саволлар бердим.

— Юморга қандай қарайсиз?

— Юморни жуда яхши кўраман. Дўстлар даврасида аския айтишни ёқтираман. Менинчга, юморни, кулгини самимий тушунган кишининг дили пок бўлади.

— Қайси рақамни яхши кўрасиз? Нима учун?

— «14» ва «7» рақамларини. «14»да кўп марта ишлашим ўнгидан келган. Ҳаётимдаги яхши ва унутилмас воқеалар ҳам «14» рақами билан боғлиқ. «7»ни нега яхши кўришимни аниқ айтолмайман. Лекин ҳар сафар саҳнага чиқишдан олдин еттигача санаб, «етти-кетди» дейману саҳнага чиқиб кетаман.

— Санъатга алоқадор кишиларда айниқса ҳасад туйғуси кучли бўлади, дейишади. Сиз нима деб ўйлайсиз?

— Бўлса бордир. Лекин мен бу туйғуга ошно бўлиб кўрмадим. Ҳамма санъаткорнинг ёмон ишидан хулоса чиқараман, яхши ишидан қувонаман. Ҳасадгўй юзига қозонқуя суртиб олганга ўхшайди. Шу нарсани афсус билан айтиш керакки, баъзи истеъдодларимиз бу туйғуга юрагидан кенг ўрин беради. Бундайларнинг умри ўзгалар муваффақиятидан азоб чекиш билан ўтади. Ҳасадгўй бировни эмас ўзини ўзи ҳалокатга бошлайди. Бу ҳақда буюк шоир Маҳтумқули шундай деган:

«Четлаб ўтгин ҳасадгўйни кўрсанг гар,
Найзасики унинг бўлмас беаҳар».

— Қайси ҳикматли иборани яхши кўрасиз?

— Қалби пок ва сахий одамлар ҳақидаги барча мақоллар ва ҳикматли сўзлар менга ёқади...

Суҳбатимиз қисқа бўлди. Ботир ака «Ялла» ансамбли билан биргаликда наватдаги гастролга тайёргарлик кўриши керак экан.

Йўлакдаги хазон япроқларни шитоб билан босиб кетяпман-у, ҳозиргина машҳур хонанда билан учрашганимга, у билан суҳбатлашганимга сира-сира ишонгим келмайди. Яна Элмурод тоғани эсладим. Элмурод тоғага ўхшаш унинг минглаб мухлислари кўз олдимга келди. Тўғриси, ўша мухлисларнинг биттаси — мен жуда-жуда бахтиёр эдим. Ўша куни нафақат хонанда Ботир Зокировни, балки ёзувчи, рассом, актёр ва улғу қалб эгаси Ботир Зокировни ҳам кашф этган эдим.

Гастролдан сўнг телефонлашдик. Лекин бу бизнинг сўнгги сўзлашувимиз, Ботир аканинг сўнгги нафаси эканини сира-сира ҳаёлимга келтирмаган эдим. Шоир ёзганидек:

Куй авжида узилмасин тор
Шеър ярида синмасин қалам.
Яшаб бўлмай умрини зинҳор
Бу дунёдан кетмасин одам...

* * *

Яна Ботир Зокировнинг уйдидан. У ўтирган кресло бўш. Жавонларда тартиб билан терилган китоблар, деворлардаги картиналар, бежирим мебеллар — ҳамма-ҳаммаси сукутда. «Саратон»даги дарахт яна ҳам қорайиб кетгандек. Бурчақдаги пианино мунғайиб қолганга ўхшай-

ди. Йўлак ва хоналарга илинган картиналардаги турфа ранглар гўё ўз ижодкорини кутаётгандек бесаранжом. Юнглари кўнғирок, кулоқлари узун хонаки ит Френк хонадан-хонага бетоқат кезади...

Бу гал ҳам суҳбатни нимадан бошлашни билмай анча қийналдим. Чунки орамизда йўқ одам тўғрисида ёзиш, у ҳақда оиласи, қариндош-уруғларидан сўраб-суриштириш қанчалар оғир.

— Биласизми, мен болаларимнинг санъатга кизиқишини, санъаткор бўлишини сира-сира истамасдим,— деди орадаги сукунатни бузиб Ботир Зокировнинг онаси Шохиста опа Саидова.— Тақдир экан: Карим ака ҳам, мен ҳам санъатнинг нонини еб улғайдик. Бундан болалар ҳам бебахра қолмаган, албатта. Ботир билан Луизага дастлабки кўшиқни ўзим ўргатганман. «Ўзбекистон менинг диёрим» деб аталган бу кўшиқнинг шеърини ҳам, кўйини ҳам ўзим ёзганман. Улар бу кўшиқни 1959 йил Москвада бўлган Ўзбек адабиёти ва санъати декадасида куйлашган... Сиз ҳайрон бўлманг. Мен «Қирққиз» эртаги асосида опера ҳам ёзганман. Лекин тугатолмадим. Биринкетин болалар туғилди. Уларнинг тарбияси, кийим-кечаги дегандек... Турмуш ташвишлари... Бу орада уруш бошланди. Сўнг ҳаммаси қолиб кетди.

— Шохиста опа, театр сахналарида қатор роллар яратгансиз. Ҳатто, опера ёзишга уринибсиз. Лекин нега фарзандларингизнинг санъаткор бўлишини хоҳламадингиз?

— Тилимни қичитиб нима қиласиз, ўргилай,— деди Шохиста опа чуқур хўрсиниб,— Карим акангиз ҳам, ўзим ҳам жуда қийналгимиз. Санъатни тушунмайдиган одамлар билан ишлашга тўғри келган. Карим ака ниҳоятда покиза, содда эди. Ана шу характери билан кўп марта қоқилган... Қўйинг, ҳаммасини гапириб ўтирмай. Шунинг учун болаларнинг ҳам қийналишини истаманман. Қўриб турибсиз, болалар бизнинг хоҳишимизга қулоқ солишмади... Ҳаммаси элга танилган санъаткор бўлиб етишди. Улар учун ҳам кўп идораларга кирдим, ҳали айтганимдек, санъатдан йироқ кишилар билан олишдим... Биласизми, фарзандларимнинг орасида Ботир бўлакча эди.

Шохиста опа жим бўлиб қолди. Билмадим, у бошини қуйи эгнанича нималарни ўйладийкин?.. Бундай дақиқаларни онага осон тутиб бўлмайди, албатта. Бироқ она бошини мардона кўтарди. У бир кам етмиш ёшда. Ҳали анча тетик. Овози ўктам. Гап орасида кўшиқ ҳам айтади. Юзларида, кўзларида ҳамон шижоат сезилади.

— Келинг, сизга бир хангома айтмай,— деб қолди опа.— Биринчи космонавт учувчи Юрий Гагарин Тошкентга келганда мен касалхонада ётган эдим. Ботирни Гагарин келишидан икки кун олдин тезда Бухорога гастролга жўнатишди. Кутилмаган гастроль. Бир маҳал Гагарин Ботирни кўрмоқчи бўлиб суриштирибди. Унинг гастролдалигини айтишган экан, унда онасини кўраман, дебди. Бир вақт, денг, мен ётган палатани казо-казо врачлар босиб кетди. Бирови мени текширган, бирови кўрпа-тўшакни алмаштирган, яна бирови хоналарни тозаллаган... Ётганимга бир ҳафтадан ошувди, лекин ҳеч ким ҳолимдан тузукроқ хабар олмаган эди. Ҳатто бўлим мудирига Ботир илтимос қилгандаям келиб кўрмаган. Жаҳлим чиқиб ҳаммасини ҳайдаб солдим. «Мени-ку Гагарин келиб кўрадиган бўлибди, бошқа беморларнинг холи нима кечади?», деб бўлим мудирига савол бердим. У кизарди, бўзарди, кейин менга бир ўқрайди, жўнаб қолди... Ана шунақа, жуда бетгапопарман. Шу одатим кўп марта панд берган. Лекин начора, сал кингирликни, ноҳақликни кўрсам чидаб торолмайман... Гагаринни эса, касалхонадан чиқиб кетиб уйда кутиб олганман ўшанда.

Жамшид Зокиров магнитофон қўйди. Олдин майин музыка, сўнг... таниш овоз, дилрабо кўшиқ янгради.

Хаёлимда бўлдинг узун кун,
Сени излаб қирғоққа бордим.
Оч тўлқинлар пишқирган тунда,
Топиб бер, деб ойма ёлвордим...

Ботир Зокиров куйлапти! Унинг оҳанрабо янглиғ овози қалбимиздаги титроқни аллалаётгандек, вужудимизни сокин тўлқинлар сари олиб кетаётгандек эди...

Хийлагар ой, сеҳргар дилбар,
Солиб қўйдинг ёдимга кимни?..

Беихтиёр эшикка қарадим. Гўё ҳозир Ботир Зокиров кириб келаётгандек туюлди.

— Мен бирор марта ҳам Ботирнинг концертларига кирмаганман,— дейди Шохиста опа кўзларида ёш билан.— Юрагим чидамасди... Унинг кўшиқларини титриклигида эшитганимда ҳам кўзларимга дув-дув ёш келаверарди.

Юраги чидаганларга балли! Кўшиқнинг метиндек юкини кўтарганларга раҳмат! Оҳанглар ва нолаларнинг шиддатли гирдобидан омон қолганларга офарин! Мен бу ҳамду саноларни бекорга айтаётганим йўқ. Чунки, юрак қаъридан отилиб чиққан кўшиқ инсонни қайта ҳаётга келтиради. Мусиқанинг сеҳрли оламига кириб қоласану тўрт томонингдан куй ва кўшиқ ёғилаверади. Юракларинг эриб оқаверади, оқаверади...

Вужудларга титроқ солмаган, юракларга таъсир этмаган ҳар қандай кўшиқ — қоғозгулга ўхшайди. Афсуски, кейинги пайтларда шундай «кўшиқлар» кўпайиб борапти. Қўлига тор олиб, икки қатор шеърни куйга солганлар ҳам хонандаликни даъво қилишапти. Энг ёмони — улар орасида тақлидчилар урчиб борапти. Тақлидчи — табиий офатга ўхшайди. Бундайлар адабиётга ҳам, санъатга ҳам қатта зарар етказди. Тақлид қилиб ўз йўлини, услубини топиб кетиш бошқа. Лекин тақлидчи бўлиб сахнада қолиш — жонсиз гавда, холос.

— Мени бугунги ўзбек эстрадаси қаттиқ ташвишга солади,— деган эди ўша суҳбатимизда Ботир ака.— Баъзи хонандалар ўз йўлини излаш ўрнига тақлид қилади. Бировнинг тўнини киймоқчи бўлади. Лекин у тўғри келадими, ярашадими, йўқми — ўйлаб ўтирмайди. Шунинг учун ҳам миллий эстрадамиз ривожини паст. Баъзи эстрада ансамблларимиз репертуари нуқул бақирик-чақирик мусиқаю энгил-елпи кўшиқлардан иборат бўлиб қоляпти. Ҳар қандай санъатнинг миллий замини бўлади. Миллий санъат эса ўз заминида ўсиб, сўнг интернационал санъатга айланади...

Магнитофон ленталари борган сари юракларни асир этаверади:

Исмингни топмай ҳамон
Овораман кўп ёмон,
Қайлардасан қоши камон?..

Биринкетин арабча, французча, ҳиндча кўшиқлар янгради. Сиз гоҳ Арабистоннинг ҳад-худудсиз дашти биёбонларида, гоҳ Франциянинг гавжум кўчаларида, гоҳ Ҳиндистоннинг сўлим табиати қўйнида кезгандек бўласиз...

— Ботир ака ўн бешдан ортиқ тилларда кўшиқ айтган,— дейди унинг рафиқаси Галина Зокирова.— Агар у бошқа халқларнинг кўшигини куйламоқчи бўлса, аввало кўшиқ сўзларининг мазмунини тўлиқ ўрганарди. Ҳатто сўзларнинг талаффузларига эътибор берарди. Агар ўша кўшиқ юрагида пишмаса, айтмасди. У ҳамини томошабинни алдашдан, зериктириб қўйишдан кўркарди. Ўз

репертуарига талабчан эди. Кўшиқни хиргойи қилиб эмас, фақат қалбида яратарди. Уйда ҳеч қачон машқ қилмаган. Фақат, бастакорлар у учун яхши кўшиқ ёзишларини орзу қиларди.

Яхши кўшиқ орзуси!.. У бастакорлардан Икром Акбаровнинг «Раъно», «Яроғ этма», «Қайдасан, ёр?», Сайфи Жалилнинг «Кечалар юлдуз санаб», «Мажнун монологи», Мутал Бурхоновнинг «Намедонам-чимекардам», Фаррух Зокировнинг «Хаёлимда бўлдинг», Энмарк Солиховнинг «Соғинди жон» ва француз композитори Энрико Массиаснинг қатор кўшиқларини қуйлаганда орзулари ушалаётганидан қувонган.

Ботир Зокиров Франциядаги машҳур «Олимпия» эстрада концерт зали сахнасига икки марта кўтарилган ягона совет хонандасидир! Бу сахнада жаҳоннинг порлок эстрада юлдузлари — Эдит Пиаф, Шарль Азнавур, Жак Брэл, Мирей Матье қуйлаганлар. Франциянинг таниқли бастакори, актёри ва кўшиқчиси Жак Брэл «Мени ташлаб кетма» кўшиғини Ботир Зокиров учун махсус ёзган. Бу кўшиқ Франция гастролларида ижро этилиб, хонандага катта шуҳрат келтирган. Бундай ажойиб мисоллар Ботир Зокиров ижодида кўплаб учрайди. Унинг мамлакатимиз ва жаҳон бўйлаб қилган гастроллари Ватанимизга, санъатимизга фахр ва қувонч келтирарди. Ҳақиқий санъаткоргина ўз юртига, элига олқиш олиб келади. Шоир айтганидек, «орзуни қуйга сололган, шул сабаб тарихда узок қололган» куйчи юрт бўлиб дунёга танилади. Бу эса осон эмас...

У йигирма саккиз йил сахнада қуйлаб, хайрхоҳлар билан бир қаторда, санъатдан йироқ «кимса»ларга ҳам дуч келган. Лекин парво қилмаган. У кўшиқ қуйлаган. Олти марта операция столига ётганда ҳам, врачлар қайта-қайта тақиклаганда ҳам кўшиқдан асло воз кечмаган. Ҳатто бир гал касалхонадан қочиб, Икром Акбаровни келиб, чала қолган кўшиқни ниҳоясига етказган. Ботир Зокировни 1964 йили СССР Медицина Фанлар Академиясининг академиги Лев Константинович Богуч операция қилган. Бу жуда мураккаб операция медицина энциклопедиясига киритилган.

— Ботир ҳеч қачон ўзини аямасди,— дейди Шохиста опа,— касал бўлиб қолса, менга билдирмасди. Умуман, бошқаларга ҳам айтмасди. Сал ўжарроқ ва тортинчок феъли бор эди. Охирги марта касал бўлганида дори олишга пули қолмабди. Тортиниб, ҳеч қайсимизга айтмаган. Сезиб қолиб 80 сўм пенсиямни элтиб бердим. Ушанда жуда хижолат бўлди болагинам... Хаётда яхши одамлар бор экан, ёрдам беришди. Начора, ўлим ҳақ бўлиб чиқди... Лекин мен фарзандларимни пулга, бойликка ўргатмаганимдан, уларнинг ўзиям бунга ўрганмаганидан ҳамisha фахрланиб юраман...

— Ботир ака ажойиб инсон, чин дўст, энг муҳими — эстрадамизда мактаб ярата олган санъаткор эди,— дея хотирлайди Галина Зокирова. — Мен 1974 йили республика хореография билим юртини тугатиб, у киши раҳбарлик қилаётган «Мюзик-холл»га ишга келдим. Бир-биримизга кўнгилларимиз тўғри келди шекилли, турмуш курдик. Кейин мен сахнага чиқмай қўйдим. Чунки Ботир Зокировнинг санъати олдида ўз «бахойим»ни билдим. Мен унга фақат яхши аёл бўлишим мумкин эди. Қўлимдан келганча бунга ҳаракат қилдим... Охирги марта уч ой касалхонада ёнида бўлдим. Умри қисқа экан...

Мен унинг умрини (кўшиқлари, картиналаридан ташқари) Галина опанинг вафо тўла кўзларида, қизи Рухшонанинг самимий кулгиларида давом этаётганини кўрдим. Уйда унинг чироғи ҳамisha ёниб турибди.

Ўзбекистон ССР халқ артисти Ботир Зокиров узок йиллар СССР Маданият министрлиги қошидаги Эстрада санъати бадиий советининг аъзоси эди. Иттифоқимизда

бўладиган барча эстрада конкурсларида жюри аъзоси сифатида қатнашарди. Сахнага илк бор қадам қўйган ёш истеъдодлар унинг баҳосини ҳаяжон билан кутишарди. Унинг фикр-мулоҳазалари билан ҳисоблашишарди. Уни мамлакатимизнинг кўпгина жойларида билишар ва севишарди. Москва, Ленинград, Киев шаҳарлари кўчаларида юрганида санъат мухлислари унга чексиз меҳр ва ҳайрат билан тикилишарди...

Ўзбекистондан иттифоқимизнинг йирик шаҳарларига, қардош республикаларга, ҳатто чет эл сафарларига борганда Ботир Зокиров кўшиқлари ёзилган грампластинкаларни сўраганларнинг жуда кўп марта гувоҳи бўлганмиз ё эшитганмиз...

У эллик ёшлик юбилеи сценарийсини ўзи ёзмоқчи эди. Репертуаридан махсус программа тузиб, ҳар бир кўшиғига шарҳ — тўрт қатор шеър битмоқчийди. Картиналаридан саралаб биринчи марта шахсий кўргазмасини ташкил этишни ният қилган эди. Афсуски, у қалбида айтилмаган кўшиқларини, чизилмаган картиналарнинг оҳорли рангларини, кинода яратмоқчи бўлган ёрқин образларини ва яна қанча-қанча ушалмаган буюк орзуларини ўзи билан олиб кетди. Ҳозир унинг: «Она халқимнинг олдида катта қарздорман. Бир фарзанд ва бир хонанда сифатида шу қарзларни узишим шарт. Ҳали халқимга кўнгилдагидек хизмат қила олганим йўқ. Бошқача қуйлаш, бошқача чизиш керак», дея ўз ижодидан қониқмаслик ҳислари билан тўлиб-тошган сўзларини эслаيمان. Киройи санъаткор асли шундай бўлмоғи керак эмасми, ахир?! Бу халқ қалбида қолабилиш санъати ҳамдир.

Б. ЗОКИРОВ. Куз

Исо Жабборов

Икки диннинг бир шайтони

Менинг бобом ўтган аср охирларида Хива хонлигига кул қилиб сотилган экан. Аввал бойлар эшигида батрак, революциядан кейин эса босмахона ишчиси бўлиб ишлаган дадам ҳам то Хоразм инқилобигача кул ҳисобланган. Дадам бобомнинг куйидаги гапларини кўп қайтарар эдилар: «Бу бевафо дунёда на худо, на пайғамбар, на хону беклар адолат ўрната олди. Ҳақиқат — кўкнинг иши эмас, инсоннинг ишидир!» Эсимда: бундай чигал мулоҳазалар ёшлигимда баъзан мени ҳам ўз гирдобига тортиб кетарди. Дадам билан худо ва пайғамбарлар, авлиё, фаришталарнинг бор-йўқлиги тўғрисида кўп тортишардик.

Биз у пайтларда ёш эдик, қони қайноқ комсомол эдик. Шу боис билими анча чекланган, аммо бой ҳаётий тажрибага эга бўлган дадамни ғайритабиий кучлар йўқлигига, худо, авлиё ва пайғамбарлар кишилар томонидан ўйлаб топилганлигига куйиб-пишиб ишонтиришга ҳарчанд уринсам-да, менинг далилларим у кишининг дилидаги эътиқодга етарли зарба бера олмас, дадам дунёда барибир қандайдир ғайритабиий куч борлигини эътироф қилаверар эдилар. Мен бу хурофий ақидалар дадамнинг миёсига қаёқдан кириб қолганини, бу қоқоқ тушунчаларни туғдирган манбаларни у пайтларда ўзим ҳам яхши билмас эдим. Дадам қаттиқ ишонган ғайритабиий кучлар, қиёмат қойму яъжум-маъжужлар тўғрисидаги афсоналар аслида қадимий яхудиylар ва христианлар яратган диний китоблар — «Таврот» ва «Инжил»дан олинганини, кейинчалик эса бу миф ва ривоятлар бир мунча ўзгартirilган ҳолда мусулмонларнинг «Калом» ва «Ҳадис»ларига кирганини қаёқдан билай?

Бу миф ва афсоналар дадамдай чаласавод бир оддий ишчига таъсир этиши турган гап эди. Улар Ўрта асрда бутун Европа халқларини чалғитиб, гўё христианларнинг муқаддас шахри бўлмиш Қуддус (Иерусалим)га салб юришларини келтириб чиқарганини, бу юришларда ўн мингларча навқирон ёш йигитлар ҳалок бўлиб кетганини у пайтларда биз ҳам билмас эдик. Шу боисдан бўлса керак, диний ақидаларга қарши баҳсларимиз ҳам сал юзакироқ бўлар, илмий далил ўрнига биз ёшлар кўпроқ «ҳаммаси ёлгон, худо йўқ!» деган умумий гаплардан нари ўтолмас эдик.

Шубҳасиз, ҳозирги замондошимизни турли афсонавий образлар, ғайритабиий қаҳрамонлар, мўъжизали ривоятлар, даҳшатли ҳикоялар билан таажжублантира олмайсиз. Лекин ҳозир ҳам баъзи кишилар турли-туман ҳодисаларнинг моҳияти ва сабабларини ўз билим даражасида тушуниб, чигал ҳаётий муаммоларга дуч келганларида нодонликнинг эгизаги ҳисобланган диний ақидалар тузоғига осонгина илинадилар. Бундай ҳолатда дин ўзининг энг муҳим компенсаторлик вазифасини тўла бажаради ва ўз «тўри»га илинган кишига «тақдир», «пешона» каби тушунчалар орқали руҳий мадад беришга интилади.

Дин оламни иккига бўлади: бир томонда, кундалик турмуш ҳақиқати, иккинчи томонда — қандайдир илоҳий куч — худо ва у билан боғлиқ ҳар хил инс-жинслар мавжуд бўлгани учун, уларга итоат қилиш талаб этилади. Диний таълимотлар итоатгўйликни «худонинг қудрати» билан боғлайди. Шу тўғрисида руҳонийлар табиатда, синфий жамиятда рўй берадиган халқ оммаси учун мавҳум бўлган ғаройиб ҳодисаларни худо қудрати билан изоҳлайдилар, кишиларга ғайритабиий куч олдида ожиз эканликларини уқтириб, худого итоат қилиш керак деб тарғибот юргиздилар.

Фан эса, аксинча кўр-кўрона итоатгўйликни инкор қилади. Албатта киши учун ишонч ниҳоятда зарур. Лекин бу ишонч кўр-кўрона бўлмасдан, бирор нарса ёки ҳодисанинг чинакам моҳиятини аниқлаб, тушуниб олиш асосида пайдо бўлса ижтимоий тараққиётга ижобий таъсир қилади.

Диний эътиқодлар худо, пайғамбар, фаришта, иблис, авлиё, арвоҳ ва бошқа ҳар хил инс-жинслар билан боғлиқ тушунчаларгина бўлиб қолмай, балки асрлар давомида шаклланиб келган турли урф-одатлар, ижтимоий, оилавий турмуш нормаларини белгилаб берувчи қонун-қоида ва ахлоқ кодекси ҳамдир. Дин барча синфий жамиятларда сиёсий идеология вазифасини бажарган, қонунчилик, суд ва халқаро муносабатларга ҳам аралашиб, ўз таъсирини ўтказиб келган. Бунга ислом дини ва унинг муқаддас китоби Қуръон ёрқин мисол бўлади. Асли «ислом» сўзи итоатгўйлик деган маънони англатади. Даставвал мусулмончилик исломнинг бош ғояси ҳисобланган «Оллоҳ ягона, ундан бошқа худо йўқ» («Ло илоҳо иллолоҳ»), яъни якка худодликка чуқур эътиқод орқали киши ўзининг шохид итоатгўй эканлигини исботлашдан бошланади.

Ислом ва Каломулло яшовчанлигининг асосий сири — араб жамиятининг асрлар давомида тўпланган амалий тажрибаси, анъаналари, халқ ижоди намуналарини ўзида мужассамлаштирганлиги ва диний рухдаги қонун-қоида кодексига айланганлигидир. Инсон ҳаётининг барча қирраларини қамраб олган Қуръон ақидалари тўқилган афсона, ривоятлар орқали саводсиз халқ оммасининг онги ва қалбига жо бўлган. Қуръоннинг илоҳий-фалсафий қисмида яхудиylар ва христианларнинг муқаддас китоблари — Таврот, Инжилдан олинган тасаввурлар кўп учрайди. Ўз навбатида мазкур китоблар ҳам қадимий араб жамияти яратган мифологияни моҳирлик билан ўзида му-жассамлаштирган эди.

Ибтидоий мифлар халқ оғзаки ижоди (фольклор) сифатида шаклланиб, кўшиқ, куй, ўйин ва музика билан боғлиқ бўлган. Улар сўз ва овоз, пантомима, яъни имо-ишора билан, ҳаттоки ҳар хил расмлар орқали ифодаланган. Масалан, Андаман оролларида истикомат қилувчи ибтидоий пигмейларда ҳозиргача оловнинг, ой ва кўёш, кундуз ва туннинг келиб чиқиши тўғрисида содда мифлар мавжуд. Африкалик бушмен: «Ой қандай пайдо бўлган?» деган саволга ривоят билан жавоб беради: ёмғир ёйиб ўтгандан кейин бир жодугар олов ёқиб қавушни қуритмоқчи бўлган эмиш. Ўтга яқин қўйилган қавушнинг бир пойи куйибди. Жодугар куйган яримта қовушни жаҳл билан осмонга отгач, у узок-узокларга, етти қават осмонга етиб, ойга айланибди. Мусулмон мифологиясида эса Юсуф, Сулаймон, Довуд каби пайғамбарлар тўғрисидаги турли халқ ижоди яратган образлардан ташқари меҳнатқаш омрани кўрkitиб, итоаттўйликка чорлаш мақсадида тўқилган Азроил, Жаборил, Иблис, Мункар-Накир каби қўр-қинчли образлар ҳам учрайди.

Барча динларнинг руҳонийлари ҳар хил мўъжизалар яратувчи Инжил, Таврот, Қуръон каби муқаддас китобларга таяниб афсонавий махлуқларни ўйлаб топганлар, шу даҳшатли образлар орқали инсон қалби ва онгини тўлиқ эгаллаб олишга интилганлар. Шу мақсадда улар такводор авлиёлар тўғрисида бемаъни ривоятлар ҳам тўқиганлар. Бундай ривоят ва афсоналарда художўй бўлгани учун ҳатто ҳайвонлар, жин-арвоҳлар, афсонавий махлуқлар улар билан дўст бўлганлиги, табиат кучлари гўё уларнинг олдида тиз чўкканлиги, бу одамлар беморларни энг оғир касалликлардан қутқара билганлиги ҳикоя қилинади. Диний хурофот ва нодонлик ботқоғига ботирилган халқ бу афсоналарга қаттиқ ишонган.

Бошқа жаҳон динларидаги сингари ислом динида ҳам шайтон, дев, ажина, иблис тўғрисидаги таълимот муҳим ўрин эгаллайди. Барча мазҳаб тарафдорлари, илғор ғоилар ва халқ кўзгалонларининг бошлиқлари ислом арбоблари томонидан қаҳру ғазабга учраганлар, уларнинг фаолияти иблис билан боғлаб талқин этилган. Қуръонда ва ҳадисларда ёвуз дев, ажина, шайтонларнинг бошлиғи — иблис кўп тилга олинади. (Аслида «шайтон» сўзи яхудий динидаги «сатана» сўзидан олинган, «иблис» эса христиан динидаги «диаболос» (дьявол) сўзи билан этимологик жиҳатдан боғлиқ — И. Ж.)

Ислом дини барча илғор фикрли кишиларни даҳрий — иблис йўлдан урган, шайтон йўлига ўтган шахслар деб айблаган. Ислом ақидаларига кўра, ҳар бир киши туғилганда у билан бирга ўнта шайтон (пари) пайдо бўлар, одамлар ўлса ҳам пари-шайтонлар тирик қолар эмиш. Гўё иблис осмондаги ўз тахтида ўтириб, ҳар кун етмиш марта ўз ноиб (шайтон)ларини ерга юбориб, ахборот олиб тураган. Киши ўлганда унинг жонини олиш учун иблис ўзининг ёгмиш минг ноибини юборса, оллоҳ ўнта фаришта юборар экан. Агар марҳум такводор бўлса, худо юборган фаришталар иблисининг ноибларини енгиб, унинг жонини қўлга киритар эмиш. Ажина, шайтон, дев ва фаришталарга асрлар давомида ишониб келган аждодларимиз даҳшатли азоблардан қўрқиб, ҳар хил хурофий иримларга риоя қилганлар.

Шу кеча-кундузда ҳам барча эксплуататор жамиятда ҳоким синфлар халқни эзишда динга суянади. Ҳозиргача 43 та буржуа мамлакатларида давлат дини мавжуд. Шу жумладан, Яқин ва Ўрта Шарқ, Жанубий-шарқий Осиё ва Африкадаги 28 та мамлакатда ислом расмий давлат дини ҳисобланади. Айрим капиталистик мамлакатларда диний партия ва касаба союзлари ҳам мавжуд.

Диний тасаввурларни фақат нотўғри, хато тушунча деб таърифлашнинг ўзи етарли эмас. Маълумки инсоният тарихида кўпдан-кўп қудратли давлатлар бўлган, кейин емирилган, социал революциялар оловида бир синфнинг ҳокимияти кўкка совурилиб, иккинчи синф ҳукмронлиги ўрнатилган, зўр

ижтимоий оқим тўққинларида юзага чиққан айрим ғоя ва тушунчалар пуфақдай ёрилиб кетган, аммо буддизм, яхудийлик, христианлик, ислом сингари диний эътиқодлар эса асрлар оша бир тузумдан иккинчи тузумга ўтиб ҳозиргача сақланиб келмоқда.

Бунинг боиси — диний эътиқодларда жамиятнинг моддий турмуш шариоти, экономикаси, ишлаб чиқариш даражаси фантастик шаклда акс этибгина қолмай, кишиларнинг ижтимоий муносабатлари, авлодма-авлод ўтиб келган миллий урф-одатлари, анъаналари, оилавий турмуш тарзлари ҳам ўз аксини топганлигидир. Одат — кишининг иккинчи табиати ҳисобланади ва шунинг учун ҳам у зўр консерватив кучга эга. Айрим кишилар эса кўр-кўрона амал қилиниб келган баъзи диний дастурларнинг моҳиятини тушуна olmay, уларни миллий анъаналар билан чалқаштириб юборадилар.

Бошқача айтганда, дин ўзига яраша дунёқараш, яъни ижтимоий онг формаси сифатида табиат оламидаги ва ижтимоий турмушдаги хилма-хил ҳодисаларни сохта бўлса-да, фантастик равишда тушунтириб беришга интилади.

Қадимги Шарқда кишиларнинг тафаккури ва қалбини тўла эгаллаб олган дин бошқа мустақил ижтимоий онг формаларининг пайдо бўлишига йўл қўймаган. Тафаккурнинг диний анъана ва урф-одатлар кишанида бўғилиб қолиши Шарқ халқларининг тараққиётига салбий таъсир кўрсатди. Ҳақиқат йўлида қурашувчи илм-фан, айниқса, фалсафий тафаккур, қадимги Шарқ мамлакатларида қийинчилик билан, асосан мифология орқали қуртак отган. Масалан, қадимий Ҳиндистонда философия брахманлар хизматида бўлиб, фақат веда қонунларини эътироф қилган донишманд шахсларгина табиат ва турмуш масалалари тўғрисида фалсафий мулоҳаза қилиш ҳуқуқига эга бўлганлар. Қоҳинлар сурбетлик билан «ҳақиқатни» ўзимизга қолдириб, бошқаларга эртак айтиб бериш зарур», деганлар. Брахманлар эса «ҳақиқат — бу офтоб, унинг нура-рига оддий кишиларнинг ожиз кўзлари чидаёлмайди, уларга қоронғилик фойдали», деб тарғиб қилганлар.

Албатта, дин ҳукмрон бўлган қадимги ва ўрта асрлар даври-да Шарқ халқлари, ҳар томонлама эзилиб келган мазлум меҳнатқашлар оммаси воқеликни ҳукмрон диний тасаввурлар орқали идрок қилган, халқлар ўзларининг азалий умид орзуларини: инсонпарварлик, яхшилик, тенглик, биродарлик ғояларини муайян социал муҳит таъсири остида диний ёки мифоло-гик шаклда ифодалашга мажбур бўлган. Шунинг учун ҳам «муқаддас» китоблардаги бир талай уйдирма, ғайритабиий ривоятлар ичида халқ ижоди яратган ажойиб бадий образлар, гўзал ҳикматли сўзлар, дурдона фикрлар кўп учрайди. Шунинг учун ҳам бундай китоблар ҳозиргача ўз мавқеини сақлаб кел-моқда. Яхудиylарнинг Тавроти, христианларнинг Инжили, мусулмонларнинг Қуръони ва ҳадисларида ҳам дунёвий му-ҳаббатни, адолат ва ҳақиқатни, инсоний фазилатларни эзгу орзу-ниятларни улуғловчи ривоятлар анчагина. Фақат, улар афсуски, дин нибобида тақдим этилади. Шунинг учун ҳам ҳар қандай афсона ва миф ҳақида фикр юритганда унинг пўчоғи орасидан мағзини ажратиб олиш лозим. Масалан, Қуръондаги Таврот ва Инжилдан кўчирилган Юсуф пайғамбар афсонаси қадимий Шарқ халқларида жуда кенг тарқалган оғзаки ижод махсулларидан бири бўлиб, унга ислом диний тус берган. Ёки, бутун Шарқда машҳур афсонавий Искандар образини аслида буюк жаҳонгир македониялик Александрни, ҳатто Қуръон ҳам ўз мифологиясига киритган. Яхудиylарнинг қадимий атоқли давлат арбоблари ҳисобланган Давид (Довуд), Со-ломон (Сулаймон) каби халқ ижодида зўр маҳорат билан қуйилган шахслар ҳам диний мифологияга афсонавий образ-лар бўлиб кирган. Халқ ижоди яратган афсонавий шахслар диний эътиқодни мустаҳкамлаш мақсадида айниқса, исломда кенг фойдаланилган. Ҳатто энг қадимий халқлар фольклори-даги афсонавий Одам Ато ҳам Қуръонга пайғамбар образида киритилган.

Ҳар бир диннинг ўз худолари, авлиёлари, ибодати, маросим-лари, символи ва урф-одатлари мавжуд. Ҳозиргача ибтидоий, миллий ва жаҳон динлари бир-биридан кескин фарқ қилади. Расмий маълумотларга кўра, ибтидоий жамиятдан то ҳозирги давргача маълум бўлган катта-кичик динлар ва диний мазҳаб-ларнинг сони беш мингдан ортик. Фақат христиан дини не-гизинда тахминан уч мингта диний мазҳаблар ва йўналишлар юзага келган. Кейинги маълумотларга қараганда, 1979 йили жаҳон аҳолиси тўрт миллиарддан ошган бўлса, уч миллиарддан

ортиқ киши икки хил диний эътиқодларга итоат қилади. Бизнинг мамлакатда ҳозир элликка яқин динлар ва диний мазҳаблар мавжуд.

Ҳар бир дин ўзини ҳақиқий деб ҳисоблайди ва бошқа динларни рад қилади. Барча динлар орасида даврига қараб турли мазҳаб ва йўналишлар пайдо бўлиб доимо муросасиз баҳслар, жиддий тўқнашувлар, ҳатто қонли урушлар ва оммавий қирғинлар бўлиб турган. Тарихга бир назар ташлайлик. Ўтмишда асрлар давомида қанча-қанча буюк истеъод эгалари инсониятни нодонлик ва хурофий ботқоқликдан озод қилиш мақсадида курашганликлари учун дин томонидан жазоланиб қурбон бўлганлигини, бутун Европада ловуллаб ёнган гулханларда фақат минг йиллаб яратилган тафаккур мевалари — ноёб китобларгина эмас, айти пайтда хурфикрли кишилар ҳам ёндирилганлигини, исломнинг яшил байроғи остида ўтказилган сон-саноксиз босқинчилик ғазоват урушлари юз минглаб бегуноҳ кишиларнинг ёстиғини қуритганлигини унутиш қийин.

Диннинг фан ва маърифат олдида қилган жиноятларини унутмайди. Бир воқеа айниқса диққатга сазовор. 1212 йил Францияда католик черкови ёш ўспирин болаларни салб юришига жалб қилади. Ўттиз минг француз ўғил-қизлари хурофий ташвиқотга берилиб, мусулмонлардан «худонинг қабрини» озод қилиш учун узоқ Иерусалимга юриш қиладилар. Кўп вақт ўтмай Германиядан йигирма минг ёш салбчилар ҳам сафарга чиқади. Руҳонийлар норасидаларни илҳомлантириб, уларга осмондаги фаришталар мададкор бўлади, деб фотиҳа берганлар. Оқибатда ожиз, ночор болаларнинг кўпчилиги очлик ва касалликлардан йўлда ҳалок бўлган, анча қисми кул қилиб сотилган... Наҳотки бундай ёвуз нодонликка худо бефарқ қараса? Айниқса, фашистлар Германияси бошлаган урушда халқимиз бошига тушган оғир мусибат туфайли совет халқи йигирма миллион ўғил-қизидан айрилди. Миллионлаб бегуноҳ болалар ва қариялар қурбон бўлди. Бу бедодлик агар худо ихтиёрдан ташқари бўлса, у фақат томошабин бўлиб турса, демак парвардигор «ҳақулла» эмас экан. Диндор Трумен фотиҳаси билан Хиросима ва Нагасаки аҳолисининг кули кўкка совурилганидан ҳам олий мавжудот беҳабар бўлса керак?! Бизнинг мураккаб давримизда ҳам Ливан ва Ҳоландия фожиаси, Кампучия халқининг қирилиши, ислом байроғи остида афғон халқига қарши қилинаётган ваҳшийликлар, Африка қитъаси ва Шимолий Европада рўй бераётган қонли тўқнашувлар негизда жуда аксар ҳолларда ҳозиргача диний ва социал низолар ётади.

Барча йирик динларда фарзанд туғилганда уни худо ризқ-рўзи билан яратади, дейдилар. Расмий маълумотларга кўра, ривожланаётган мамлакатларда 500 миллион киши очликдан азоб чекмоқда, шуларнинг 30 фоизи ўн ёшгача бўлган болалар. 1983 йилнинг ўзидагина ўша мамлакатларда 15 миллион ёш бола очликдан вафот этган. Агар жаҳонда ҳар минутда ҳарбий мақсадлар учун 1,3 миллиард доллар сарфланаётган бўлса, кам ривожланган мамлакатларда ҳар минутда тўйиб овқат емасликдан 30 бола ўлар экан. Қандай адолатсизлик! Наҳотки худо ва авлиёлар бор бўлса, бундай даҳшатли воқеалардан беҳабар ёки буюк мавжудот онгли равишда гўдакларни ризқ-рўзидан маҳрум қилиб, уларнинг ўлимига сабабчи бўлаптимиз?! Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг хабар беришича, Ҳиндистонда ҳар йили керакли витамин етмаслигидан 12 минг бола кўр бўлиб қолади. Бу гўдакларнинг гуноҳи нима? Тадқиқотчиларнинг тахминий ҳисоб-китобига кўра, инсоният тарихида 14 минг марта уруш бўлиб, 3 миллиард 600 мингта яқин киши ҳалок бўлган. Нимага энди бутун жаҳонда ёвуз кучлар оламни янги фалокатга, жар ёқасига судраётса-ю, ҳамма нарсага «қодир худо» фақат томошабин бўлиб турса?!

Шундай бўлса-да, афсус, ҳозирги вақтда ҳам айрим хурофотга берилган ота-оналар ўз болаларидан диний эътиқодга риоя қилишни, қалбида худони унутмаслиқни, мусулмончилик анъаналарини сақлашни талаб қиладилар. Аслида ўшандай ота-оналарнинг аксарияти ислом дини моҳиятини, унинг маросимлари ва ибодатини, оллоҳ ва пайғамбарлар образини, ўқиладиган қуръон сураларининг маъносини ўзлари тўла тасаввур қилмайдилар. Кейинги йилларда «тўқликка шўхлик» қабилида ўтказилаётган айрим диний маърака (ифторлик, мавлуд каби)ларнинг мазмун ва моҳиятини аҳолининг кўпчилик қисми мутлақо билмайди. Оқибат-натияжада ўшандай диндор оилалар тараққийга, шахс камолотига зарар етказадиган диний

маросим ва урф-одатларни миллий анъаналар билан чалқаштириб, ёшларнинг онгини бузадилар.

Бизнинг мамлакатимизда Улуғ Октябрь социалистик революциясининг ғалабасидан кейин динни давлатдан, мактабни диндан ажратиш ленинча принципи тўла амалга оширилди. Ҳозирга келиб мамлакатимиз, шу жумладан республикамиз аҳолисининг бешдан тўрт қисми совет даврида туғилган бўлиб, уларнинг кўпчилиги диний тасаввурлардан узоқдир.

Диндан қайтиш, даҳрийлик ва атеистик дунёқарашнинг шаклланиши социалистик жамиятда қонуний характерга эга. Лекин бу объектив ҳодиса мамлакатимизнинг ҳамма жойида бир хил кучга эга эмас. Ривожланган социализм даврида диндан оммавий қайтиш ҳамда ижтимоий, оилавий-маиший ва маънавий ҳаётнинг объектив равишда диндан озод бўлишига қарамай, социал-маиший ва маънавий-психологик сабабларга кўра аҳолининг айрим қисмида диндорлик сақланиб қолиши мумкин. Албатта, социализм ўз мақсади ва принципларини, жамият аъзоларининг ҳаёти ва фаолиятини илоҳийлаштириш ёки муқаддаслаштиришга муҳтож эмас. Шу сабабдан дин фақат сарқит сифатида сақланади. Аммо социологик тадқиқотларга қараганда, мамлакатимизда, шу жумладан республикамизда, диннинг таъсири ҳали ҳам ўз кучини йўқотгани йўқ.

Кишилар турмушидаги шахсий мусибат ёки яқин кишиларнинг бахтсизлиги, ҳаётда идеаллардан ажралиб қолиш, касаллик ёки ўлимдан хавфсираш, ёлғизлик ҳис-туйғуси ва шу каби бошқа социал-психологик омилларга эътибор бериш баъзан ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Дин ана шу омиллар востасида динга ишонмайдиган ёки иккиланувчи кишиларни диний йўлга солиш учун муҳим шарт-шароит яратади. Шунинг учун дин пешволари асрлар давомида кишининг ҳақиқатни билиш, адолатни топиш йўлидаги эмоционал, яъни, ҳаяжонли руҳий туйғуларга таъсир қилишга доимо интилиб келганлар.

Хуллас, жамиятимизда ҳозиргача сақланиб келаётган диний қолдиқларнинг сабабларини умумий гаплар билан изоҳлаш мумкин эмас. Бизнинг мамлакатимизда диний онгнинг чуқур илдизи йўқ, у оддий кундалик социал-психологик тасаввурлар йиғиндиси сифатида намоён бўлади. Айрим замондошларимизнинг диндорлиги эса узоқ даврлар давомида шаклланиб келган диний ғоялар, эскича тушунча ва урф-одатлар таъсирида юз бермоқда. Чунки социалистик турмуш тарзида воқеликнинг диний инъикосини яратадиган ҳеч қандай омил йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас.

Озод Шарафиддинов

Адибнинг кутубхонасида

Абдулла Қаҳҳор ҳаётлигида у киши билан ўн йилдан сал кўпроқ мулоқотда бўлиб бирон марта бу хонанинг остонасидан ҳатлаб ўтган эмасдим. Албатта, мен Абдулла аканинг иш кабинетини кўришни, китоблари билан танишишни жуда истардим, лекин «кабинетингизни бир кўрай», деб ботини сўрай олмаганман. Абдулла аканинг ўзи ҳам бирон марта «юринг, бизнинг кабинетни бир кўриб қўйинг» деган эмас. Назаримда, бундай дея олмас эди ҳам, чунки бунақа чучмаллик у кишининг табиатига тўғри келмас эди. Абдулла Қаҳҳор камтар, камсуқум, тортинчоқ ва андишали одам эди. Ўзининг шахсиятига алоқадор нарсани кўз-кўз қилишни ёқтирмасди. Ҳатто қўлёзмаларини, асарларининг қоралама нусхаларини, «қоғоз кўпайиб кетди» деб ташлаб юборар эди. Булар кейинчалик тадқиқотчиларга керак бўлишни, адабиётимиз тарихини яратишда асқотишини ўн йил гапириб, Абдулла акага уқдира олмаганман. Бошқа бирон одамни сабабсиз-несиз ўз кабинетига олиб кириб томоша қилдиришни бундай одам мақтаниш деб билар эди. Мақтаниш эса Абдулла акага бутунлай ёт хислат; у киши ҳамма нарсанинг табиий ва содда бўлишини ёқтирарди.

Орадан йигирма йил ўтди. Абдулла Қаҳҳор ҳақидаги тадқиқотларимни давом эттирар эканман, у кишининг кабинети ва кутубхонаси билан танишишга эҳтиёж туғилди. Ниҳоят, Кибриё опанинг ижозати билан бу хонага қадам қўйдим...

Буюмлар ўз эгалари ҳақида кўп нарса айтиб бериши мумкин. Дарҳақиқат, кабинет, унинг анжомлари, жавонларидаги китоблар Абдулла Қаҳҳорнинг жонли сиймосини, характерини, баъзи бир қизиқ сифатларини кўз ўнгимда қайтадан гавдалантирди. Кабинет иккинчи қаватдаги кенгина чорбурчак хонага жойлашган. Хонанинг ҳовлига қараган бор-йўғи битта деразаси бўлса ҳам, анча ёрув. Ўнг томондаги иккита девор бўйлаб полдан шифтгача китоб жавонлари ўрнатилган. Қолган деворларда бир-иккита фотосурат осилган. Кираверишда — чап томондаги девор ёнида диван, тўғрида яна бир китоб жавони. Ўнг томонда каттагина ёзув столи ва стул. Хонада яна бир-иккита стул бор. Полига сунъий матодан тўқилган поёндоз тўшалган. Хонанинг бор-йўқ анжоми шулар.

Ростини айтсам, мен Тошкентда ҳам, Москвада ҳам, Ленинградда ҳам анча-мунча зиёлиларнинг иш кабинетини кўришга муяссар бўлганман. Албатта, уларнинг ҳаммасида ҳам катта ўринни китоб эгалларди. Бироқ, уларнинг кўпчилигида кабинет келган одамни лол қолдиришга мўлжаллаб безатилгани сезилиб турарди. Бу хоналарда деворларга ғаройиб суратлар осилган бўларди, стол устларида, жавонларда турли-туман антиқа буюмлар, олис-яқин мамлакатлардан келтирилган сувенирлар қалалиш ётарди. Бундай хонада одам ўзини музейга кириб қолгандай ҳис қиларди. Абдулла Қаҳҳор бунақа нарсаларга буткул бепарво эди. Унинг кабинетида шунчаки безак учун ёки бировга кўз-кўз қилиш учун қўйилган биронта буюм йўқ. Стол анча эски, лекин ишлашга қулай. Стуллар ҳам оддий, лекин пишиқ. Стол устида мактаб болалари тутадиган оддий ручка. Ҳадеб сиёҳдонга ботиравермаслик учун бўлса керак, иккита перо устма-уст қўйиб боғланган.

Ҳа, буларнинг бари эътиборга лойиқ, албатта. Булар Абдулла Қаҳҳорнинг ҳар қандай дабдабадан, ҳашамдан йироқ бўлганини, ташқи безакка ҳуши бўлмаганини кўрсатади. Бироқ бу хонада мени ҳар нарсадан ортиқ лол қолдирган нарса китоб бўлди.

Адибнинг кутубхонаси унча катта эмас, лекин унча кичик ҳам эмас. Кибриё опанинг айтишича, бу ердаги китоблар урушдан кейин йиғила бошланган. Китобларга разм солган одам бир нарсани пайқайди — адиб китобларни тўғри келганча эмас, ижоди учун, иш учун зарур бўлганларини тўплаган. Кутубхонада мақсадсиз олинган биронта ортиқча китобни тополмайсиз.

Кутубхонани кўздан кечирар эканман, беихтиёр Абдулла ака билан китоб ҳақида, китобхонлик санъати тўғрисида қилган суҳбатларимиз эса тушади. Абдулла Қаҳҳор китоб ўқишни ёзувчилик маҳоратини эгаллашнинг энг зарур шартларидан бири деб биларди. Афсуски, ёзувчилар ўртасида ҳам, танқидчилар ўртасида ҳам жуда кўп ўқийдиган том маъноли зиёли одамлар билан бирга китоб ўқимайдиган, фикри тор, савияси паст, аллақачон орқада қолиб кетганлар ҳам учраб туради. Улар кўпинча билимсизлигини қуруқ сафсата билан, баландпарвоз гаплар билан никоблашга уринади. Абдулла ака бундайларни жинидан баттар ёмон кўрарди. Бир мақоласида улар тўғрисида аччиқ киноя билан: «Бир тоифа ёзувчилар бор — улар китоб ёзишдан кўра китоб ўқиш қийинроқ деб билганлари учун ёзувчилик қилишадди», деб ёзган эди. Абдулла аканинг ўзи жуда кўп ўқирди. Тўғри, Абдулла ака ҳеч қачон кўп ўқиганини рўқас қилмас, биларганини пеш қилиб мақтанмас эди. Тўғриси айтсам, ўша пайтларда мен Абдулла Қаҳҳорнинг қай тарзда, қандай шароитда китоб ўқишини ҳам билмасдим. Бироқ суҳбатлардан аён эдики, Абдулла ака жаҳон адабиёти классикларининг ҳам, ҳозирги замон адибларининг ҳам ижодини беш қўлдай билар эди. Биз ўн йил мобайнидаги суҳбатларимизнинг ҳаммасида, албатта, бирор конкрет адабий асар ҳақида, ўзимизда ёхуд чет элда пайдо бўлган янгиликлар тўғрисида гаплашардик. Шундай пайтда Абдулла аканинг бирор марта «шошмай туринг, бу янги асар экан, ҳали ўқиб улгурганим йўқ, янаги гал гаплашармиз» деганини эслай олмайман.

Кибриё опанинг айтишича, Абдулла Қаҳҳор кабинетга ўзгаларнинг киришини ёқтирмас, холи ишлашни маъқул кўрар экан. Эҳтимол, ана шундай холи қолган пайтларида, ёзишдан толиққан пайтларида китоблар орқали буюк мутафаккирлар билан, даҳо сўз санъаткорлари билан тез-тез суҳбат қуриб тургандир. Ахир, уларнинг суҳбати ҳамиша бениҳоя мароқли бўлади... Адиб кутубхонасида жаҳонда машҳур бўлган деярли ҳамма ёзувчининг кўп жилдик танланган асарлари бор. Ёзувчи толиққан орқа томонидаги жавонларда ғарб классиклари саф тортган. В. Шекспир, Ч. Диккенс, Голсуорси, Жек Лондон, В. Скотт, Стендаль, Т. Манн, Шиллер, Г. Уэллс, Мопассан, А. Франс... Бу рўйхатни яна анча давом эттириш мумкин. Улар қаторида Лу Синь ёхуд Рабиндранат Тагор каби шарқнинг буюк сиймолари ҳам бор. Айтиш мумкинки, Абдулла Қаҳҳор бу классикларнинг баъзи бирлари билан яқиндан дўст тутиган, айримларини ўзининг устози деб атаган ва умрининг охиригача ҳам улардан ўрганишдан тўхтамаган. Буюк француз адиби Ги де Мопассан ёхуд буюк сатирик Марк Твен шундай устозлардан эди. Абдулла Қаҳҳор ўзининг машҳур комедияларини яратганда В. Шекспир ва Бернард Шоу каби драматурглардан кўп нарса ўрганди. Жек Лондон ҳам унинг сеvimли адибларидан эди. Танқидчилар «Сароб» билан «Мартин Иден» романининг сюжетига муайян ўхшашликлар борлигини таъкидлашди. Лекин ҳозирча ҳеч ким бу икки адиб ўртасидаги яқинликнинг

сирини очиб берганича йўқ. Ҳарҳолда, Жек Лондонни нақадар суйиб ўқиганини ёзувчининг ўзи ҳам таъкидлаган эди. Абдулла Қаҳҳор кенг столига бағрини бериб, оқ қоғоз билан ҳарб олишар экан, бу классикларнинг ҳаммаси унинг елкаси узра нигоҳ ташлаб, қаламининг югуришини кузатиб туришган, унга омад тилашган, мададкор бўлишган.

Ўнг томондаги жавонлар ҳам тирбанд. Бу ерда рус классикаларининг асарлари: Пушкин, Гоголь, Крылов, Лермонтов, Некрасов, Тургенев, Герцен, Толстой, Чехов, Салтиков-Шчедрин... Булар ғарб ёзувчиларига қараганда яна ҳам яқин, яна ҳам қадрдон. Булар ҳам Абдулла Қаҳҳорга устодлик қилган, унинг адабиёт сўқмоқларида илгариларига қатта ёрдам берган. Мана — Гоголь. Бу адибдан Абдулла Қаҳҳор сатира сирларини ўрганган, инсон характерини яратиш бобида сабоқлар олган. Мана — Чехов. Бу адиб Абдулла Қаҳҳорга муборак кўзойнагини бериб турмушга чуқурроқ қарашни ўргатган. Абдулла Қаҳҳор бу устозлар олдидаги қарзларини жиндай бўлса-да, ўташга уриниб, уларнинг асарларини ўзбек тилига ағдарган. Мана, эллик йиллардики, ўзбек китобхони Пушкиннинг «Капитан қизини», Толстойнинг асарларини Абдулла Қаҳҳор таржимасида мириқиб ўқиб келмоқда. Абдулла Қаҳҳорнинг қалами Лев Толстойнинг шох асари «Уруш ва тинчлик»ни ўзбек китобхонига яқин қилди. Абдулла Қаҳҳор ўзи таржима қилолмаган асарлар таржимасини таҳрир қилиб бўлса-да, ўзбек китобхонига етказишга уринган. М. Ю. Лермонтовнинг «Замонамиз қаҳрамони», И. С. Тургеневнинг «Оталар ва болалар» романи, А. П. Чеховнинг бир қатор ҳикоялари биринчи марта ўзбек тилида Абдулла Қаҳҳор таҳририда босилган эди. Ана шу дўстлари ва устозлари даврасида адиб ўзини жуда яхши ҳис қилган бўлса керак.

Абдулла Қаҳҳор совет адабларининг ижодини ҳам жуда ҳурмат қиларди. Шунинг учун уларнинг асарлари адиб кутубхонасидан муносиб ўрин олган. Бунда энг фахрий ўринларда М. Горький, В. Маяковский, А. Блок, С. Есенин, А. Толстой, Л. Леонов, А. Твардовский каби санъаткорларнинг асарлари турибди. Машҳур болалар ёзувчиси Аркадий Гайдарнинг тўрт томлик асарлари ҳам кўзга кўринарли жойга қўйилган. Бу бежиз эмас. Абдулла Қаҳҳор унинг «Темур ва унинг командаси» қиссасини ўзбек тилига ағдарган эди. Ниҳоят, кутубхонада Абдулла Қаҳҳорнинг дўсти ва таржимони Константин Симоновнинг ҳам олти жилдик асарлари борлигини айтиш керак.

Булардан ташқари Т. Шевченко, В. Василевская, В. Ладис каби миллий адабиётлар намояндаларининг кўп жилдик асарлари ҳам кутубхонадан муносиб ўрин эгаллаган. Ва яна... ўнлаб уч томлик, икки томлик, бир томлик танланган асарлар... ҳар хил тўпламлар, айрим-айрим китоблар борки, буларнинг бари Абдулла Қаҳҳорнинг қизиқиш доираси ғоят кенг бўлганини кўрсатади. Ҳарҳолда, жаҳон адабиётининг кечаги ва бугунги кунини ифодаловчи ранг-баранг харитада Абдулла Қаҳҳорнинг нигоҳи тушмаган нуқта йўқ эди, десак муболаға бўлмас. Унинг ижоди ана шундай мустаҳкам заминга қурилган эди.

Адиб кутубхонасининг бойлиги фақат бадий асарлар билан чекланмайди. Бундаги яна бир гуруҳ китоблар менинг алоҳида эътиборимни тортди.

Маълумки, Абдулла Қаҳҳор беназир сўз устаси эди. Ёзувчини ёзувчи қиладиган энг муҳим нарсалардан бири сўзни ҳис қила билишидир. Балки ёзувчилик истеъдоди каби сўз туйғуси ҳам туғма бўлар, лекин шуниси ҳам аниқки, ёзувчи бутун умри давомида бу туйғунини тарбиялаб, парвариллаб, озиклантириб олиши зарур. Адиб сўз устаси ишлаганда ҳар хил имкониятлардан, манбалардан, луғатлардан фойдаланади. Абдулла Қаҳҳор кутубхонасида турли-туман луғатлар жуда кўп экан. Мен ҳатто тилшунос дўстларимнинг кутубхоналарида ҳам бу қадар кўп луғат кўрмаганман. Шу луғатлар билан танишганимда адибнинг тил бобидаги сеҳрарлиги сирларини жиндай бўлса-да, англагандай бўлдим.

Кутубхонада В. Далнинг тўрт томлик рус тили луғати, Д. Н. Ушаковнинг тўрт томлик рус тилининг изоҳли луғати, С. И. Ожеговнинг бир томлик рус тили луғатлари бор. Кўп ишлатилганидан уларнинг муқовалари эскириб, айрим саҳифалари титилли кетибди. Булардан ташқари, совет ҳокимияти йилларида чиққан русча — ўзбекча ва ўзбекча — русча луғатларнинг ҳамма нашрлари мавжуд. Абдулла Қаҳҳор ҳар бир сўзнинг маъно турларини таг-тагигача англаб олишга интилар, уларнинг ўзбек тилидагина эмас, қардош туркий тилларида қандай қўлланишини билишни истар, сўзлар этимологияси билан ҳам

жиддий шуғулланарди. Бу ишда унга «Девони луғатит турк» каби қадимий луғатлар, ўзбек тилининг фразеологик луғати ёхуд арабча — русча, форсча — русча, афғонча — русча, туркча — русча, русча — озарбойжонча луғатлар ёрдам берарди. Луғатлар орасида М. С. Боднарскийнинг 1958 йилда нашр этилган «Географик номлар луғати» ҳам бор. Бундай китоблар айрим сўзларнинг келиб чиқиши ва таржимаи ҳолини ўрганишида фавқуллода аҳамиятга эга. Одатда уларда тарихий, филологик, этнографик маълумотлар кўп бўлади. Ҳамма нарсани пухта билишга интилган адибнинг бундай қимматли китобни қўл остида сақлагани бежиз эмас, албатта. Луғатлар ҳақида гапирганда яна икки китобни тилга олишни истардим. Буларнинг бири аллақачон библиографик нодир асарга айлиниб кетган, ҳатто илмий кутубхоналарда ҳам топилавермайдиган китоб — 1920 йилда Қозонда «Аср» деган китоб нашр этиш ширкатидега босилган тўла рус — татар луғатидир. Уни С. Раҳмонқуллов ва А. Карам тузган бўлиб, луғат ҳозир ҳам ўзининг илмий қимматини йўқотган эмас. Иккинчи китоб эса 1959 йилда Ўзбекистон Фанлар академиясининг А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти томонидан нашр қилинган С. Иброҳимовнинг «Фарғона шевалярининг касб-ҳунар лексикаси» деб аталган асардир. Китоб сотувага чиққан кезларда «менга зарурати йўқ» деб харид қилмаган эдим, энди жуда афсусланяман. Жуда катта меҳнатнинг, чинакамига илмга фидокорликнинг маҳсули сифатида майдонга келган бу асарда турли касбларда қўлланадиган сўзларнинг маъноси мукаммал очиб берилган. Бу луғатни ғаройиб бир саргузашт романидек ўқиб чиқасиз. Табиийки, бундай асар ёзувчининг энг яқин ёрдамчиси бўлади, сўзларнинг сирини ўрганишда, сеҳрини кашф этишда унга ҳар жиҳатдан мадад беради.

Кутубхонадаги луғатлар орасида лотинча—русча, французча—русча, немисча—русча луғатлар ҳам бор эдики, уларни кўриб таажжубга тушдим. Чунки Абдулла Қаҳҳорнинг Европа тилларидан бирортасини билганидан беҳабар эдим. Шундоқ экан, бу луғатларнинг унга нима кераги бор? Кибриё опанинг изоҳидан кейин масала равшан бўлди. Маълумки, урушдан кейинги йилларда Абдулла Қаҳҳор Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» асарини таржима қилган эди. Эпопеяда француз тилида ёзилган парчалар, персонажларнинг нуқти кўп учрайди. Афтидан, Абдулла Қаҳҳор айрим француз сўзларининг маъносини чуқурроқ англаш учун бу луғатларга мурожаат қилган.

Ҳа, Абдулла Қаҳҳор луғатлар устаси кўп тер тўқкан, кунт билан меҳнат қилиб, тил бобидаги маҳоратини чархлаган. Хилма-хил луғатларни варақлар эканман, уларнинг саҳифаларида адибнинг қалами қолдирган беҳисоб белгиларни кўздан кечирар эканман, бир фикр миямда тинимсиз чарх урарди: бу дунёда ҳеч нарсага осон эришиб бўлмайди! Абдулла Қаҳҳор асарларини ўқиганда бизга адибнинг қалами осон ва раво югургандай, сўзлар ўз-ўзидан қуйилиб келгандай туюлади. Ҳолбуки, бу равонлик ва табиийлик заминида игна билан қудук қазишдек машаққатли меҳнат бор экан.

Абдулла Қаҳҳорнинг қизиқиш доираси ғоят кенг бўлгани ҳақида юқорида гапирдик. Абдулла Қаҳҳор ёзувчининг савияси жуда юқори бўлиши кераклигини кўп таъкидларди. Савиянинг пастлиги қизиқиш доирасини тарайтиради, бу эса атрофда содир бўлаётган воқеаларга лоқайд муносабат уйғотади ва шу тарзда секин-секин нодонлик ботқоғига ботиб бораётганини ҳис қиласан. Ҳолбуки, минглаб одамларга таъсир кўрсатишни мақсад қилиб олган, уларнинг қалбига яхшилик уруғларини ундиришга интилган ёзувчи, биринчи навбатда, мутафаккир бўлиши лозим. Унинг китобхонга айтадиган салмоқли гапи бўлиши шарт. Фикр ҳам, салмоқли гап ҳам осмондан тушмайди. Улар кўп ўқиш, кўп ўрганиш оқибатида, инсоният яратган билим запасларини имкони борича кенгроқ ва чуқурроқ ўзлаштириш оқибатида туғилади.

Абдулла Қаҳҳор бундай қарашларини суҳбатда айтиш ёхуд мақоаларда тарғиб қилиш билан чекланмай, ўзи уларга қатъий амал қиларди. Адибнинг кутубхонасидаги бир қатор китоблар бу фикрни тасдиқлайди. Кутубхонада марксизм-ленинизм классикларининг асарлари анча жойини эгаллайди. К. Маркснинг уч жилдик «Капитал»и, Ф. Энгельснинг «Анти Дюринг» ва «Табият диалектикаси», В. И. Ленин асарларининг тўртинчи наشري, уларга ёзилган шарҳлар, «Марксча фалсафа асослари», «Сийсий иқтисод», «Логика», А. Бебелнинг «Аёл ва социализм», Франц Мерингнинг «Адабий танқидий мақолалар»и шулар жумласи-

дандир. Уларнинг қаторида «КПСС қарорлари ва резолюциялари» деган уч жилдик тўплам. Кутубхонада 50 жилдик катта совет қомуси, Адабиёт қомусининг ҳар икки наشري, қисқача фалсафа луғати мавжуд.

Абдулла Қаҳҳор адабиётдан ташқари жаҳон халқларининг ўтмишига, уларнинг маданият тарихига, санъат босиб ўтган мураккаб йўлларга ҳам катта қизиқиш билан қараган. Унинг кутубхонасидаги ўн томлик «Умулжаҳон тарихи» деган фундаментал тадқиқот, «СССР тарихи», олти томлик «Улуғ Ватан уруши тарихи», олти томлик «Санъатнинг катта тарихи», Авдиевнинг «Қадимги Шарқ тарихи» каби асарлар шундан далолат беради. Адиб, айниқса, Ўрта Осиё халқлари тарихига, бу ерда Октябрь социалистик революциясининг ғалабаси тарихига алоҳида қизиқиш билан қараган. Шунинг учун ҳам бу масалаларга бағишланган китоблар нисбатан кўпроқ. «Туркистонда Октябрь социалистик революцияси ва граждандар уруши», «Ўрта Осиё ва Қозоғистонда совет ҳокимиятининг ғалабаси», «Ўзбекистонда 1905—1907 йиллар революцияси», С. Муравейскийнинг «Ўрта Осиёда инқилобий ҳаракат тарихидан», Е. Фёдоровнинг «Ўрта Осиёда миллий озодлик ҳаракати очерклари», П. Алексеевнинг «Фарғонада дехқонлар кўзғолони», Қори Ниёзийнинг «Совет Ўзбекистонидан маданият тарихидан очерклари», М. Ваҳобовнинг «Тошкент уч революция даврида» шунингдек, «Самарқанд тарихи» каби асарлар шулар жумласидандир. Абдулла Қаҳҳор кутубхонасидаги тарихий асарлар орасида шундайлари ҳам борки, улар революциядан аввал босилган бўлиб, бугунги кунда гоёт нодир асарлар ҳисобланади. Масалан, Н. Остроумовнинг Туркистон ўлкасининг генерал губернатори К. П. фон Кауфман ҳақидаги шахсий хотиралари ёхуд Генри Говортнинг «Чингизхон» асари шулар жумласидандир.

Кутубхонада ижтимоий таълимотлар тарихига доир «Сен-Симон таълимотининг баёни», ижтимоият тарихига оид А. И. Тюменевнинг «Меҳнат тарихи», дин тарихига алоқадор Р. Шарлнинг «Мусулмон ҳуқуқи» ва Г. Иброҳимовнинг «Ислоннинг чиқиб келиши ва ижтимоий илдишлари» каби китоблар ҳам бор. Ниҳоят, Клаузевицнинг «1812 йил» ва Ф. Вителъснинг 1925 йилда Ленинградда нашр этилган «Фрейд. Унинг шахсияти, таълимоти ва мактаби» деган китобларни ҳам айтиш керакки, булар ҳам адибнинг билимга чанқокдиги нақадар зўр бўлганидан далолат беради. Албатта, шунчалик кўп китоб кўрган, шунчалик кўп нарсга қизиққан одамнинг нигоҳи ҳам жуда теран бўлади. Бундай одам инсониятнинг кечмиши ҳақидаги билимларга таяниб, унинг келажатига ҳам назар ташлай оладиган қудратга эга бўлади.

* * *

Ҳар гал минглаб томлардан ташкил топган кутубхоналарни кўрганимда қаршимда бир савол кўндаланг бўлади: кутубхона эгаси бу китобларнинг қанчасини ўқиганикин? Худди шу савол Абдулла Қаҳҳор кутубхонаси билан танишганимда ҳам қалқиб чиқди. Абдулла ака ҳаётлигида у киши билан бу мавзуда гаплашмаган эдик. Абдулла аканинг жуда кўп ўқиганини билардим-у, лекин кутубхонасидаги ҳамма китобларни ўқиганими-йўқми — бунин билмасдим. Хозир ҳам — кутубхонадаги китоблар билан синчиклаб танишиб чиққанимдан кейин ҳам бу саволга узил-кесил жавоб беришга ожизман. Албатта, китобларнинг кўпида муайян белгилар бор, уларга қараб ҳукм қилганда Абдулла ака бу китобларни синчиклаб ўқиган. Лекин фақат шунга қараб ҳукм қилиб бўлмайди-да. Масалан, Пушкиннинг танланган асарларида ёхуд Гоголь асарларида биронта китобга белги қўйилмаган, биронта жумла ё биронта сўзнинг тагига чизилмаган. Шунга қараб, Абдулла Қаҳҳор Пушкин ёки Гоголь асарларини ўқимабди, деб хулоса чиқарсак кулгили бўларди-ку. Ахир, адиб уларнинг асарларини ўзбек тилига маҳорат билан таржима қилган эди. Масаланинг яна бир томони бор — умрининг сўнгги йилларида хасталик сабаб бўлиб, Абдулла ака китоб ўқишининг янги усулига ўтиб олган эди. Бу усулга кўра Абдулла ака ишдан толиққан пайтларида диванга ёнбошлар, Кибриё опа эса стулни диванга яқинроқ суриб, бурнининг устига кўзойнагини кўндириб, эскими-янгими бирор асарни овоз чиқариб ўқишга киришар эди. Абдулла ака диққат билан қулоқ солар, керакли ўринларда Кибриё опани тўхтатиб, мулоҳазаларини айтар, китоб ўқиб бўлингач, икковлари яна анча вақтгача уни муҳокама қилишар эди. Кибриё опа шу усул билан анча-мунча китоб ўқилганини эслайдилар. Табиийки, бу йўл

билан ўқилган китобларга ҳам қалам билан белги қўйилган эмас. Ўйлайманки, «Адиб кутубхонасидаги китобларнинг қанчасини ўқиган?» деган саволга энди ҳеч ким узил-кесил жавоб беролмас керак. Очигини айтганда, бу саволга жавоб кидиришнинг унча зарурати ҳам йўқ. Адиб ҳамиша кўп ўқишга интилган.

Ешлар масаланинг яна бир жиҳатига эътибор беришса ёмон бўлмас эди. Бу — «Абдулла Қаҳҳор китобни қандай ўқиган эди?» деган масала. Маълумки, мамлакатимиз дунёдаги энг китобхон мамлакат. Бизнинг мамлакатда китоб нашр этиш ишлари йил сайин ривож топиб, тараққий этиб бормоқда. Одамнинг эса умри чекланган, имкониятлари ҳам ҳудудсиз эмас. Агар одам бир кунда ўртача ҳисобда 50 бет китоб ўқийди десак, 70 йил умр кўрса, ҳар бири 250 саҳифалик 3 — 3,5 минг китоб ўқиб чиқиши мумкин. Ҳолбуки, шу пайтгача яратилган ва бундан кейин яратиладиган яхши китобларнинг сони бу рақамдан икки-уч баравар ортик. Хуллас, бугунги кунда ҳар бир китобхон олдида умуман ўқиш муаммоси эмас, танлаб ўқиш муаммоси кўндаланг турибди. Бугина эмас. Бугунги кун китобхондан ўқиш техникасини мукамаллаштириш, ўқилган нарсани хотирада пухта ўқ сақлаб қолиш, оз вақт ичида кўпроқ нарсга ўқишни ҳам таъмин қиляпти. Бу масалаларни самарали ҳал қилишда, шубҳасиз Абдулла Қаҳҳордек юқори малакали китобхонларнинг тажрибаси улар қўллаган ўқиш методикаси катта ёрдам бериши мумкин.

Абдулла Қаҳҳор кутубхонасидаги китобларнинг биридан бир варақ қоғоз чиқди. Сарғайиб кетган бу бир варақ қоғозга зангори ҳарфлар билан лотинча ёзувда... тақриз ёзилган эди. Уни тўлалигича келтираман:

«Ғилоф бандаси

Чехов. Р. Исҳоқов таржимаси. 1935 й.

Таржима аслига яқин, шу билан бирга, бошқа кўп таржималарга ўхшаган ўзбекча жумла тузилишларига риоя қилинмаган эмас. Баъзи ерларида дарров тушуниб бўлмайдиган ўринлари бўлса-да, бу нахрий белгиларнинг қўйилишига диққат қилинмаганликдан келиб чиққан. Бу нарсга ЎзГИЗ махсулотининг ҳаммасида деярлик учрайди, чунки солиштирувчилар, корректорларнинг кўпчилиги бу белгиларни билмайдилар. Масалан, ё ҳозирги китобларда тамом йўқ, мабодо учраб қолса ҳам нотўғри қўйилган бўлади. Яна шуларнинг айби билан бўлса керак, монолог ва диалог аломатлари нотўғри қўйилган. 13-саҳифада Беликовнинг гапини бошқа одам айтди. Беликовнинг бошлага сўзи ярмига борганда бошқа одамга берилади. Китобда анчагина ҳарфий хатолар ҳам бор. Китобнинг кўриниши яхши. Ҳарфлар ўқимли... 6.XII.36».

Кўриниб турибдики, адиб Чеховнинг битта ҳикоясидан ташкил топган китобчани қўлда қалам билан синчиклаб ўқиган ва ўқиб чиқиб, ўзида туғилган мулоҳазаларни тақриз шаклида ёзиб қўйган. Тўғри, бу тақризда асарнинг гоъвий мазмуни, асосий қаҳрамонлари ҳақида гап йўқ, лекин шу аҳволда ҳам тақриз фойдали — унинг фойдаласи шундаки, бу тақрид китобхонга ўқилган китобни чуқурроқ эслаб қолишга ёрдам беради. Йиллар ўтиб, ўқилган нарсанинг мазмуни хотиралдан кўтарилиб кетса ҳам, тақрид ёрдамида уни қисқа муддатда қайта тикласа бўлади. Билмадим, Абдулла Қаҳҳор бу методни мунтазам қўллаганими, йўқми? Ёхуд ўқиган китобларини бирон дафтарга қайд қилиб қўйганими? Эҳтимол, Абдулла Қаҳҳор шундай қилгандир, бироқ кейинчалик «қоғоз кўпайиб кетди» деган баҳона билан ташлаб юборгандир. Ҳарҳолда, унинг юқоридаги тажрибасидан келиб чиқиб, ёш китобхонларга бу нарсани тавсия этса бўлади.

Ўқиган нарсаларингизни чуқурроқ эслаб қолишни истасангиз, битта дафтар тутинг. Унга ёзувчининг фамилиясини, китобнинг номи, неча саҳифа эканини, суврати бор-йўқлигини, қайси йили, қайси шаҳарда, қайси нашриётда босилганини, таржима асар бўлса, таржимони ким эканини, китобга ким муҳаррир бўлганини, китобни неча кунда, қандай шароитда ўқиганингизни ёзиб қўйинг. Шундан сўнг китобнинг асосий мазмунини, сюжет ривожини, бош қаҳрамонларини, уларнинг тақдирини ёзиб қўйинг. Ўзингизга жуда маъқул бўлган жойларни алоҳида таъкидланг, ҳатто китобдан парчалар кўчиринг, маъқул бўлмаган жойлари ҳақида танқидий мулоҳазаларингизни ёзиб қўйинг. Бундан бери 2—3 саҳифа бўлиши мумкин ва бунга кўп деса ярим соат вақт кетади. Аммо бир-икки йилдан кейин шу дафтарингизни қайта ўқисангиз, худди ўша асарни янгидан ўқийётгандай бўласиз. У ўзининг теран мазмуни билан, гўзал деталлари ва жозибадор тафсилотлари билан кўз ўнгингизда

қайта гавдаланади. Фақат адабиётчилар, ижодкорларгина эмас, бошқа жамики китобхон ҳам шу тавсияга амал қилса, чакки бўлмас эди.

Абдулла Қаҳҳорнинг китобхон сифатида яна бир ибратли усули бор эди — у кўп китобларини қўлда қалам билан синчиқлаб, эътиборини тортган жойларнинг тагига чиғиб ўқиган (у фақат шахсий китобларига белги қўйганини алоҳида таъкидлаш шарт бўлмас керак). Бу ўринда, Абдулла Қаҳҳор бадий асарларни ўқиганда уларнинг мазмунига, сюжетининг ривожига, характерлар тасвирига, воқеалар ўртасидаги бошланишга алоҳида аҳамият берганини айтиш лозим. У, айниқса, ўзбек ёзувчиларининг асарларини ўқир экан, улардаги тасвир меъёри бузилган ўринлардан, ҳаёт мантиғига пугур етган ўринлардан кўз юмиб ўтиб кетолмасди. Асар тилидаги ҳар қандай сохталик унинг диққатини тортар, ғализ иборалар, ўринсиз ишлатилган сўзлар остини чиғиб, хошиясига савол белгилари қўйиб қўярди. Бир адибнинг ҳикоясида қизгин жанг бор деган чоқда жангчи йигитнинг тўнка устидан онасига мактуб ёзилаётгани тасвирланган эди. Абдулла Қаҳҳор шу тасвир ёнига «Тўнганга савол аломати қўйган. Кейинчалик ёшлар билан учрашувда шу ҳикояни ҳаётийликдан маҳрумлиги учун қаттиқ танқид қилган эди. Бошқа бир асарда эса «Катта қишлоқни водининг қирғоғи бўлишига қарамай, икки областнинг киндиги деса бўлади» деган жумланинг остига чизган. Шунингдек, шу асарда яна «унинг чўзиқ оқиш юзи, катта қора қўзлари, ўнг бетидеги холи, тутатиб кетган қайрилма қоши, майда ўрилган узун сочлари сув бетиде ўйнаб турар эди» деган жумланинг остига чизилган. Қўриниб турибдики, бу жумлалар ғализлиги билан, маъносининг саёзлиги билан адибнинг ғашини келтирган. Ахир, қандай қилиб қишлоқни областларнинг киндиги дейиш мумкин ёхуд қандай қилиб ўнг бетидеги холнинг сув бетиде ўйнаб турганини тасаввур қилиш мумкин. Бадий асарга ана шундай синчковлик ва талабчанлик билан ёндашилган ми-
солларни яна кўплаб келтирса бўлади.

Бадий асарларни профессионал ёзувчи сифатида ўқиган Абдулла Қаҳҳор илмий асарларни бошқачароқ ўқир эди. Уларни ўқишда у биринчи навбатда, асардаги илмий ҳулосаларга, янги мулоҳазаларга, баҳсли ўринларга эътибор берар, аввал хабари бўлмаган фактларга, маълумотларга дуч келганда уларнинг қисми чиғиб қўяр ва шу нуқталарни албатта эслаб қолар эди. Бу ўринда ҳам битта мисол келтириш билан чекланаман. Юқорида адибнинг китоблари орасида Генри Говортнинг «Чингизхон» деган асари борлигини айтган эдик. Бу асар инқилобдан аввал нашр қилинган, лекин қайси йилда нашр қилингани, қайси нашриёт чиқаргани ҳақида маълумот йўқ. Китобнинг охирига Абдулла Қаҳҳор қизил қаламда имзо чекиб, «7.XI.42» деган санани ёзиб қўйган. Бу китобнинг харид қилинган санаси эмас — 7 ноябрь куни магазинлар ишламаган. Бинобарин, шу куни китоб ўқиб чиқилган бўлса керак. Бу китобнинг ҳам жуда кўп жойига қалам теккизилган. Абдулла Қаҳҳор Чингизхон биографиясидаги кам маълум бўлган нуқталар остига чизган, унинг армиясидаги тартибларни таъкидлаган. Уни, айниқса, Чингизхоннинг Мовароуннахрга юриши билан боғлиқ воқеалар, бу ердаги аҳолининг унга кўрсатган қаршилиги, Жалолиддиннинг Чингизхонга қарши кураши қизиқтирган. Шунингдек, Чингизхоннинг шафқатсизлигини кўрсатадиган фактлар ҳам алоҳида таъкидланган. Масалан, унинг Ҳиротга юриши, бир неча ой давомида уни камал қилгани, шаҳарни олгандан сўнг унинг аҳолисида 1 600 000 киши ўлдирилгани, фақат қирқ кишигина қолгани ҳақидаги фактларнинг остига чизилган. Буларнинг барчаси Абдулла Қаҳҳорнинг китобни нақадар синчковлик билан ўқиганини ва ҳаммаша ўқиган нарсасини пухта ўзлаштириб олганини кўрсатади. Баъзан суҳбат чоғида, хонаси келиб қолганда, Абдулла ака Чингизхоннинг ҳаёти ва юришларига оид галати фактларни гапирса, уларни қаёқдан билишини аниқлабмай кўп ҳайрон бўлардим. Кейин маълум бўлишича, буларни у ноёб китоблардан ўқиб билиб олган экан.

Абдулла Қаҳҳорнинг китобхонлик бобидаги тажрибасидан чиқадиган яна бир оддий, лекин ғоят муҳим ҳулоса шундайки, ёзувчи тинмай маҳоратини ошириб бориши учун кўп ўқиш кифоя эмас, ўқиганини уқиши ҳам зарур.

* * *

Абдулла Қаҳҳор кутубхонасидаги жавонлардан бирида дастхатли китоблар сақланади. Юзлаб ёзувчилар ва шоирлар,

драматурглар ва мунаққидлар китобларига дил сўзларини ёзиб, адибга тақдим этишган. Улар орасида атоқли рус ёзувчилари ҳам, жаҳонга танилган украин ва белорус, арман ва озарбойжон, туркман ва козок, қорақалпоқ ва тожик ёзувчилари ҳам, ҳатто бир қатор чет эл адиблари ҳам бор. Лекин, табиийки, дастхатли китобларнинг кўпи ўзбек ёзувчилариники. Улар Абдулла Қаҳҳорнинг жуда катта обрўга эга бўлганидан, ҳамкасб дўстлари ўртасида йирик санъаткор, талабчан устоз, ҳалол ва самимий инсон сифатида теран ҳурмат қозонганидан далолат беради. Дастхатлар Абдулла Қаҳҳорга ҳурмат ва муҳаббатнинг ҳароратини, юксаклигини ҳам, географияси кенглигини ҳам яққол кўрсатиб турибди.

Ўзбек ёзувчилари Абдулла Қаҳҳорга 30-йилларнинг бошлариданоқ китоб тақдим қила бошлашган. Бу китоблар орасида Мўминжон Мухаммаджоновнинг «Турмуш урнишларини», Тўйғуннинг дostonларини, Олтой, М. Даврон, Ойдин, Ҳасан Пўлат, Қосимжон Ҳошим, Талас, Темура Фаттоҳ кабиларнинг китобларини кўрамиз. Улар Абдулла Қаҳҳорга теран ҳурматлари арз қилганлари ҳолда ўз китоблари ҳақида тўғри ва одил фикр эшитишга муштоқ эканларини ҳам маълум қилишган. Бу ўринда бир қизик фактга дуч келамиз: кутубхонада бу ёзувчиларнинг китоблари бор-у, 30-йилларда актив ижод қилган, китобхон ўртасида анча-мунча суҳбат қозониб қолган Усмон Носир, Амин Умарий, Боту, Элбек, Шариф Ризо кабиларнинг, шунингдек, Абдулла Қодирийнинг биронта дастхатлик китоби йўқ. Буларнинг ҳаммаси бўлмаганда ҳам, лоқал баъзилари Абдулла Қаҳҳорга китобини тақдим этмаган бўлиши мумкин эмас. Масалан, Шариф Ризо Абдулла Қаҳҳорга ҳамшаҳар бўлишидан ташқари, улар ўртасида муайян ижодий ҳамкорлик мавжуд эди — 30-йилларнинг иккинчи ярмида Шариф Ризо тўплаган Афанди латифаларини Абдулла Қаҳҳор таҳрир қилиб, олти китобча шаклида нашр қилдирган. Шундоқ экан, Шариф Ризо «Қор ёғди, излар босиди» киссасини дўстига тақдим қилмаслиги мумкинми? Ёки Абдулла Қодирийни олайлик. Абдулла Қаҳҳор бир неча суҳбатда уни жуда ҳурмат қилишини, ораларида яқин муносабатлар бўлганини, ёзувчининг руҳий дунёси ғоят бой, маданий савияси жуда юксак бўлганини гапирган эди. Абдулла Қодирий ҳам бирон китобини энди ўсиб келаётган, ёшлигига қарамай, зўр ижодий далилик билан қалам тебратаетган адашига тақдим қилган бўлиши мумкин. Лекин бу китобларнинг ҳеч қайсиси кутубхонада сақланиб қолмаган — улар ё эски уйда қолиб қетган, ёки бошқа бирон сабаб билан йўқолган.

Дастхатли китобларнинг бир қисми Абдулла Қаҳҳорнинг тенгдош дўстларига — у билан бирга ё олдинма-кейин адабиётга кириб келган, ўзбек адабиётининг юксалишига катта ҳисса қўшган ижодкорлар қаламига мансуб. Булар Ойбек, Уйғун, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Зулфия, Шайхзода, Миртемир, Собир Абдулла каби ижодкорлардир. Уларнинг дастхатлари бу адиблар билан Абдулла Қаҳҳор ўртасидаги бирда самимий, дўстона, бирда қуруқ расмий муомалардан юқорида кўтарилмаган муносабатлар ҳақида тасаввур беради. Мана, Ойбекнинг дастхатини олайлик. Ойбек Абдулла Қаҳҳорга учта китобини совға қилган. Буларнинг биринчиси «Қутлуғ қон» романининг 1943 йилда Тошкентдаги русча нашри бўлиб, унга арабча ёзувда «Дўстим Қаҳҳор! Савги билан юракдан Ойбек. 26.VIII.43», деб ёзилган. Иккинчи китоб — «Қизлар» достони. Ундаги ёзув ҳам мазмуан биринчи ёзувини такрорлайди: «Қиматли дўстим Абдуллага юракдан эсдалик. 3.XI.48».

Бу китобни совға қилганда Ойбек Ўзбекистон ёзувчилар союзининг раиси эди. Учунчи китобни совға қилганда эса Абдулла Қаҳҳор раислик лавозимида эди. Бироқ шунга қарамай, бағишловлар оҳангидаги самимият сира ўзгармайди. Бу гал Ойбек дўстига «Олтин водийдан шабадаларнинг украин тилидаги нашрини совға қилади ва рус тилида бағишлов ёзади: «Дорогому товарищу Каххару с большим уважением и пожеланием творческих успехов. 27.X.56». Қўриниб турибдики, учала бағишловда ҳам Ойбек Абдулла Қаҳҳорга теран ҳурматини изҳор қилган ва ўрталаридаги самимий дўстликни таъкидлаган. Бу бежиз эмас эди, албатта. Икки улкан адиб ўртасида чиндан ҳам теран дўстона муносабатлар мавжуд бўлиб, улар кўпинча ижодий ҳамкорликда ҳам намоён бўларди. Бу ўринда бир фактни эслаш кифоя: Абдулла Қаҳҳорнинг уруш йилларида ва урушдан кейинги дастлабки йилларда чиққан китобларининг деярли ҳаммасини Ойбек таҳрир қилган.

Ҳозир адабиётимиз оқсоқолларига айланиб қолган Саид

Ахмад, Асқад Мухтор, Ҳамид Ғулом, Шукрулло, Туроб Тўла, Шухрат ва яна бошқа кўпгина ёзувчилар 50—60-йилларда адабиётимизнинг ўрта авлод вакиллари ҳисобланарди. Юзлаб ижодкорлардан ташкил топувчи бу авлоднинг бирорта вакили йўқки, у Абдулла Қаҳҳорга китоб тақдим этган бўлмасин. Уларнинг баъзилари бир эмас, бир нечталаб китобларини совға қилишган. Табиийки, у бағишловларнинг ҳаммасини бу ерда келтириб бўлмайди. Шартли равишда уларни мазмунига қараб уч гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳдаги бағишловларда муаллифлар Абдулла Қаҳҳорни «устоз» деб аташади, ўзларини адабнинг шоғирди сифатида таърифлашади, устознинг ибрати учун, ижодий сабоқлари учун ҳар хил шаклларда миннатдорлик билдиришади. Масалан, Абдулла Қаҳҳорга беш-олтита китобини совға қилган Саид Аҳмад деярли ҳамма бағишловида ўзини адабнинг шоғирди эканини таъкидлайди: «*Хурматли Абдулла ака! Сизга шоғирдингиздан самимий эсдалик!*», деб ёзади у 1967 йилнинг 1 январь куни адабга совға қилган «Уфк» романининг бағишловида. Дарҳақиқат, Саид Аҳмадининг ёзувчи сифатида камол топишида Абдулла Қаҳҳорнинг хизмати катта бўлган. Бу «Уфк»қа ёзилган сўзбошидан аниқ кўринади.

Яна бир мисол. Таниқли адиб Пиримкул Қодиров илк романи «Уч илдиэни Абдулла Қаҳҳорга қуйидаги бағишлов билан тақдим этган: «*Мухтарам Абдулла ака! Ҳам адабиёт, ҳам одамиёт бобида ҳам таълим бериб, ҳам ўрнатқ бўлаётганингиз учун раҳмат! Шоғирдингиз Пиримкул. 10 январь 1959, Москва*». Бундай бағишловларни жуда кўплаб келтириш мумкин. Шу муносабат билан яна бир мулоҳазани ўртага ташлаш керакка ўхшайди. Албатта, «Абдулла Қаҳҳорнинг шоғирди» деган ном жуда юксак. Кўпдан-кўп қалам аҳли ўзининг шундай атилишини ич-ичидан жуда истайи мумкин. Бироқ одам ўзини шоғирд деб атаган билан шоғирд бўлавермайди-да, Шоғирд бўлишнинг ҳам муайян шартлари, талаблари бор. Шоғирд бўладиган одам устознинг ишини давом эттиришдан ташқари, устозидagi сифатларнинг ҳаммасини бўлмаса ҳамки, баъзи бирларини эгаллаган бўлиши, устозидай бағри кенг, талабчан, принципиал, мослашини билмайдиган, ҳалол бўлиши керак. Афсуски, бағишловларда Абдулла Қаҳҳорни «устоз» деб атаган, ўзини унинг шоғирди деб эълон қилган юзлаб ёзувчиларнинг ҳаммаси ҳам шу мартабага муносиб эмасди. Бироқ ҳозир гап бунда эмас, гап 50—60-йилларда деярли ҳамма ўзбек ёзувчиларининг Абдулла Қаҳҳорга жуда теран муҳаббат билан қараганида.

Кўп бағишловларда Абдулла Қаҳҳорнинг ёзувчиларга яқиндан берган ижодий кўмаги ҳақида гап боради. Таниқли шоир Мамарасул Бобоев Мусо Жалил шеърларини таржима қилиб нашр эттирган ва шу китобни 1956 йилда Абдулла Қаҳҳорга тақдим этган эди. Шоир ёзади: «*Хурматли Абдулла акама! Маънавий ёрдамингиз билан чиққан шу китобни Сизга хотира учун тақдим қиламан. Таржимон М. Бобоев 24.2.56*». Ёзувчи Носир Фозилов ҳам «Кўш қаноти билан» деган китобини тақдим этар экан, (*ушбу китобчанинг юзига чиқишида берган устозлик маслаҳатларингиз учун раҳмат*), деб миннатдорчилик билдиради. Носир Фозилов билан Абдулла Қаҳҳор ўртасидаги ижодий алоқа анча бақувват бўлса керак, Носир Фозилов баъзан бағишловларида ҳадди сиғиб ҳазил ҳам қилади: Фариден Мусреповнинг ўзи таржима қилган китобини Абдулла Қаҳҳорга қуйидаги бағишлов билан тақдим этади: «*Ардоқли устоз Абдулла Қаҳҳорга — ўзбек адабиётининг генералига! «Қозоқ солдати»ни ағдариб ташлаган ўзбек солдатида!»* Носир. 20.VIII.63». Албатта, дастхатли китоблар муаллифларининг ҳар қайсисига Абдулла Қаҳҳор қандай ёрдам берган — асар кўлёмасини ўқиганми, тақриз ёзганми ё ёзувчининг ниятини маъқулаганми — аниқ айтиш қийин. Шуниси аниқки, бу улкан адиб кўлидан келган жойда ҳеч кимдан ёрдамни аяган эмас.

Дастхатли китоблар ичиде яна бир гуруҳ бағишловлар борки, улар ҳам гоят ўзига хос. Маълумки, Абдулла Қаҳҳор ижодда ўзига ҳам, бошқаларга ҳам жуда талабчан эди. Унга бирон нарсани маъқул қилиш гоятда қийин иш эди. Мабодо бирон асар маъқул бўлмаса, муаллифнинг ишидан кўнгли тўлмаса, у битта-иккита жумлада асарга шундай таъриф берадими, кейинчалик бу таъриф адабий доираларда тилдан-тилга кўчиб юрарди. «Адиб миҳ урибди-ю, лекин миҳи қайрилиб қолибди», «Бу асар чала дамланган ошга ўхшайди», «Бу роман ўқиб ёзилибди» қабилидаги таърифлар шулар жумласидан. Лекин қизиғи шундаки, Абдулла аканинг қаҳиб оладиган таърифларидан кўрқмай, китобини совға қилиб, унинг фикрини эштитишни истаган ёзувчилар кўп бўлган. Бағишловларнинг кўпиде ана шу истак

рўй-рост айтилади. Баъзи муаллифлар асар ёзаётганларида Абдулла Қаҳҳор кўз ўнгиде туришини, гўё ёзувчи елкаси оша қоғозга назар ташлаб, қаламининг юришини тергаб тургандек туюлишини таъкидлашади. Яна шоир Мамарасул Бобоевдан мисол келтираман. У 1958 йилда танланган асарларига шундай бағишлов ёзган: «*Хурматли адиб Абдулла Қаҳҳорга! Шу китобдаги маъқул топилган шеърларнинг ёзилаётганида доимо қаршимда турган талабчан муҳтарам сиймонизга самимий миннатдорчилигимни билдираман, устоз. Автор. 7.VI.1958*».

Услубдаги жиндай ғализликни муаллифнинг ўта ҳаяжони билан изоҳлаш мумкин, лекин бағишловнинг самимийлиги шубҳа тўғдирмайди. Раҳмат Файзий 1959 йилгача ҳам анчагина танилиб қолган эди. Лекин Абдулла Қаҳҳорга китоб берган эмас экан. Буни 1959 йилда «Кишиларимиз киссаси» китобига ёзган бағишловида шундай изоҳлайди: «*Хурматли устоз Абдулла ака! Шу вақтгача китоб ҳада қилолмаганман. Бу гал шунга журғат этдим. Ғашингизни келтирадиганлари бор, албатта, койиманг. Маслаҳат, насихатларингизга ҳамиша муҳтожман. Чуқур хурматим сизга. Таъзим билан Р. Файзий. 8.1.60*».

Бу бағишловларда теран эҳтиром билан бирга алланиҳа ҳайкиш ҳам сезилиб турибди. Шундай экан, нега улар Абдулла Қаҳҳорга китоб тақдим этишади? Бунинг сабаби битта: чин ёзувчи мақтовдан кўра кўпроқ адолатли, ҳалол гапга муҳтож. Абдулла Қаҳҳор эса адолатли гапи билан шуҳрат қозонган эди. Муаллиф ҳақида айтиладиган гап одил, ҳалол, беғараз бўлса, аччи бўлса ҳам билинмайди. Унинг устига, бундай фикр кадрли бўлади. Шунинг учун кўп ёзувчилар ижодлари ҳақида Абдулла Қаҳҳордан фикр эштитишга муштоқ бўлишган.

Гап айлибди, танқид масалаларига келаётганини сезаётгандир-сиз. Дастхатли китоблар ичиде танқидчиларнинг ҳам кўп. Уларга қараб, адиб билан танқидчиларнинг муносабати жуда зўр бўлган экан-да, деб ўйлаш керак эмас. Аксинча, бу муносабатлар анча мураккаб бўлган. Адашмасам, Абдулла Қаҳҳор ўзбек ёзувчилари ичиде танқиддан энг кўп «калтак» егани бўлса керак. Унинг йириқроқ асарларидан биронтаси ҳам тўғридан-тўғри тан олинган эмас — аввал танқидчилар бу асарларнинг бошига тўқмоқ билан бир уриб, ҳам тўқмоқнинг зарбини, ҳам асарнинг бардошини синаб кўришган, шундан кейингина у асарларни тан олишган. «Сароб» ҳам, «Кўшчино» ҳам, «Синчалак» ҳам, ҳикоялар ҳам, «Шоҳи сўзана» ҳам, «Тобутдан торвуш» ҳам, ҳатто шапалоқдеккина келадиган «Хуснубзар» деган мақола ҳам шун қисматни бошидан кечирган. Энг ёмони шунда эдики, бу ҳолларнинг биронтасида танқид ҳақ бўлган эмас — унинг адибга қўйган айблари ё асарнинг табиитини тушунмаслик оқибатида тўқиб чиқарилган, уйдирма айблар бўлган, ёки ғаразли мақсадларда онгли равишда адабнинг юзига қора чаплашга хизмат қилган. Шундай бўлгач, адибдан танқидга яхши муносабатни кутиш анча қийин эди.

Лекин шунга қарамадан, адабнинг адабий танқидга муносабати ижодий эди. У танқидчи ёзувчини тушунадиган, унга бўлишадиган кунлар келишига ишонарди, ҳақиқий танқидчини хурмат қиларди ва ундан адабиётга катта фойда келишини биларди. Шунинг учун Матёкув Кўшжонов «Жизнь — характеры — мастерство» деган китобини адибга шундай бағишлов билан тортиқ этган эди: *Большому писателю Абдулле Каххару! В знак признания дружеских отношений к критике. С искренним уважением к Вам М. Кошчанов. 12.III.64*».

Баъзи бир танқидчиларнинг бағишловларида адиб олдидаги ўтмишда қилган гуноҳлари учун узр сўраш оҳанги ҳам сезилади. Баъзи ёзувлар ўта қисқа, ўта расмий. Яна баъзи бир ёзувлар танқидчининг кўли кўринса-да, юраги кўринмайди. Лекин шундай бағишловлар ҳам борки, уларда Абдулла Қаҳҳорнинг адабиётимиз тарихидаги ўрни, маданиятимиз ривожига қўшган ҳиссаси, характерининг, ижодининг бирор қирраси яхши очилган. Масалан, М. Юнусов «Традиция ва новаторлик» китобини шундай ёзув билан тақдим этган: «*Ўзбек совет адабиётига асос солувчилардан бири, прозамизнинг наққоши Абдулла акага чуқур хурмат ва самимият билан автордан. 13.VII.65*».

И. Ғафуров илк китобларидан бирини совға қилар экан, «*Сўз мулкисининг сеҳргари устоз Абдулла акага ботинмай, автордан*», деб ёзади. Бу қисқа таърифда Абдулла Қаҳҳорнинг бадиий маҳоратига урғу берилган.

Адабнинг кутубхонасида менинг ҳам учта китобим турибди. Ўз вақтида мен уларни кўрқа-кўрқа, минг андишалар билан адибга тақдим этган эдим. Менинг китобларим ҳам, бошқа

мунаққидларнинг китоблари ҳам адабнинг танқидга ҳурмати, унга мададор бўлгани учун қалбимизда жўш урган туйғуларининг эълчилари бўлган эди.

Кутубхонада ёш ёзувчиларнинг дастхатли китоблари ҳам анчагина. Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ўлмас Умарбеков, Ўткир Ҳошимов, Учқун Назаров, Шукур Холмирзаев... Булар ўша пайтларда эндигина биринчи китобларини нашр этган ижодкорлар эди. Маълумки, Абдулла Қаҳҳор ёшлар ижодига алоҳида эътибор ва ишонч билан қарар эди. Узининг иши ҳамиша бошидан ошиб-тошиб ётганига қарамадан, бирор ёшнинг асари матбуотда пайдо бўлиши билан уни албатта ўқиб чиқарди. Ўқиб чиқардигани эмас, баъзан муаллифга хат йўллаб унга далда берад ёки асарларида заиф ўринлар бўлса койир эди, баъзан ёзувчилар союзидаги йиғинларда, ёшларнинг семинарларида улар ҳақида гапирарди. Табиийки, тажрибали улкан ёзувчининг бундай муносабати ёш ёзувчини рағбатлантирад, унга мадад бўлар ва уни жиддий ижодий ишларга бағишлар эди. Абдулла Қаҳҳор бир қанча нутқларида ва мақолаларида 60-йилларнинг бошларида адабиётга кириб келган ёшларга жуда катта ишонч билдириб, келажакнинг улуг адабиётини шу ёшлар яратишини башорат қилган эди. Устоздан бундай ғамхўрлик кўрган ёшлар, табиийки, ўз қалбларида унга нисбатан муҳаббат ва эҳтиром туйғуларини ҳис қиладилар. Кутубхонада ёшларнинг китобларидаги бағишлов бир-бирига жуда ўхшаб кетади: уларнинг ҳаммасида устоз ёзувчига миннатдорлик туйғулари ифодаланган. Бир-биридан шу билан фарқ қиладикки, уларнинг баъзилари дадилроқ оҳангда, баъзилари ўта тортинчоқлик билан, истиҳола билан ёзилган. Мана, дадилроқ ёзилган бағишлов: «*Ҳурматли Абдулла ака, шу зикоялардан биттаси сизга маъқул бўлса, ўзимни бахтли ҳисоблар эдим. Автор.*» Бу — Ўлмас Умарбеков, Эркин Воҳидов эса «*Тонг нафаси*» деб аталган биринчи китобини тўхфа қилар экан, иложи борича қисқа гапиришга интилан кўринади: *Ҳурматли устоз Абдулла Қаҳҳорга. Эркин. 20.V.62.* Абдулла Орипов ҳам мухтасарликда Эркиндан қолишмайди: «*Ҳурматли устозга эҳтиром билан Орипов. 28.XII.65.*»

Албатта, бу ёшларнинг қалбида Абдулла Қаҳҳор ҳақида айтадиган гапи кўп бўлган, лекин улар ҳам баландларвоз каллардан қочишган ва устоз қошидаги андиша уларни ортиқча қилар айтишдан сақлаб турган.

Ёшлар ёзувчи ва ажойиб инсон сифатида Абдулла Қаҳҳор бутун Иттифоқимиз миқёсида катта ҳурматга эга эди. Кутубхонадаги Иттифоқимизнинг турли шахарларидан келган дастхатли китоблар бу фикрни тасдиқлайди. Бу китоблар ва улардаги бағишловларга қараб, Абдулла Қаҳҳорнинг бошқа қардош адабиётлар билан ижодий ҳамкорлиги ҳақида фикр юритиш мумкин. Уларда ҳатто адиб биографиясининг айрим лаҳзалари ҳам муҳрланиб қолган. Бу китоблар орасида атоқли туркман ёзувчиси Хидир Деряевнинг «Қисмат» трилогияси, Мухтор Авезовнинг танланган асарлари, озарбайжон ёзувчилари Сулаймон Рустам, Маммад Раҳим, Габиб Имамвердиев ва Иса Маликзодаларнинг китоблари бор. Сулаймон Рустам бағишловини рус тилида ёзган, чунки у адибга рус тилидаги танланган асарларини тақдим этган: «*На добрую память. Замечательному писателю, хорошему другу Каххару.*» Қозоқ ёзувчиси Сейдил Талжанов Сакен Сайфуллин ҳақидаги китобларини тақдим этар экан, Абдулла Қаҳҳор биографиясидаги айрим нукталарни эслатади. «*Родному брату по языку, товарищу по Среднеазиатскому университету и его Восточному факультету, другу и единомышленнику по перу — Абдулле Каххару — крупнейшему прозаику современности, дарю свою эту скромную повесть. Ваш Сейдил Талжанов. 25.V.62. Алма-ата.*»

Кутубхонада яна белорус ёзувчиси Янка Брилнинг, украин шоири М. Терещенконинг, яна украин ёзувчиси Иван Ленинг, чечен ёзувчиси Магомед Мусаевнинг дастхатли китоблари бор. Булар орасида Абдулла Қаҳҳор, айниқса, Иван Ле билан яқин ижодий алоқаларда бўлган. Маълумки, Иван Ле мутахассислигига кўра инженер-мелиоратор бўлиб, 20-йилларнинг охирида Ўзбекистонга келган ва кишлоқни коллективлаштириш ишларида актив иштирок этган эди. Сўнгра у жонли таассуротлар асосида «Тоғлар орасида» деган романини ёзган ва унда Ўзбекистондаги янги ҳаёт учун кураш жараёнини зўр маҳорат билан акс эттирган. Абдулла Қаҳҳор романини ўша пайтдаёқ ўзбек тилига таржима қилган ва асар ўзбек китобхоналари ўртасида катта қизиқиш билан кутиб олинган эди.

Украин адиби бағишловда шу ижодий ҳамкорликини эслатади

ва ўзбек адибига миннатдорлик туйғуларини изҳор қилади. «*Дорогому другу — брату Абдулле Каххару. Первому переводчику этой книги на узбекский язык, хорошему товарищу, выдающемуся писателю, драматургу с любовью и признательностью. 31.X.54.Киев.*»

Бундай мисол икки миллат адиби ўртасидаги дўстликнинг нишонасигина эмас, балки бизда миллий адабиётларнинг ҳамкорлиги аллақачон ҳаётга сингиб кетган ҳодиса эканининг ҳам ёркин далилидир.

Ҳозирги замон рус ёзувчиларининг айрим вакиллари ҳам Абдулла Қаҳҳорни йирик санъаткор сифатида тан олган ва бағишловларида адибга энг яхши тилакларини изҳор қилиш билан бирга, унинг характеридаги баъзи бир муҳим сифатларини таъкидлашади. Лидия Бать китобларидан бирини «*Ҳақиқат учун ташаккур*» деган қисқа, лекин маънодор бағишлов билан совға қилган. Совет Ўзбекистони ҳақида китоб ёзган Виктор Виткович ҳам адибнинг шу сифатини эслатади: «*Абдулле Каххару — человеку, который умеет говорить правду в лицо, замечательному писателю. 25.VIII.51. Москва.*»

Атоқли шоир ва мунаққид Л. Озеровнинг бағишлови ҳам гоёт диққатга сазовор. У адибга 1963 йилда нашр этилган «Шоирнинг меҳнати» деган китобини тақдим этар экан, унга «*Насрба шоир, мохир уста»,* деб таъриф беради. Абдулла Қаҳҳорга яна А. И. Дементьев, П. Сажин, М. Никитин, Сергей Бородин, Леонид Ленч каби таниқли адиблар ва таржимонлар ҳам китобларини совға қилишган. Улар орасида А. И. Тодорский ҳам бор. Бу кишига алоҳида тўхтаётганимизнинг боси бор. А. И. Тодорский (1894—1965) аслида ҳарбий арбоб бўлиб, Қизил Армияда хизмат қилган, Калинин областида совет ҳокимиятини ўрнатишда қатнашган, Доғистон, Озарбайжон ва Ўрта Осиё аксиланқилибй исёнларни бостиришда иштирок этган. Муҳими шундаки, А. И. Тодорский 1918 йилда «Милтик ва омоч билан ўтган йил» деган китоб ёзган. Бу китоб В. И. Ленинга маъқул бўлиб, ҳатто унинг тўғрисида доҳий мақола ҳам эълон қилган эди. Ана шу ажойиб одам 1958 йилда Москвада Абдулла Қаҳҳорга жуда илиқ бағишлов билан ўша китобини тақдим этган.

Яна икки ёзувчининг бағишловини таъкидлаш керак. Буларнинг бири «Дружба народов» журналининг бош муҳаррири атоқли адиб С. А. Баруздиннинг бағишлови, иккинчиси эса Социалистик Меҳнат Қахрамони А. А. Сурковнинг дастхати. Ҳар икки ёзувчи ҳам Абдулла Қаҳҳорни ажойиб адиб ва гўзал инсон деб аташади. Мана, А. А. Сурковнинг бағишлови: «*Абдулле Каххаровичу — выдающемуся мастеру братской узбекской прозы. С приветом и глубоким уважением А. Сурков. 9.III.58.Ташкент.*»

Ҳа, Абдулла Қаҳҳор ана шундай юзлаб, минглаб иллар орқали республикаимиздаги ва Иттифоқимиздаги адабий жараён билан мустаҳкам боғланган эди.

Дастхатлар... Уларнинг кўпчилиги адибга нисбатан муҳаббат ва эҳтиром билан телган қалбларнинг садосидир. Улар ҳаётнинг мушкул йўлиларида, ижоднинг мураккаб сўқмоқларида адибга мадад бўлган, унинг ўзи ҳам, ижоди ҳам дўстларида, халқига, ватанига зарурлигидан гапирган.

* * *

Адиб кутубхонаси бўйлаб саёҳатимиз охирлаб ҳам қолди — сўнги манзилга етиб келдик. Сўнги манзил — эшикнинг рўпарасидаги жавон. Унга адибнинг асарлари териб қўйилган. Улар орасида Абдулла Қаҳҳор асарларининг ўзбекча нашрлари, рус ва қардош халқлар тилларида босилганлари. Чет элларда нашр қилинган асарлар ҳам шу жавонда. Улардан ташқари, бу жавонда Абдулла Қаҳҳор тахриридан чиққан анча-мунча китоб бор. Бу жавондаги китобларни кўздан кечирганда яна бир қарра бу улуг адибнинг ҳаёти тинимсиз меҳнат билан ўтганини ўйлайсиз, унинг ўзбек халқининг социалистик маданиятига қўшган ҳиссасини яққолроқ тасаввур қиласиз. Айни чоқда, бу жавондаги китоблар кўпчиликка бир дунё ғурур бахш этади, чунки уларга қараб ўзбек адибнинг шухрати қанчалар узоқларга тарқатганини, унинг асарлари фақат қардош республикаларда эмас, ватанимиз сарҳадлари оша кўпгина ажнабий мамлакатларда ҳам доврур солганини билиб олиш мумкин.

Жавоннинг юқоридаги тоқчасига адибнинг Москвада рус тилида нашр қилинган китоблари терилган. Кези келганда бир масалани батафсилроқ ёритиш керак. Бизнинг мамлакатимиз — кўп миллатли мамлакат. Ватанимизда юздан ортиқ тилда ижод қилинади. Бинобарин, бизда юздан ортиқроқ миллий адабиёт бор.

— Не усоники прогайт, а узи инаксо.
 Гаме об ойнаде. — Нега болово проговорил
 Урмаиджан и Шултисо добули — Мау Кас-
 нидурт уговорил билиу Шую, Гаме оро
 догосилласе иерсалин к нам жотиб бин
 лого на турси.

— О, нест, Урмаиджан-оно, во кертал
 аиле не микле удоволсетибу шилитиб к ите
 отломни до эконимид асираниурт, и,
 ва турси, кеси к и ойнаде, Года бурс
 Года ва ойна напратиб бери до усад.
 На мафт Шултисо биле, мой жотиб, Шултисо
 Напратибу Келмисе, напратибу инсоне
 образотанине иурбани, биладогул кесиле.
 Илли Жотани к аиторитудитиб. Шултисо
 отпир отпирки басиратилану «Шултисо»
 диле Шултисо биле, напратибу Шултисо
 Шултисо биле, напратибу Шултисо
 Шултисо биле, напратибу Шултисо

Хоти турси, а хлопководстве оидаети в совнар-
 шество. Мой учитель, Инал Петрович, крупный Учи-
 ный, известный по всем Союз. Оказываются, товарищ
 Ахмедов хорошо знает его.

— Не усоники прогайт, а узи инаксо об огие-
 — недовольно проговорил Урмаиджан. — Наука
 — укой, а ведь хлопководство-то надо поднимать. У
 — в районе агрономов — раз, два и обещала.

— Все это я очень хорошо понимаю, Урмаиджан-
 ака, но и вы поймите меня правильно, — поираил
 Ибрагимов. — Казанный министр сегодня требует не
 просто агрономическую помощь, а, так сказать, спе-
 циализированную помощь, в соответствии с основным
 направлением хозяйства. Вот вы начали достигившая
 кате культуру хлопка, а ведь наука о хлопководстве
 далеко ушла вперед, и нам надо знать современные
 методы обработки хлопчатника, в частности, машин-
 ную обработку, которая применима в крупном, обобщен-
 ном хозяйстве. Не так ли? Именно так. И для
 этого требуются высокообразованные агрономы, вла-
 деющие последними данными науки о хлопководстве.
 Я хорошо знаю, куда приехал в какую работу здесь
 придется проделывать. Товарищ Ахмедов рассказал мне
 всю историю вашего хозяйства и сообщил, в каком
 направлении, по его мнению, должно развиваться
 колхоз «Кочиннар». Так что я приехал сюда с опреде-
 ленными глазами. Приехал не только в качестве агро-
 нима, но и, как коммунист. Товарищ Ахмедов гово-
 рит мне, что с вами приедом тут у вас будет уже три
 коммуниста. Кто же третий?

— Исхан Каримов, бригадир хлопководческой
 бригады. Он приехал сюда недавно и должен был ра-
 ботать секретарем правления колхоза, но сам пожелал
 пойти в поле. На должность секретаря мы готовили
 одну женщину по имени Зинаида.

— Во сколько трудностей обходится вам центнер
 хлопка? — спросил Ибрагимов.

Урмаиджан смутился, не зная что ответить агро-
 ному; он еще не догадался подсчитать, во что обходится
 колхозу центнер хлопка, и, как председатель

1951 йили рус тилида Уздавнашр чиқарган «Кўшчинор чироқлари» романига муаллиф киритган тахрирлардан намуна

Уларнинг ҳаммаси тенг ҳуқуқли, шоир айтганидек, бири бирига шогирд, бири бирига устоз. Лекин шундай бўлса-да, ўзини чинакам ёзувчи деб ҳисоблайдиган ҳар битта адиб ўз ижодини Москва тарозисига солиб кўришни, ўз асарларининг бўйини Москванинг қаричи билан ўлчаб кўришни орзу қилади. Чунки бу тарозининг тоши оғир, айни чоқда, у жуда адолатли тарози. Тўғри, бунда ҳам баъзан истиснолар бўлиб туради, лекин одатда бўш асарлар Москванинг синовига дош беролмайди. Москва талабчанлик билан, кўпни кўрган заршуносдек адабиётнинг пучагини пучакка, сарагини саракка ажратиб беради. Шу билан бирга, рус тилига таржима қилиниб, Москвада нашр этилган асарлар бир зумда бор бўйи-баста билан Иттифоқимизнинг ҳамма жойида кўзга ташланади-кўяди. Ўзбек адабининг асарини ўзбек тилини билмайдиган армени китобхони ёхуд грузин ширининг мазмундор шеърларини грузинча билмайдиган ўзбек китобхони бемалол ўқий беради. Қўйингки, рус тили аллақа-чонлар Ватанимиз халқларининг ўзаро адабий алоқаларида қудратли восита бўлиб қолган. Рус тили туфайли ҳар бир халқ бошқа халқлар яратаётган маданий бойликларга шерик бўла олади.

Абдулла Қаҳҳорнинг асарлари илгари ҳам рус тилига таржима қилинган, газета ва журналларда босилган, ҳатто айрим китоб ҳолида ҳам нашр қилинган. Лекин шундоқ бўлса-да, Абдулла Қаҳҳор асарлари Бугуниттифоқ ва халқаро миқёсда асосан 1959 йилдан кейин кенг тарқала бошлади. Бунда, шубҳасиз «Синчалак» қиссасини катта маҳорат билан рус тилига таржима қилган атоқли совет ёзувчиси К. М. Симоновнинг хизмати катта. «Синчалак» «Звезда Востока» ва «Знамя» журналларида босилгандан кейин. «Роман-газета» саҳифаларида эълон қилинди ва кейинги йиллар мобайнида Москвада етти-саккиз марта нашр қилинди. Булар орасида энг мўътабар нашрлар сифатида 1961 йилда «Молодая гвардия» нашриёти томонидан беш жилдлик «Совет ёзувчиларининг танланган асарлари кутубхонаси»нинг 3-жилдида А. Калининнинг «Шафқатсиз дала» романи билан бирга босилган нашрни, 1965 йилда Давлат бадий адабиёт нашриёти томонидан чиқарилган китобни, 1967 йилда «Известия» нашриёти томонидан «Совет романининг 50 йиллиги» кутубхонасида Асқад Мухторнинг «Туғилиш» романи билан

бирга чиқарилган китобларни кўрсатиш мумкин. Буларнинг бари Абдулла Қаҳҳор ҳаётлигида нашр қилинган, бинобарин, Б. Жавонга уларни адиб ўз қўли билан териб қўйган.

Адибнинг «Ўтмишдан эртаклар» қиссаси ҳам К. М. Симонов билан К. Ҳакимовлар таржимасида анча кенг тарқалди. Жавонда бу қиссанинг 1971 йилда «Дружба народов» журнали кутубхонасида ва 1978 йилда «Советский писатель» нашриётларида чоп этилган нусхалари бор.

Адибнинг 60 йиллик тўйи муносабати билан Москвадаги Давлат бадий адабиёт нашриёти унинг икки жилдлик танланган асарларини, икки-уч йил ўтгач эса, «Искусство» нашриёти Абдулла Қаҳҳор пьесаларини босиб чиқарган эди. Бу китоблар ҳам жавоннинг энг ардоқли жойларидан ўрин олган. Юқорида номлари тилга олинган китобларнинг ўзиёқ бир нарсадан далолат бериб турибди: Абдулла Қаҳҳор — асарлари Москвада энг кўп босилган ўзбек ёзувчиларидан бири эди; унинг ижоди энг талабчан меъёрлар билан ўлчаганда ҳам дош бера оладиган сара ижод. Бу ҳақиқатни адиб асарларининг қардош халқлар ва ажабнай тиллардаги таржималари ҳам тўла тасдиқлайди. Жавонда «Синчалак»нинг булғор тилидаги (1961) ва румин тилидаги (1963) нашрлари бор. Булардан ташқари форс, араб, суахили, бенгал тилидаги чиқарилган тўпламлар борки, уларга Мухтор Авезов, Берди Кербобоев, Чингиз Айтматов каби йирик сўз санъаткорлари билан бир қаторда Абдулла Қаҳҳор қиссиялари ҳам ўрин олган. Жавонда Абдулла Қаҳҳор асарлари кирган бундай коллектив тўпламлар анчагина. Шуниси муҳими, адибнинг асарлари бугунги кунда ҳам Москвада нашр қилинаётган турли-туман коллектив тўпламлардан муҳим ўрин олиб келмоқда. Масалан, 1985 йили нашр қилинган партия ҳақидаги бадий асарлар мажмуасига адибнинг «Большевиклар» ҳикояси ҳам киритилган.

Абдулла Қаҳҳорнинг қардош халқлар тилларида босилган китоблари ҳақидаги гапни украинча таржималаридан бошлаган маъқул. Украин тилида унинг китоблари кўп босилган. Жавонда 1959 йилда босилган «Кўшчинор чироқлари» ва ҳикоялардан ташкил топган китоб билан, 1974 йилда «Қардош адабиётлар кутубхонаси» сериясида эълон қилинган «Кўшчинор чироқлари» билан «Ўтмишдан эртаклар» қиссаси бор. Болтиқ бўйи республи-

каларида ҳам Абдулла Қаҳҳор ижодига қизиқиш катта бўлган — Латвияда ҳам, Литвада ҳам, Эстонияда ҳам «Синчалак» эълон қилинган, ҳатто бу қисса Латвияда икки марта босилган. Жавонда «Қўшчинор чироклари»нинг озарбойжонча наشري ҳам, «Синчалак»нинг арманча таржимаси ҳам мавжуд. Бироқ Абдулла Қаҳҳор асарларини қардош халқлардан қайси бири кўпроқ наشر этган, деб сўралса, бу саволга тожиқлар деб жавоб бериш керак. Жавондан Абдулла Қаҳҳорнинг Душанбеда 1960 йилда босилган ҳикоялари, 1962 йилда Асрори таржимасида босилган «Синчалак» қиссаси, 1973 йилда чоп этилган «Ўтмишдан эртаклар» қиссаси (у 1984 йилда қайта наشر қилинган), ва ниҳоят, 1980 йилда эълон қилинган «Қиссалар ва ҳикоялар» тўпламлари ўрин олган. Бунинг бир сирини бор, албатта. Абдулла Қаҳҳор асарларини тожиқ тилига таржима қилишда унинг умр йўлдоши, ёзувчи ва таржимон Кибриё Қаҳҳорованинг хизматлари катта. Тожиқ адабиётининг зўр билимдон, ҳозирги тожиқ тилини жуда теран ҳис қиладиган, ўзбек тилида ҳам, тожиқ тилида ҳам катта маҳорат билан қалам тебратадиган Кибриё Қаҳҳорова Абдулла Қаҳҳор ҳикоя ва қиссаларини тожиқ тилига ағдаришда катта жонбозлик кўрсатди. Бунда фақат бир нарсани таассуф билан қайд қилиш мумкинки, адибнинг ўзи тожиқ тилида босилган китобларининг кўпини кўрмай кетди. Урни келганда шуни ҳам айтиш керак: бу жавондаги китобларни тўплашда ҳам Кибриё опанинг хизматлари катта. У киши, айниқса, адибнинг вафотидан кейин унинг бошқа республикаларда, чет элларда чиққан асарларидан бохабар бўлиб турдилар, турли нашриётлар билан хат орқали алоқа боғлаб, чиққан китобларнинг баъзи бир нусхаларини йиғишга, эшик рўпарасидаги шу жавонга жамғаришга ҳаракат қилдилар. Лекин у кишининг ҳар қанча ҳаракатига қарамай жавонни тўлдиришнинг иложи бўлмади. Гап шундаки, Абдулла Қаҳҳор ижоди бўйича тузилган библиографик кўрсаткичларга қараб ҳукм қилса, адибнинг наشر этилган асарларини бир жойга жамғарса, битта эмас, бир нечта жавонга жой бўлади. Кутубхонадаги жавонда Абдулла Қаҳҳор китобларининг ярми ҳам мавжуд эмас.

Ҳозир Абдулла Қаҳҳор асарларини ўзбек тилида бир неча жилдада наشر қилиш бўйича тайёрларик ишлари кетаяпти. Шу муносабат билан адибнинг 30-йилларда наشر қилинган илк асарларини, «Қишлоқ ҳукм остида» қиссасини, «Қотилнинг бўлиши» тўпламини кўриб чиқиш заруряти туғилди. Буни ўзгани, мазкур китоблар адибнинг кутубхонасида йўқ экан. Фақат бу икки китоб эмас, унинг «Йўллар» деб аталган нисбатан тўла ҳикоялар тўплами ҳам кутубхонада йўқ. Мен бунинг сабабини сўрасам, Кибриё опа: «Абдулла акангизнинг кўп китоблари эски уйда қолиб кетган», деб жавоб бердилар. Менимча, бу изоҳ масалага тўла равшанлик киритмайди, шекилли. Чунки кутубхонада адибнинг нисбатан кейин нашрдан чиққан китобларининг ҳам анча-мунчаси йўқ. Бир вақтлар «Шоҳи сўзана» чет элларда ҳам қўйилган эди. Унинг Хитойда қўйилгани ҳақидаги материаллар адибга юборилган ва унинг қўлига етиб келган эди. Мен «Шоҳи сўзана» сахналари тасвирланган фотосурат ва тақриз босилган газетани ҳам кўрган эдим. Бироқ кутубхонада буларнинг ҳеч қайсиси сақланиб қолган эмас. Қизик, ахир, ҳар қандай ёзувчи чет элларда ёхуд қардош республикаларда босилган асарларини қандайдир ички мамнуният билан йиғиб қўяди-ку! Бунинг айби йўқ-ку! Нима учун китобни яхши кўрадиган, унинг қадрига етадиган Абдулла Қаҳҳордай одам жаҳон классикаларининг, рус классикаларининг, қардош адабиётлар намуналарининг, ўз ҳамкасбаларининг асарларини тўплаган, жавонларга расамади билан териб қўйган-у, ўзиникини йиғмаган, саришталамаган, уларнинг тақдирига бефарқ қараган? Ҳатто уйига келган, қўлида бор китобларнинг ҳам кутубхонада сақланиб қолишига эътибор қилмаган. Мен бунинг бош сабабини Абдулла Қаҳҳорнинг камтарлигида, камсуқумлигида кўрдим. Унинг бу хислати менга Н. А. Добролюбовнинг бир хислатини эслатди. Буюк мунаққид тўрт йиллик ижоди давомида бутун Россиянинг эътиборини жалб қилган ўч юздан ортиқ мақола эълон қилган-у, уларнинг биронтасига ўзининг фамилияси билан имзо чеккан эмас. У буни цензурага чап бериш мақсадидагина қилмаган, албатта. Бунинг сабаби шу бўлса керакки, Добролюбов номи чиқишдан кўра мақолаларининг теранроқ ва таъсирчанроқ бўлишини кўпроқ ўйлаган. Икки буюк ижодкор характеридидаги ана шу яқинлик ҳақида ўйлар эканман, айрим ёшларимизда намоён бўлаётган баъзи бир нохуш сифатлар, янада аниқроқ айтганда, шуҳратпарастлик касалининг хуружлари эсга тушади. Йўқ, мен ҳамма ижодкор ёшларни айбламочки эмасман,

Аксинча, мен бугун ёшларимиз ижодини қувониб кузатиб бораётман, улардаги ғоявий соғломлик, чинакам халқчилликка интилиш, турмушни, одамлар характерини яхши билиш, сўзга, ёзувчилик касбига ҳалол муносабат ҳаммамизни қувонтиради ва адабиётимиз истиқболига умид билан қарашга ундайди. Бироқ уларнинг орасида шундайлар ҳам борки, бир-иккита асар чиқаришга улгурмай, ўзларини даҳо ижодкор деб ҳисоблай бошлайдилар, ҳамманинг ўзларига қўл қовуштириб салом беришини, йўлларига поёндоз тўшашини, ҳар қадамда қарсақлар билан қарши олиб, гулдасталар билан кузатиб қолишларини истайди. Бу хавфли касал — шуҳратпарастлик касали одамнинг истеъдодини кемирадиган занг. Бу иллат ёш ижодкорни субутсиз ва маслаксиз бир нарсасига айлантириб қўйиши ҳеч гап эмас.

Абдулла Қаҳҳор ўзига бино қўйган одам эмасди. У китобларини томоша қилиб ўтириб, «Хўб қойил қилиб қўйганман-да!» деган фикрни бирон марта хаёлидан ўтказмаган бўлса керак. Шунинг учун ҳам ўзининг китобларига мундоқроқ қараган, уларнинг кетидан излаб юрган эмас, биттасини қўймай йиғиш пайига тушмаган. Мен буни юқорида Абдулла Қаҳҳорнинг камсуқумлигига йўйдим. Камсуқум эдими у? Камтар эдими? Мен бу муаммони ҳам кўп ўйлаганман. Албатта, Абдулла Қаҳҳорнинг камтарлиги ўзига хос характерга эга. Аслини олганда, у жуда ғурури балинд одам эди. У адабиётни муқаддас деб билар, ёзувчилик касбини энг қутлуғ касблардан деб ҳисоблар ва ўзининг шу касбга дахлдорлигидан чексиз ифтихор қилар эди. Ундаги ғурур бир жиҳатдан шунга бориб тақаларди. У ўзининг инсонлик шаъни-шавкатини жуда улуғ деб билар, уни ҳамиша пок сақлашга, ҳар қандай доғлардан, нуқсонлардан холи сақлашга уринар эди. Одамлик қадр-қимматини юксак тутган одамнинг эса ғурури балинд бўлади. Ғурурининг балиндлиги уни ҳар қандай бачканаликдан, майдалиқдан юқори сақларди. Айни чоқда, у ўз шахсиятини сира биринчи ўринга қўймас, ўзлигини пеш қилмас эди. Мен ўн йил давомида бирон марта Абдулла аканнинг жойининг тўртини эгаллашга ҳаракат қилганини билмаман. У ифтихор билан «адабиёт атомдан кучли» деган ҳикматни айтган экан, буни ўзининг асарларини эмас, умуман, адабиётни, ҳамкасбалари яратган буюк асарларни кўзда тутиб айтган. Абдулла ака ўз шахсияти билан алоқадор масалаларда камтар ва камсуқум эди, бироқ ижодий ниятларида, одамлар характерини тадиқ этганда, одамларга хос нуқсонларни, кемтикларни, заифликларни фош қилганда ўта жасоратли одам эди. Мен «Абдулла аканнинг камтарлиги ўзига хос эди» деганимда шуни назарда тутган эдим. Абдулла аканнинг эшик рўпарасидаги жавонга териб қўйилган китобларига қараб ўтириб шундай фикрлар хаёлимдан ўтди.

* * *

Адибнинг кутубхонаси... Бунда ҳар бир китобда адиб қўлининг тафти ҳали совимагандай. Китобларнинг саҳифаларида унинг иссиқ нафаси муҳрланиб қолгандай. Бу муқаддас даргоҳга кирган одам адибнинг китоблари билан танишиб, унинг ўзи билан суҳбатлашгандай, адибнинг азиз сиймосини яна бир бор кўргандай бўлади. Унинг назарида улуғ адиб мийғида ним кулги билан, кўзлари маънодор чақнаб, «Камолотнинг чеки йўқ, фақат шошлинг, фурсатни бой бериб қўйманг» деяётгандай бўлади.

Шундай қилиб, Тошкентда — Герман Лопатин номидаги кўчада жойлашган, деворига «Бу уйда 1958—1968 йилларда Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Абдулла Қаҳҳор яшаган» деган мармар лавҳа осилган икки қаватли уй шунчалик оддий уй эмас, халқимизнинг маънавий бойлиги, социалистик маданиятимизнинг ёрқин ва бетакрор обидаларидан биридир. Бу уй музей бўлиши керак, унинг эшиги минглаб, юз миңглаб адабиёт мухлислари учун доимо очик турмоғи керак. Бу музейга келганлар, айниқса ёшлар, халқ ишига, ўз касбига садоқат бобида, ҳалоллик ва поклик бобида қимматли сабоқлар олади. Ва, умуман, халқнинг савияси маданий юксаклиги унинг қандай адабиётга эгалиги билангина эмас, шу адабиётга, ўз адибларининг хотирасига муносабати билан ҳам ўлчанади. Халқ асл фарзандларининг хотирасини ҳамиша эъзозлаши керак. Шунинг учун ҳам шахримизда Ойбек уй-музеи, Ғафур Ғулум уй-музеи, Сергей Бородин уй-музеи қаторида Абдулла Қаҳҳор уй-музеи қанча тез барпо бўлса, шунча яхши.

Бу вазифа — бизнинг буюк ёзувчи пок руҳи олдидаги қарзимиз.

Абдуқаюм Йўлдошев

Туғилган кун

Булхуморнинг туғилган кунига ҳали бир ҳафта бор эди. Лекин бу кунга тайёргарлик ўз-ўзидан, ими-жимидан бошланиб кетди. Бир менми десам, бошқалар ҳам дарсдан сўнг магазинма-магазин изғиб юрадиган бўлиб қолишибди. Биз бир-биримизга дуч келмасликнинг пайида бўлардик. Узим тўрт тарафни синчиклаб кўздан кечириб, ҳатто магазиндан ташқарига чиқиб, йўлда ҳеч ким кўринмаётганлигига ишонч ҳосил қилгандан сўнггина совға — бир дона атир харид қилдим.

Бир куни магазинда соат сотиб олаётган Икромни кўриб қолдим: оғзининг таноби қочиб янги соатни қулоғига тутиб турарди. Мени кўриб шоша-пиша аввал соатни, сўнг қутичани чўнтагига тикиб қўйди.

— Янгамга, саккизинчи мартга! — деди у менинг саволимга қизариб-бўзариб. Ҳолбуки, сентябрь энди охирида бормоқда эди...

Собир кутубхонанинг ўқув залида ўтириб олиб қалин-қалин китоблардан ишқий шеърларни ҳафсала билан кўчиради, аллақачон иккита дафтарни чиройли ҳуснихати билан тўлдириб қўйган бўлса ҳам тиним билмасди.

Акбар Зулхуморнинг оёғидан кўз узмай қолди: назарида, у Зулхуморнинг туғилгани миллиметрлаб ўлчаётгандек эди. Қобил умрида биринчи маротаба журнал сотиб олди, яна қанақа денг: «Мода». Мухтор кўча-қўйда аёлларнинг рўмолини синчковлик билан кузата бошлади. Асрор синфдаги ёритиш лампасига қараб-қараб қўядиган бўлди...

Ҳамма-ҳаммамиз Зулхуморнинг туғилган кунини орзиқиб кутар ва буни зўр бериб сездириб қўймасликка уринардик.

Ниҳоят, қўтлуғ айём ҳам етиб келди. Шу куни ўғил болалар озода кийим-бошда, ювинган, таранган ҳолда, қип-қизил галстукларини эса дазмоллаб келишди. (Зулхумор тозалик комиссиясининг раиси эди-да!). Кўпчиликнинг сумкаси ё чўнтаклари сезиларли даражада дўппайиб қолган эди. Асрор эса, афтидан стол лампаси сумкасига сиғмаган бўлса керак, каттакон бозорбоп халта кўтариб олибди.

Уч дарсни бир амаллаб ўтказдик. Катта танаффусга кўнғироқ чалинганда ҳамма ўғил болалар энгил нафас олишди, лекин биронтаси ўрндан кўзгалмади. Кўпчилик кўз қири билан Зулхуморнинг сумкасига қараб-қараб қўярди. Асрор чуқур хўрсинди: совғаси Зулхуморнинг сумкасига сиғмаслиги шундоққина кўриниб турибди.

Ҳар куни катта танаффус бўлди дегунча ҳовлига отилиб чиқиб кетадиган болалар бугун миқ этмай ўтиришарди. Мен, катта танаффусда совғани секингина Зулхуморнинг сумкасига солиб қўяман, деб ўйлагандим. Қолган болалар ҳам худди шундай фикрда эканлиги хаёлимга ҳам келмабди.

Йигирма минутча миқ этмай ўтирдик. Ақром сумкаси-дан китоб-дафтарларини тўрт қайта олиб, солди; Собирга девордаги плакатларнинг нафақат сўзлари, ҳар бир доғ-дуғига, ёд бўлиб кетди; Акбар доскани ўнинчи маротаба ихлос билан арта бошлади; Асрор сумкасини қучоқлаганича «ухлаб» қолди; Шавкат рус тилидан уй ишини учинчи дафтарга кўчириб ёза бошлади...

Бирин-кетин қизлар кириб келишди ва... дарс бошланди.

Дарслар тугаб, ўқитувчи эндиgina синфдан чиққан, биз сумкаларимизни энди қўлимизга олган ҳам эдикки, эшик шиддат билан очилиб синфхонага олтинчи «А»да ўқийдиган кўзойнакли Алишер қуюндай отилиб кирди. У ҳансираб қўлтиғига қистирилган нарсани Зулхуморга

тутди ва кўзойнагини тўғрилаб олиб, қандай кирган бўлса шундай отилиб чиқиб кетди. Ҳайратда қолган Зулҳумор газета ўрамини очди. Унда уч дона атиргул, табрикнома бор эди.

— Вой, бугун туғилган куним-ку! — деб қичқириб юборди Зулҳумор.

Қизлар чуғурлашиб уни табриклай кетишди. Биз эса ҳақиқий йигитлардек иш тутдик: нима бўлибди, туғилган кун бўлса бўлибди-да, шунга шунча шовқинми, дегандек гердайиб бирин-кетин синфдан чиқиб кетдик.

Ҳаммамиз анча жойгача жим бордик.

Қўйин чўнтагини пайпаслаб кўргач, Икром гап бошлади:

— Алишерни қаранглар — қиз болани табриклаб юрибди!

— У ўзи шунақа! — деди Комил менсимаган оҳангда. Шундан сўнг ҳаммамиз вағир-вуғир қилиб, бир-биримизга гал бермай Алишернинг гўрига фишт қалашга тушиб кетдик. Азбаройи ғазаби тошиб кетганидан Асрор халтасини маҳкам қўлтиғига қисиб:

— Алишер — тўрткўз! — деди.

Биз бажонидил унга қўшилиб: «Тўрткўз!», «Тўрткўз!», деб бир-биримиздан ўтказиб бақира бошладик. Шундан сўнггина уй-уйимизга тарқалдик.

Одил Шокиров Бир ярим гап

Мен севиб қолган қиз жуда ҳам танноз,
Доим қош чимириб юрар сервиқор.
Унга битта гап кам, иккиси ортик,
Бир яримта гапни қўмсайдди дилдор.
Билолмай бош қотди бир ярим гапни,
Мен уни қай йўсин айта оламан?
Енгил машинада дадаси билан,
Кўчадан ўтганда ўйга толаман.
Уйимга етмасдан баъзан бўғилиб,
Қўйсанг-чи ўшани дейман ўзимга.
Аммо шу лаҳза денг сут ранг «Жигули»,
Кўриниб кетади бирдан кўзимга.
Йўқ, йўқ кечолмасман сендан ҳеч қачон,
Юзларинг мисоли машинанг ранги,
Бир ярим гапимни тинглагин жоним;
Мен сени севаман, ҳамда дадангинг...

Шеър ҳақида шеър

Мана, охир битди қойилмақом шеър.
Унда маъно тўла, сўзлар эса кам.
Маъно юкланмаган бирор бир сўзни,
Қани топиб кўрсин танқидчи акам.
Занжирдай терилган маънодор сўзлар
Бирини олсанг гар тўкилгай бари.
Бир-бирини суяб турган сўзларнинг
Айтинг омон бўлсин энди бошлари.
Пухталиқни қаранг, битта шу шеърда
Минг мазмун, минг маъно ўрин олибди.
Сўзни тежаб-тергаш туфайли фақат
Туйғулар бу шеърга сиғмай қолибди.

ТОМОШАБОФ

... Энг қийини — ёзишни бошлашдир.

Эрнест ХЕМИНГУЭЙ

Санъат — тўхфа. Лекин бу тўхфа ҳамма соҳалар бўйича кенг билимларсиз яшаёлмайди. Ҳайрат билан меҳнат қилишдан, ишлашдан тўхтамаган ҳолда яшамоқ, изламоқ керак, аввал жуда кўп нарсани бошдан кечириш, севиш, кўп изтироб чекиш лозим. Қилич сермамасдан олдин қиличбозлик санъатини яхшилаб ўрганиб олмоқ зарур. Фақат санъаткоргина бўлган санъаткор ожиздир, яъни ўртамиёна санъаткордир ёхуд у бир томонлама, яъни ночор бўлиб қолади.

Жорж САНД

Адабиёт майдонига қадам қўйган ёш ижодкор олис сафарга отланган йўловчига ўхшайди. Борадиган манзили ва йўл машаққатларини тўла ҳис қилмай туриб сафарга чиқиш нақадар бефойда бўлса, одамларга айтадиган дардини юрагида маънавий эҳтиёж каби туймай бу соҳага ҳавас қўйиш ҳам шу қадар беҳудадир. Мен «маънавий эҳтиёж» деган иборани алоҳида таъкидлашни истардим. Чунки эҳтиёж — Робинзон Крузонинг доно ҳикматиға кўра, одамини буюк кашфиётчига айлантиради. Шу маънода қўлига умид билан қалам олган ҳар бир бошловчи адиб ижод ва ҳаётнинг ички қонуниятларини яхши англамоғи, унинг моҳиятини теран идрок этмоғи лозим. Бу ёш ижодкорга маънавий йўналиш беради, санъаткор сифатидаги қиёфасини шакллантиради.

Чингиз АЙТМАТОВ

Афсуски, мен ҳозир эслай олмайман, кимдир ҳамма ёзувчилар икки тоифага бўлинади деган эди: бири — ёзувчи бўлишни истаганлар, иккинчиси — ёзишни истаганлар; ҳар қандай китобни бир неча варақ ўқий бошлаш биланоқ буни англаш мумкин. Агар биринчи тоифага йўл-йўриқ керак бўлса — уларга мен шошилишни... тезроқ шов-шувга бурканишни ва фаолиятларини тезроқ яқунлашларини маслаҳат бераман. Иккинчи тоифадаги ёзувчилар эса ҳеч қачон бировнинг маслаҳатларига зор бўлишмайди...

Хуан Карлос ОНЕТТИ

...Ёш ёзувчилар билиб қўйсинларки, адабиётда новаторлардан сўнг профессионаллар, профессионаллардан сўнг — тақлидчилар ва ундан ҳам сўнг ҳашакилар, бузғунчилар ва энг охирида кўршапалаклар пайдо бўлади...

Жеймс ОЛДРИЖ

Мажид АБДУРАИМОВ. Сурхондарё областининг Бойсун райониде туғилган. Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтиде таҳсил кўрган. «Ешлик» журналик байрончи қатнашиши.

Неъмат АРСЛОНОВ. Қашқадарё областининг Шаҳрисабз райониде туғилган. Самарқанд Давлат университетида ўқиган. «Коммунизм байроғи» район газетаси редакциясида ишлайди. СССР Журналистлар союзининг аъзоси.

Ҳалима АҲМЕДОВА. Навоий областининг Қизилтепа районига қарашли Ванғози қишлоғиде туғилган. 1983 йили ТошДУнинг Ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Айни пайтда «Дўстлик байроғи» область газетаси редакциясида ишлайди. Шеърлари матбуотда илк бор эълон қилиниши.

Амирқул КАРИМОВ. 1960 йили Қашқадарё областининг Шаҳрисабз райониде туғилган. Ленинград Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. Шеърлари республика матбуотида биринчи марта эълон қилинмоқда.

Ҳошимжон МИРЗААҲМЕДОВ. 1964 йили Наманганда туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетиде ўқийди. Шеърлари матбуотда илк бор эълон қилинмоқда.

Солиҳа НАЗАРОВА. Ленинобод областининг Хўжанд райониде туғилган. ТошДУнинг журналистика факультетиде ўқийди. «Ешлик» журналикда биринчи марта чиқиши.

Муталлиб СОДИҚОВ. Самарқанд областининг Ургут райониде 1960 йили туғилган. ТошДУнинг Ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси редакциясида ишлайди.

Хўжабек ТУРСУНОВ. 1957 йили Жиззах областининг Бахмал райониде туғилган. Жиззах Давлат педагогика институтининг Ўзбек тили ва адабиёти факультети сиртки бўлимида ўқийди. Жиззах районидеги «Коммунизм сари» газетаси редакциясида адабий ходим. Республика матбуотида илк бор чиқиши.

ФАХРИЕР. Навоий областининг

Хатирчи райониде 1963 йили туғилган. СамДУнинг Ўзбек ва тожик филологияси факультетининг сиртки бўлимида ўқиш билан бирга Тошкент кабель заводида ишлайди. Матбуотда биринчи бор қатнашиши.

Фирдавс ФАЙЗУЛЛАЕВ. 1963 йили Тошкент шаҳрида туғилган. Беньков номидаги рассомчилик билим юртини тугаллаган (1983). Ҳозир Островский номидаги Тошкент театр ва рассомчилик институтиде ўқияпти.

Турсунмурод ЭРМАТОВ. 1958 йили Қашқадарё областининг Китоб райониде туғилган. Тошкент ишчи-хизматқилари ҳамда қишлоқ хўжалиги механизациялаш инженерлари институтини тамомлаган. Китоб магистрал автомобиль йўлларида фойдаланиш бошқармасиде ишлайди. Республика матбуотида илк бор чиқиши.

Собир УНАРОВ. Самарқанд областининг Қўшрабат райониде 1964 йили туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетиде ўқийди. Матбуотда биринчи марта чиқиши.

Муқованиннг биринчи ва тўртинчи саҳифаларини А. СЕЛИВАНОВ ишлаган.

«Ешлик» («Молодость») ежемесячий литературно-художественный общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: Ҳ. СОЛИҲОВ
Техник редактор: В. УРУСОВА
Корректор: Н. ЙУЛДОШЕВА

Адресимиз: 700000, Тошкент—П, Ленин кўчаси, 41.

Телефонлар:
Бош редактор — 32-26-01
Бош редактор ўринбосари — 32-26-06
Масъул секретарь — 33-76-44
Проза бўлими — 32-56-41
Поэзия бўлими — 32-56-27

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар қўлёмасини қабул қилмайди.

Бир босма листгаче бўлган асарлар авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарлар қўлёзмаларинигина қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ешлик»дан олинди, деб изоҳланиши шарт.

Босмахолага 27.06.86 й. да туширилди. Босишга 25.07.86 й. да рухсат берилди. Р — 14031. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆. Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи 12,6. Тиражи 230472 нуска. Буюртма № 4009. Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси.
Тошкент, 700029, Ленин кўчаси, 41.

© «Ешлик», № 8, 1986.
«Еш гвардия» нашриёти.